

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY
VA O‘RTA MAXSUS TA‘LIM VAZIRLIGI
O‘RTA MAXSUS, KASB-HUNAR TA‘LIMI MARKAZI

D. Rahmatullayeva

KOSTUM VA MODA TARIXI

*Kasb-hunar kollejlari o‘quvchilari uchun
o‘quv qo‘llanma*

TOSHKENT
«NISO POLIGRAF»
2017

UO‘K 37/24-2g
KBK 37.24-2g(ya721)
R 30

Taqrizchilar:

D. Qodirova – «San’at» jurnali Bosh muharriri, s.f.d.

Sh. G‘aziyeva – Respublika Rassomlik kolleji
«San’atshunoslik va amaliy fanlar» kafedrasini mudiri

Taqdim etilayotgan o‘quv qo‘llanmada tasviriy san’at tarixi, uslublar va yo‘nalishlar, rassomlar ijodiy faoliyati, libos tarixi, rivojlanish tamoyillari, jahon tarixiy kostumi, an’anaviy va tarixiy libos shakllarining rivojlanish davrlari va tamoyillari, turli mamlakatlardagi tarixiy liboslar bichimlari, qo‘llanilgan matolari va ularning dekorativ elementlari, XX asr zamonaviy modasi rivojlanishining o‘ziga xosligi, shu davrda paydo bo‘lgan va rivojlangan zamonaviy kiyim modasidagi uslublar o‘z aksini topgan.

O‘quv qo‘llanma kasb-hunar kollejlari o‘quvchilari va soha mutaxassislari uchun mo‘ljallangan.

Oliy va o‘rta maxsus, kasb-hunar ta’limi ilmiy-metodik
birlashmalari faoliyatini muvofiqlashtiruvchi Kengash
tomonidan nashrga tavsifa etilgan.

ISBN 978-9943-5082-2-4

© D. Rahmatullayeva, 2017
© «NISO POLIGRAF», 2017

KIRISH

Jamiyat hayotida tasviriy san'at va libosning o'rni. Tasviriy san'at insonning ruhiy qiyofasini, uning o'zgalar bilan o'zaro munosabatlarini, tasviriy holatning psixologik va emotsional mazmunini yoritadi, insoniyat tarixidagi turli davrlarni aks ettiradi. Davrning nafaqat hissiy holatini, balki uning g'oyaviy mohiyati, siyosiy, falsafiy, estetik va etik g'oyalari ham tasviriy san'atning mazmuniga aylanadi. Shu tufayli hayotni bilishning faol shakli sifatida jamiyatning ijtimoiy hayotida, ma'lum tizimning ommaviy ongining qaror topishida muhim rol o'ynaydi. Tasviriy san'at insoniyatning mehnat faoliyati, e'tiqodlari, diniy qarashlari zahirida rivojlanar ekan, u nafaqat estetik zavq manbasi, ayni damda har bir davrning ma'naviy qiyofasini belgilaydi. Obraz talqinida go'zallik tushunchasining barcha elementlari, xususan, libos va pardoz muhim ahamiyat kasb etadi.

Xalq turmushining boshqa sohalari singari milliy liboslarni o'rganish har bir elatning etnik tarixi va madaniyatini, uning boshqa xalqlar bilan o'zaro aloqalarini tatbiq etish bilan chambarchas bog'liqdir. U moddiy va ma'naviy yodgorliklar ichida xalqlarning milliy o'ziga xosligini aks ettiruvchi va etnik belgilarini ko'rsatuvchi mezon ham hisoblanadi. Shu ma'noda libos tarixini o'rganish Yer kurrasida mana necha ming yillardan beri yashab kelayotgan xalqlar boy madaniy merosi, shu bilan birga ularning an'analari, yashash tarzi haqida ko'pgina ma'lumot ham beradi. Liboslar nafaqat insonlarning tabiiy va estetik ehtiyojlarini qondiradi, shu bilan birga ularda har bir millatning urf-odatlarini, ijtimoiy munosabatlar, mafkuraning ba'zi bir elementlari, diniy e'tiqod, nafosat va

estetik me'yorlarni aks ettiradi. Bundan tashqari, kiyimlarda inson yashagan joy va zamon, uning hayotiyiligi, quvonchli yoxud qayg'uli voqealar namoyon bo'ladi.

Kiyim jamiyat moddiy va ma'naviy madaniyatining tarkibiy qismidir. Bir tomondan, u inson mehnati mahsuli sifatida ma'lum bir moddiy qiymatga ega bo'lib, ma'lum bir ehtiyojlarni qondirsa, ikkinchi tomondan, u amaliy-bezak san'ati namunasi hamdir. Me'moriy inshootlar, mehnat va turmush qurollari singari kiyim ham ma'lum bir tarixiy davr, mamlakatning tabiiy iqlim sharoiti, xalqning milliy o'ziga xosliklari va uning go'zallik haqidagi tasavvuri haqida ma'lumot beradi.

Kiyim va libos tushunchalari mazmun-mohiyati jihatdan bir-biri bilan mushtarak ko'rinsa-da, ushbu tushunchalar o'rtasida birmuncha farqlar ham mavjud.

Kiyim deganda, avvalo, inson tanasining turli qismlarini berkitish uchun zarur bo'lgan, uni tashqi muhitning turli ta'sirlaridan himoyalaydigan buyumlar tushuniladi. Kiyimning qator turlari mavjud. Bular: ichki kiyim, ustki kiyim, turli uzunlikdagi paypoqlar, poyabzal, bosh kiyimlari.

Mana shu predmetlar turli vazifalarni bajaruvchi aksessuarlar, bezaklar, soch turmagi, pardoz bilan birga libosni tashkil etadi. Aynan libos insonning ijtimoiy kelib chiqishi, uning o'ziga xos xususiyatlari, yoshi, jinsi, xarakteri va estetik didini namoyon etadi.

Liboslarning asosiy tur va shakllari. Ba'zi bir tadqiqotchilar kiyim uyalish hissiyoti sabab paydo bo'lgan desa, boshqasi o'z tanasini bezash niyati sabab deydi, uchinchi birlari esa inson sovuqdan himoyalaniish uchun kiyimga ehtiyoj sezgan deb javob beradi. Darhaqiqat, kiyim qachon paydo bo'lgan degan savol ko'pchilikni qiziqtirsa kerak. Insoniyat unga nima sabab ehtiyoj sezgan? Bu va bu kabi savollarga javob berish uchun qadimshunoslik fani yordamga keladi. Qadimshunoslik (arxeologik) qazilmalari kiyim insoniyat taraqqiyotining eng qadim davrlarida (mil. avv. 40–25 ming yillar ilgari) paydo

bo'lganini ko'rsatadi. Poyabzal birmuncha keyingi davrlarda paydo bo'lgan bo'lib, libosning boshqa elementlaridan ko'ra birmuncha kam tarqalgan.

Kiyim nafaqat tabiiy ehtiyojni ta'minlovchi bir vosita, balki u amaliy san'at namunasi hamdir. U amaliy san'atning barcha namunalari singari go'zallik hamda ma'lum bir maqsadga yo'naltirilganlik bilan ajralib turadi. Tanani turli tashqi ta'sirlardan, xususan, issiq va sovuqdan saqlashdek amaliy vazifani bajarish bilan birga, u bezak, chiroy singari estetik funksiyalarga ham ega. Shu sababli ham jamiyat taraqqiy etib borgan sari, insonlarning estetik didi oshib borgan sari kiyimlarning bezagiga, asosiysi takrorlanmasligiga e'tibor ortib boraveradi.

Ma'lumki, dastlabki davrlarda inson tabiatning turli ta'sirlari, shuningdek, hayvon va hasharotlarning chaqishidan o'zini himoyalash maqsadida tanasiga tuproq, loy, moy surtib yurgan. Keyinchalik bu surtmalarga o'simlik bo'yoqlari qo'shilib, inson tanasini turli shakl va ranglar bilan bezash urf bo'lgan. Keyinchalik tanaga tatuirovkalar (teri ostiga turli bo'yoqlarni kiritish) chizish orqali himoya qobig'ining vaqtini uzaytirish odat tusiga kirgan. Har xil qushlar patlari, o'ldirilgan hayvonlar tishlari, suyaklar, sochlar turli ramziy vazifalarni bajarish bilan birga tanani himoyalagan ham. Vaqt o'tgan sari tanasining qanchalik katta qismi ma'lum bir yopinchiq bilan berkitila borgan sari inson turli ramzlarni mavhumlash maqsadida quloq, burun, lab, dahanda sun'iy mahkamlovchi usullar o'ylab topgan va ulardan bezak sifatida foydalana boshlagan.

Aynan mana shu hozir biz tilga olgan tanani bo'yash, tatuirovkalar kiyimning dastlabki shakllari bo'lib, matodan qilingan kiyimlar paydo bo'lgach ham, ular e'tibordan qolmadi. Endi ular libosning ma'lum bir elementi sifatida namoyon bo'lib, unga ko'rk va estetik qiymat berish vazifasini bajargan.

Oradan vaqt o'tib, insoniyat ip yigirish va undan mato to'qishni o'ylab topgan, tanaga tushurilgan tatuirovkalar matolarga ko'chib, undagi bezak vazifasini o'tay boshlagan.

Tarixiy liboslarda bezaklar nafaqat o'z egasining ijtimoiy kelib chiqishi, ya'ni tabaqasini anglatgan, shuningdek, majoziy ma'no kasb etish bilan birga, kishilarning estetik didini ham ifodalagan. U vaqt o'tgan sari takomillashib, ularning turlari ko'paydi va shakllari murakkablashib bordi. Xususan, ularning yechib-kiyiladigan, tanaga mahkamlanadigan (bilaguzuklar, uzuklar, ziraklar, matoga mahkamlangan yoxud tushurilgan (kashtalar, bosma rasmlar, bo'rtma bezaklar) turlari paydo bo'ldi.

Kiyib-yechiladigan bezaklar shakliga inson tanasi shakli ham ta'sir etgan. Aynan mana shu holat sabab barmoq va bo'yinga taqiladigan bezaklar aylanasiimon shaklni olgan.

Shunday qilib, liboslardagi shakllarning paydo bo'lishi va mukammallashib borishiga tarixiy omillar – tashqi muhit, iqlim, fasllar va boshqalar; ijtimoiy-iqtisodiy omillar – tarixiy taraqqiyot, etnik kelib chiqishi, din, turmush tarzi, fan-texnika rivoji va boshqalar; inson omili – jinsi, yoshi, gavda tuzilishi, psixologiyasi va boshqalar ta'sir ko'rsatadi. Shu ma'noda har bir xalqning rivojlanish bosqichlari kishilar liboslarida o'z izini qoldiradi. Bu holat libos davr va uslubga monand o'zgarib turishini ham ko'rsatadi.

O'quv qo'llanma 9 bo'limdan iborat bo'lib, libos tarixining barcha jabhalarini o'z ichiga olgan. Unda jahon xalqlarining ibtidoiy liboslari rivojlanishi va shakllanishi, modda tushunchasining paydo bo'lishi va Yevropa kostumining moda ta'siri ostida o'zgarib borishi, XX asrdagi moda sanoati ta'sirida paydo bo'lgan uslub va oqimlar, shuningdek, o'zbek milliy va an'anaviy libosi hamda uning o'ziga xos rivojlanishi hududlar bo'yicha ajratilib ko'rib chiqilgan.

I BO‘LIM. IBTIDOIY JAMOA TUZUMI DAVRIDA SAN‘ATNING PAYDO BO‘LISHI VA KIYIMLARNING ASOSIY TURLARI

Badiiy ijod insonning tabiat hodisalarini tushunishga intilishi, borliqni anglash va talqin qilish shakllari sifatida paydo bo‘ldi. Dastlab inson tomonidan yaratilgan tosh, suyak, hayvonlar shoxlaridan yasalgan haykallar, g‘orlar devorlariga tushirilgan turli tasvirlar Yevropa, Osiyo va Afrika qit‘asidan topilgan. Ushbu tasvirlarda bizonlar, mamontlar, yovvoyi hayvonlar aniq ifodalanganligi, asliga juda o‘xshash qilib ishlanganligi bilan tarixiy-badiiy qimmatga ega sanaladi. Tasvirlar nafaqat tasviriy san‘at, balki boshqa san‘at turlari, xususan, folklor, musiqa, raqs, teatr san‘ati, shuningdek, insoniyatning ibtidoiy madaniyati, xususan, libosi, turmush tarzi haqida ham analogik ma‘lumot berishda katta ahamiyat kasb etadi.

Tasviriy san‘atning dastlabki namunalari kechki poleolit davriga to‘g‘ri keladi. Bu davrda odamlar jamoa bo‘lib yashash, ov qilish orqali hayot kechirganliklari uchun ushbu davr san‘ati «ibtidoiy jamoa davri» san‘ati ham deb yuritiladi.

Ispaniyaning Altamir g‘oridan topilgan tasvirlar neandertal odamlar davriga to‘g‘ri kelib, tasvirlarda shakllarning aniq ishlanganligi, xarakterli xususiyatlarning ifoda etilganligi insoniyatning tasviriy san‘at bilan bundan oldin ham shug‘ullanganligini bildiradi. Xo‘sh, tasviriy san‘atning paydo bo‘lishiga qanday omillar sabab bo‘ldi?

Har kuni tirik qolish maqsadida tabiat bilan kurashib yashashga majbur bo‘lgan odamlar ovdan so‘ng hayotdan lazzatlanish, erishilgan g‘alabadan rohatlanish hissini tuygan va turli o‘yinlar, raqslar bilan o‘z xursandchiliklarini nishonlagan. Bu lazzat har doim ham bo‘lavermagan. Goh tabiiy ofatlar, goh yirtqich hayvonlar ularning ov jarayoniga xalaqit bergan.

Tabiatdagi hodisalar, tun va kun, iqlim o'zgarishi, fasllar almashishi odamlarda ularga nisbatan qiziqishni paydo qilib, munosabat bildirish, muloqotga kirishishga undagan va buning natijasida dastlabki diniy qarashlar, animizm, totemizm paydo bo'lgan.

Totem sifatida qabul qilingan hayvonlarning harakatlarini ifodalash, ularga taqlid qilish, ovning muvaffaqiyatini ta'minlash uchun ov qilinadigan hayvonlar terisini yopib, ov sahnasini uyushtirish (Angulema, Fransiya) natijasida teatr san'atining ilk kurtaklari paydo bo'lgan. Ushbu o'yinlar tasviriy san'atning ilk mavzusi bo'lib, rang, talqin, xarakter, kompozitsiyaning primitiv shakllari vujudga kelishiga turtki bo'lgan. Ibtidoiy san'atning paydo bo'lishi haqida fikr bildirar ekanlar, I. Kant, K. Byuxer, K. Gross, E. Grosse va boshqalar totemlarga atalgan o'yinlar tasviriy san'atning paydo bo'lishi va shakllanishini rag'batlantirganligini ilgari surganliklari bejiz emas.

Poleolit davri san'atida odamlar hayotiga qiziqish kuzatilmaganligidan odam figurasining aniq talqini uchramaydi. Hayvonlar bilan bog'liq magik marosimlar, hayvonlarni ovlash jarayonlari ibtidoiy jamoaning asosiy maqsadi bo'lganligi sababli rangtasvir va haykaltaroshlikda o'simlik va qushlar tasviriga nisbatan hayvonlarni tasvirlashga e'tibor qaratilgan.

Liboslarning paydo bo'lishi. Inson tanasining shakli va yashash tarzi dastlabki kiyimlarning ko'rinishini belgilagan.

Dastlabki davrlar, ya'ni ibtidoiy tuzumda hayvon terisi yoki o'simlik novdalarini to'qish asosida muayyan bir shaklga keltirilishi oqibatida tayyorlangan mato inson tanasining ma'lum bir qismlarini berkitishga xizmat qilgan. Bunda to'g'ri to'rtburchak mato yelkaga yoxud bo'ksaga tashlanib, tana atrofiga diogonal yoki aylana bo'yicha gorizontal holatda bog'langan. Bog'lanish joyiga ko'ra ular bir-biridan farqlangan. Shu usulda ikki xil: yelka va belga bog'lanadigan kiyim turlari paydo bo'lgan.

Ularning eng qadimiy shakli burmalanadigan kiyimdir. U tanani o‘rab, unga turli bog‘ichlar, belbog‘ va kamarlar yordamida mahkamlangan. Vaqt o‘tib, kiyimning yangi – yelkaga tashlanadigan shakli paydo bo‘lgan. U tuzilishiga ko‘ra bir necha turda bo‘lgan. Xususan, oldi ochiq turida yelka va ikki yoni tikilgan bo‘lsa, ikkinchi turining oldi yopiq bo‘lgan hamda faqat yelka va yoni tikilib, bosh qismi va qo‘l kirishi uchun yiriq bor.

1-rasm.

II BO‘LIM. QADIMGI DUNYO DAVLATLARI SAN‘ATI VA KOSTUMI TARIXI

2.1. Qadimgi Misr san‘ati va kostumi tarixi

Misr san‘ati insoniyat tarixida eng qadimgi madaniyat markazlaridan sanalib, bir necha ming yillar davomida O‘rta yer dengizi, Sharqiy Afrika va Old Osiyo san‘atida muhim rol o‘ynadi. Misr xalqi eng birinchi mahobatli me‘morchilik, haykaltaroshlikda portret janri, badiiy hunarmandchilikning ijodkori sifatida jahon san‘atida o‘z o‘rniga ega.

San‘at tarixida ulkan iz qoldirgan Misr san‘ati Nil vodiysi bo‘ylarida mil. avv. 5000-yillarda vujudga kelgan. Nilning serhosil yerlarida dehqonchilik va baliqchilik bilan shug‘ullangan jamoa orasida davrlar o‘tib mulkka egalik boshlandi. Yer, suv va qullarni ko‘paytirishga bo‘lgan intilish oqibatida jamoa orasida tabaqalanish paydo bo‘ldi. Bu mil. avv. 4000-yillar o‘rtalarida ikki yirik davlat – shimoliy va janubiy davlatlar vujudga keldi. Ikki davlat o‘rtasidagi urushlar mil. avv. 3200-yilda Janubiy Misrning Shimoliy

Misr ustidan qozonilgan g'alabasi bilan yakunlanib, yagona Misr davlatining tarixini boshlab berdi.

Qadimgi podsholik davri Misr san'ati (mil. avv. 3200–2400-yillar). Qadimgi podsholik davriga kelib Misrda fir'avn hukmronligi mustahkamlandi. Dehqonchilik, hunarmandchilikning rivojlanishi, savdo aloqalarining yo'lga qo'yilishi, qulchilik mehnatidan foydalanish iqtisodiyotning o'sishini ta'minladi.

Qadimgi podsholik davri san'atida me'morchilik yetakchi o'rin egalladi. Qadimgi Misr me'morchilik tarixi bevosita podsholarning yirik maqbaralari – ehrom (piramida)lar tarixi bilan bog'liq bo'lib, ular qirilish texnikasi, ustalarning yangi g'oyalari natijasi bo'ldi. Ilk ehromlar fir'avn Joserga atab, miloddan avvalgi 3000-yillarda bunyod etilgan, qurilishiga qarab «zinali ehrom» nomini olgan. Ehrom me'mori Imxotep Misr me'morchilik tarixida donishmand, toshdan qurilgan obidalarning ixtirochisi, astronom va shifokor sifatida nom qoldirgan. Uni mabud Ptaxaning o'g'li deb bilishgan. Joser ehromi Misr me'morchiligida ulkan ehromlar qurilishiga asos bo'ldi. Podsho Snofru davrida (mil. avv. 2900) Dashur hududida qurilgan ehromi Giza (mil. avv. 2900–2800) ehromlarining ilk namunasi bo'ldi. Giza ehromlari fir'avnlari Xufu (greklar Xeops deb atashgan), Xaqla (Xefren), Menkaura (Mikerin) tomonidan qurdirilgan.

Gizadagi uch ehromning eng yirigi Xufu ehromi bo'lib, Xemiun nomli memor tomonidan qurilgan. Uning balandligi 146, 6 metr, asosi tomonlari uzunligi 233 metrni tashkil qiladi. Ehrom qurilishi uchun 2,5 tonna og'irlikdagi toshlardan 2300000 dona ishlatilgan. Shimoliy qismdagi uzun yo'lak ehromi markazidagi firavn sarkofagi qo'yilgan xonaga olib borgan.

Mil. avv. 2700–2400-yillarda qurilgan ehromlar shakl jihatdan Giza ehromlari xususiyatlarini saqlab qolgan bo'lsa-

da, shakl jihatidan kichik qilib qurildi. Ularning balandligi 70 metrdan oshmay, ishlatilgan toshlar ham shunga yarasha kichik edi. Misrdagi iqtisodiy tanglik fir'avnlarni ehromlar qurishga ketadigan xarajatlarni tejash va ularni maqbalarni bezatishga ishlatishga majbur qildi.

O'rta podsholik davri san'ati (mil. avv. XXI–XIX asrlar).

Yirik me'morlik obidalari xarajati uchun to'plangan soliqlar nom'larning norozoligini vujudga keltirdi. Mil. avv. XXIV asrlarda Fiva boshchiligida ko'tarilgan qo'zg'olonda janubiy nomlar g'alaba qozondi. Amenemxet I davrida Fayum markaz sifatida rivojlandi. Iqtisodiy o'sish san'at va madaniyatga ham o'zining ijobiy ta'sirini ko'rsatdi. Me'morchilikda yirik ehromlar o'rnini devor bilan o'ralgan o'ziga xos maqbaralar egallay boshladi. Dair al-Baxridagi Mentuxotep II maqbaralari bunga misol bo'ladi.

Monumental haykaltaroshlik ijtimoiy ahamiyat ham kasb eta boshladi. Relyeflarda diniy marosimlar, fantastik hayvonlar, e'tiqodiy qarashlar o'z ifodasini topdi. Meir relyeflari, Xnumnotep II qabridagi tasvirlar, Senusert III va Amenemxet III portretlari bunga misol bo'ladi.

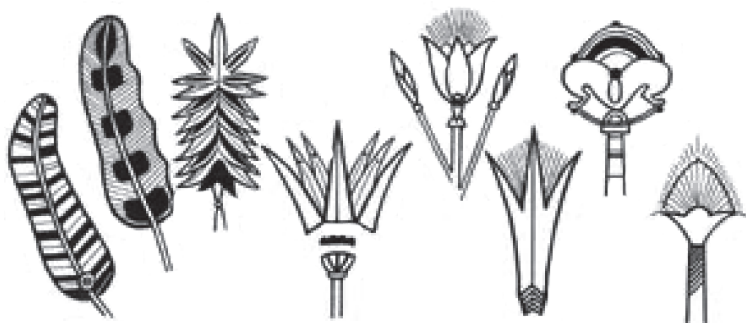
Yangi podsholik davri san'ati (mil. avv. XVI–XV asrlar). Mil. avv. XVIII asrlarda ko'chmanchi giksoslar bilan bo'lgan janglar Misrni iqtisodiy-siyosiy inqiroz yoqasiga olib keldi. Miloddan avvalgi XVI asrda Fiva boshchiligidagi misrliklarning giksoslar ustidan g'alabasi yangi podsholik davrini boshlab berdi va san'atda yangi xususiyatlar vujudga keldi. Misr san'ati Suriya, Krit, Mesopotamiya hududlariga qadar kirib keldi. Me'morlik san'ati taraqqiy etdi. Yangi podsholik davriga oid eng yirik maqbara mabud Amonga atalgan maqbara sanalib, uning devorlariga suratlar relyeflar podsholik tarixiga oid qimmatli ma'lumotlarni beradi. Yangi podsholik san'ati Karnak va Luksor xududlarida saqlanib qolgan.

¹ *Nom* – ellinizm davrida qadimgi Misrdagi ma'muriy birlikning yunoncha va grekcha nomi.

Matolar, rang va bezaklar. Ma'lumki, qadimdan Misr zig'ir vatani hisoblanadi. Bunga sabab Nil daryosi bo'ylarining zig'irni yetishtirish uchun tabiiy qulay sharoitidir. Zig'ir tolalaridan mato to'qishda misrliklar katta mahoratga ega bo'lganlar. Misrning zig'ir tolalaridan tayyorlangan mato o'zining nafisligi bilan tabiiy ipak matolaridan qolishmagan. Setkasimon qilib to'qilgan gazmollar oltin iplar va undan tayyorlangan turli shakllardagi bezaklar, yaltiroq munchoqlar, turli kashtalar bilan bezaklangan. Oq va oq matoning turli ko'rinishlari, ayniqsa, urf bo'lgan. Shuningdek, gulli matolar ham ishlab chiqarilgan. Qora rang motam ramzi bo'lmagan.

Matolarning butun yuzasiga geometrik shakllar (yo'l-yo'l, to'lqinsimon chiziqlar) tasviri tushirilgan. Ularning atrofini gullar, xususan, nilufar gulining bargi va umumiy ko'rinishi, palma, qamish, turli o'simliklar barglari bilan bezashgan. Zodagonlar kiyimlari hayvonlar tasviri, xususan, ko'zoynakli ilon – ureus, go'ng qo'ng'izi, qanotlarini yozib turgan lochin kabilar bilan bezalgan (2-rasm).

Marosim liboslari uchun zig'ir matolardan tashqari teri va mo'ynadan ham foydalanilgan.

2-rasm.

Liboslarning asosiy turlari va shakli. Qadimiy Misr liboslarining shaklida taxlama (drapirovka) asosiy o'rin tutadi. Burmalar kiyimning asosan old tomonida bo'lib, libosning orqa

qismi yengil burmalanib, tanaga yopishib turgan. Kiyimning orqa qismi uzaytirilmagan.

Qadimiy imperiya davrida erkaklar asosan «sxenti», ya'ni peshband kiyganlar. Sxentilar shaklan to'rtburchak yoki trapeziyasimon bo'lib, turli xil o'lchamlarda bo'lgan. Sxenti belga ingichka charm belbog' bilan bog'lab, mahkamlab qo'yilgan. Sxentining ustidan yoki tananing ustidan to'rtburchak shaklidagi peshband kiyilgan (3-rasm).

Ayollar libosi tananing ko'krak qismidan to boldirgacha qismini bekitib turadigan chodirsimon matodan iborat bo'lib, u bir yoki ikki tasma bilan yelkadan o'tkazilib kiyilgan. Kalaziris deb ataluvchi ushbu sarafanni eslatuvchi kiyim ijtimoiy kelib chiqishidan qat'i nazar, u xoh malika bo'lsin, xoh kanizak, barcha ayollar uchun bir xil shaklda bo'lgan. Ayollar kiyimi faqat matoning sifati va qimmatini bilan farqlangan (4-rasm).

3-rasm.

O'rta podshohlik davriga kelib Misr ayollarining libosida o'zgarish sodir bo'la boshladi. U biroz murakkablashib, hajmi bir necha qavat kiyilgan kiyimlar hisobiga kattalashdi. Kiyimning silueti pastga tomon kengayib, piramidalar shaklini ola boshladi. Plisselar, ya'ni mayda taxlamalar keng qo'llanila boshladi.

Erkaklar libosi bir necha qavat qilib kiyiladigan sxentilardan iborat bo'lib, ular ustma-ust kiyilgan.

Ayollar liboslarida bezaklar turi ko'paygan. Kiyimlar insonlarning ijtimoiy kelib chiqishini bildirib turgan, ya'ni

4-rasm.

tabaqalarga ko‘ra farq qilgan. Agar boylar zig‘ir tolali matolardan tikilgan kiyimlarni kiyishgan bo‘lsa, qullarning kiyimi dag‘al teridan qilingan. Eng yuqori tabaqa kishilar, xususan, fir‘avn, vazirlar, koinlar, yirik yer-suv egalarning kiyimlarigina bezaklangan. O‘rta podshohlik davriga kelibgina misrliklar kiyimlarining shakli birmuncha o‘zgargan. Natijada u bir paytning o‘zida ustma-ust kiyiladigan bir necha kiyimlar ko‘rinishiga kelgan. Kiyim silueti etakka tomon kengayib, piramidasimon ko‘rinishga keldi.

Plessirovkalar keng qo‘llaniladigan

bo‘ldi. Erkaklar kiyimi bir necha yupqa sxentilardan iborat bo‘lib, ustma-ust kiyilgan. Yoqa o‘rnida yelkani yopib turuvchi turli shisha munchoq va qimmatbaho toshlar bilan bezaklangan bezak urfga aylangan.

Yangi podshohlik davrida (mil. avv. 1580–1090 y.y.) kiyimlarda sinfiy tafovut yanada ko‘proq sezila boshladi. Aslzodalarning kiyimlariga ishlatiladigan matolar o‘zining harirligi, bezakdorligi, bezakda tilladan foydalanilishi bilan farqlanadi. Kiyimlarning tikilishiga serburmalilik xos bo‘lib, ularda plisselardan ko‘p foydalanilgan. Plisselar kiyimning butun bo‘yi barobar qo‘llanila boshlagan.

Bu davrda erkak va ayollar kiyimi bir-biriga birmuncha o‘xshash. Erkaklar kiyimi plissirovka qilingan yubka va yopinchiqdan iborat. Turli bezak va qimmatbaho toshlar va marjonlar bilan bezaklangan katta doira shakldagi yoqalarni nafaqat fir‘avn va uning oila a‘zolari, shuningdek, zodagon

xonadonlar vakillari ham kiya boshlaganlar. Marosim kiyimlarida sxenti, uch burchakli peshband saqlangan. Quyi qatlam kiyimi oddiyligicha qolgan.

Bezaklar, bosh kiyimlar, soch turmagi, poyabzal va ulardagi bezak elementlari. Qadimiy devoriy suratlar – freskalarda misrliklar asosan oyoqyalang tasvirlangan. Palma barglari, papirus, keyinchalik teridan qilingan sandallarni fir’avn, shuningdek, uning atrofida gilargina kiyishgan. Sandallar oddiy ko‘rinishda bo‘lib, ular qo‘njsiz va to‘piqsiz, tagi yuqoriga buklab ko‘tarilgan, bir necha ensiz tasmalardan iborat bo‘lgan. Tagcharmlarga turli xil maishiy va harbiy ko‘rinishlar timsoli chizilgan.

Misrliklar libosida taqinchoqlar, xususan, qo‘l va oyoq bilaguzuklari, uzuklar, marjonlar, sirg‘alar, tillaqoshlar va boshqalar alohida o‘rin tutadi.

Bosh kiyimlar shakli turlicha bo‘lib, ular egasining ijtimoiy kelib chiqishini bildirib turgan. Qadimgi davrdagi fir’avnlarning bosh kiyimi old tomonida hukmdorlik ramzi – ko‘zoynakli ilon bilan bezaklangan toj va ikki qavatli yo‘l-yo‘l (ko‘k va sariq, oltin rang), uchburchak tarzida buklangan katta ro‘mol shaklida bo‘lgan (5-rasm). Fir’avnning ayoli koshun yoki nilufar guli ramzi tushurilgan qalpoqcha kiygan.

Ayollar ham, erkaklar ham o‘simlik tolasi yoxud echki yungidan qilingan pariklar taqishgan. Erkaklar soqollarini qirib yurishgan. Odatda, ular echki yungidan tayyorlangan sun‘iy soqolni lak bilan qotirib, metall iplar bilan o‘rab taqib yurishgan. Fir’avnning qudrati kub yoki uchburchak shaklidagi oltin soqol bo‘lgan. Ayollar yuziga pushti-qizil yog‘ upa surtib, kiprik

5-rasm.

va qoshlarini qoraga bo'yashgan bo'lsa, erkaklar kipriklarini yashil rangga bo'yaganlar. Qo'l va oyoq tirnoqlari maxsus o'simlik – xina bilan qizg'ish sariq rangga bo'yalgan. Misr liboslari keyinchalik boshqa xalqlar madaniyatiga ham o'z ta'sirini ko'rsatib, uning elementlari qator xalqlar liboslarida bo'y ko'rsatgan.

Nazorat uchun savol va amaliy topshiriqlar:

1. Qadimgi dunyo san'ati haqida so'zlang.
2. Libos va kiyim tushunchalariga ta'rif bering.
3. Kiyim qanday paydo bo'lganligiga tushuncha bering.
4. Ibtidoiy jamoa tuzumi davrida kiyimning asosiy turlari haqida nimalar bilasiz?
5. Qadimgi Misr san'ati va madaniyatiga ta'rif bering.
6. Qadimgi Misr liboslarining asosiy turlari va shakli haqida nimalar bilasiz?
7. Bezaklar, bosh kiyimlar, soch turmagi, poyabzal qanday shakl va ko'rinishga ega, kiyimlardagi tasvirlarni ta'riflab bering.
8. Yangi podshohlik davrida kiyimlarda qanday o'zgarishlar sezila boshladi?

2.2. Qadimgi Hindiston kostumi tarixi

Qadimgi Hindiston san'ati bir necha ming yillik tarixga ega. «Mahobxorat» va «Ramayana» dostonlari hindlarning e'tiqodi, urf-odati, madaniyati va san'ati haqida ma'lumot beruvchi eng qadimgi yozma manbalardan sanaladi. Miloddan avvalgi III ming yillikdan milodiy V asrga qadar bo'lgan ulkan davr qadimgi hind san'ati davri sanaladi.

Geografik jihatdan hind san'ati ikki qismga bo'lina-di: janubiy va shimoliy. Shimoliy hududlar Hind va Ganga daryolari havzasini o'z ichiga olib, ilk hind madaniyati shu daryolar bo'yida shakllangan, uning ilk namunalari neolit davriga tegishli hisoblanadi. Miloddan avvalgi 2500–1500

yillarda Moxenjo-Daro va Xarappa hududlaridan qadimgi madaniyat o'choqlari topib o'rganilgan. Mil. avv. 2000-yillar o'rtalariga kelib oriylar qabilasining bostirib kelishi Moxenjo-Daro va Xarappa madaniyatini tanazzulga uchratib, vedalar davri madaniyatining rivojlanishiga yo'l ochdi. Mil. avv. 1-ming yillikda temirning kashf etilishi dehqonchilik va mulkchilikni vujudga keltirib, bu, o'z navbatida, davlatlarning paydo bo'lishiga olib keldi. Ganga vodiysini egallagan Magadxa davlati ana shunday davlatlarning dastlabkisi edi. Bu paytda braxmanlik dini davlat dini sifatida o'rnatildi va san'atning badiiy-falsafiy asosini tashkil qildi. Grek-make-don yurishlaridan so'ng Chandragupta (mil. avv. 322–320) boshchiligida Hindistonda markazlashgan davlat barpo etildi. Ashoka hukmronligi davri (mil. avv. 272–232)da iqtisodiy jihatdan o'sdi. San'at, madaniyat, shaharsozlik, haykaltaroshlik yuksak darajada rivojlandi.

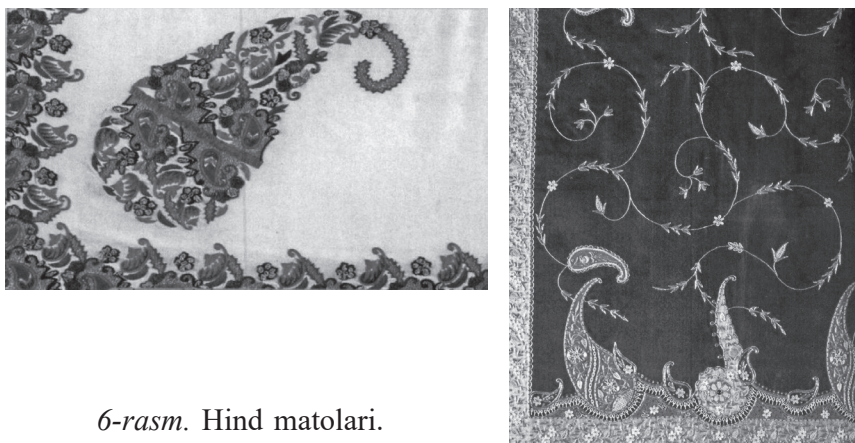
Liboslari. Hindiston qadimiy Sharq davlatlaridan biridir. Zero, Hindiston san'ati va madaniyati qadimiyligi bilan ajralib turishining boisi ham shundandir. Hindiston me'moriy obidalari, haqli ravishda, Osiyo durdonalaridan biri hisoblanadi. Bu haqda hozirgacha saqlanib qolgan me'moriy obidalar, ibodatxonalar, haykaltaroshlik asarlari va qadimiy yodgorliklar dalolat beradi. Buyuk temuriylar (boburiylar) sulolasi davrida Shoh Jahon tomonidan suyuqli rafiqasi Mumtozbeimga atalib, me'morchilikning ajoyib namunasi, muhabbatga qo'yilgan haykal, deb ta'riflanmish takrorlanmas san'at durdonasi «Toj-mahal» maqbarasi barpo etildi. «Toj-mahal» maqbarasi san'at asari sifatida jahonning yetti mo'jizasidan biri, deb e'tirof etilishi ham bejiz emas. Hind san'at-madaniyati zamirida diniy aqidalar yotadi. Hindistonda bir qancha diniy oqimlar mavjud. Shular orasida eng qadimiy din vedaizmdir. Keyin braxmanizm, buddizm, induizm, islom dini va keyinchalik Yevropadan nasroniy dini kirib keladi.

Hindistonda miniatyura tasviriy san'ati, xalq amaliy san'ati qadim-qadimdan rivojlangan. Hind hunarmand ustalari tomonidan yaratilgan buyumlarning nafisligi, go'zalligi hamon san'at muxlislarini hayratga solib kelmoqda.

Hindiston tarixida, xalqning hayot kechirishida Ind va Gang daryolari katta ahamiyat kasb etadi. Qadim zamonlarda hindlar Ind vodiysiga ko'chib kelgan, turmush kechirgan, odamlar, asosan, dehqonchilik bilan shug'ullangan.

Mato turlari, liboslarda rang va bezaklarning o'ziga xos yechimi. Hindiston – paxtaning vatani. Necha-necha asrlardan buyon Hindistonda paxtadan mato ishlab chiqarish yaxshi yo'lga qo'yilgan. Mil. avv. II asrdan boshlab Hindistonda matolarni bo'yashni o'rganishgan, ular ko'zga yaqqol tashlanadigan – ko'k, qizil kabi yorqin ranglardan foydalanishgan. Dastlab paxtadan ip mayin yigirilib, nafis va shaffof matolar ishlab chiqarilgan. Bu mato o'zining tashqi ko'rinishi, fakturasining boyligi, sifatining a'loligi bilan o'zini oqlagan. Matolar o'ta nafis, juda yupqaligidan kiyim ostidan taqinchoqlar ham aniq ko'rinib turgan. Qadimdan hind shoyisi barcha rivojlangan mamlakatlarda qadrlangan. Odatda, shoyi kiyimlar biror tantanali tadbir yoki bayramlarda, misol uchun nikoh to'yi yoki farzand tug'ilishi munosabati bilan o'tkaziladigan marosimlarda kiyilgan. Hindistonda eng ko'p ishlab chiqariladigan matolar bu – paxta, shoyi va batist hisoblanadi. Aksariyat matolarga tilla va kumush iplar qo'shib to'qilgan (6-rasm).

Hind an'anaviy liboslari va ularning o'zgarishiga ta'sir etgan omillar. Qadimiy hind erkaklar va ayollar liboslari, asosan, badanga mato bo'lagini taxlamalar yordamida o'rash orqali hosil bo'lgan. Bunga tikilmagan yelka kiyimlarini, yopinchiqlar ko'rinishidagi orxniy, dupatta, chunni va tikilmagan bel kiyimlar – dho'tiy, sari, nivi misol qilib keltirsak bo'ladi.

6-rasm. Hind matolari.

Markaziy Osiyodan Hindistonga islom dinining kirib kelishi, boshqa elatlarning bu hududga ko‘chib kelishi natijasida, liboslarni tikib kiyish odatga aylanadi. Haligacha oddiy xalq orasida tikilmagan kiyim kiyish an‘analari saqlanib qolgan.

Erkaklar libosi. Qadimda hind ustki kiyimlari tanaga o‘ralgan yoki yelkaga tashlab yurilgan. Hind milliy libosining bir bo‘lagi, erkaklarning tikilmagan bel kiyimi – *dho‘tiy* hisoblanadi. U ham ishton va peshband ko‘rinishida bo‘lgan, 2–5 metr uzunlikdagi matoni bo‘ksa atrofiga taxlab, old tomonga bog‘langan (tugun hosil qilingan) va orqa tomonda osilib turgan uchini oyoqlar orasidan oldinga o‘tkazib mahkamlangan (7-rasm).

Hind erkaklari ustki kiyim dupatta yopinchiq‘i bo‘lib, u to‘g‘ri to‘rtburchak matodan iborat bo‘lgan. Odatda, dupatta yelkaga tashlangan, old tomoni kesishib, yana yelkadan orqaga tashlab yurilgan.

Jamiyatning yuqori qatlami sanalgan shoh, saroy a‘yonlari va harbiylar yopinchiq yopingan. Hind liboslarida ijtimoiy jihatdan tabaqalanish farqi sezilib turgan.

7-rasm. Erkaklar bel kiyimi – dho‘tiy.

Erkaklar kiyimida har xil ranglar ishlatilgan. Lekin ranglar kiyim egasining jamiyatda tutgan mavqeyiga qarab farqlangan. Sariq rang amaldorlar kiyimlariga xos rang sanalgan.

Erkaklarning eng ommabop bosh kiyimi salla bolib u turli shaklda o‘ralgan. Soch turmaklari o‘ziga xos. Sochlar har xil uzunlikda: kalta, o‘rtacha, uzun sochlar silliq taralib, yuqoriga yig‘ilgan. Erkaklar soqol-mo‘ylov qo‘ygan.

Hindlarning asosiy poyabzali sandaldir. Ba’zida uchi yopiq tufli, qamishdan to‘qilgan kavush ham kiyilgan.

Ayollar libosi. Sari qadimdan hind ayollarning an’anaviy milliy libosidir. Sari har xil usullarda o‘ralgan va o‘ziga xos drapirovkalanagan. Sarini o‘rashning bir necha xil usullari mavjud bo‘lib, ulardan biri: sondan tizzagacha yoki to‘piqqacha 1–2 marta o‘rab, keyin tugib bog‘lanadi. Tepa qismi yel-

kaga tashlanadi, sarining bir uchi ko'krak yonlarigacha chiroyli qilib qistirib qo'yiladi. Hind ayollari kalta kofta – choli va yubka kiyishgan. Choli – kaltagina yengchali, ko'krakka yopishib turadigan juda tor yelka kiyimi (8-rasm). Ko'krak qismini orqa tomonidan qattiq tortib, ip tasma bilan bog'lanadi.

Ayollar bosh kiyim o'rniga boshlariga sarining bir uchini yopib yurishgan. Hozirda Hindistonning ko'p joylarida bosh kiyim kiyilmay qo'yildi. Ayollarning oyoq kiyimi xuddi erkaklarnikiga o'xshash bo'lgan.

8-rasm. Hind ayollari kiyimi – sari va choli.

Nazorat uchun savol va amaliy topshiriqlar:

1. Hindistonda qanday san'at turlari rivojlangan va ularning xususiyatlarini ayting.
2. Hindiston me'morchiligiga ta'rif bering.
3. Hindiston haykaltaroshlik san'ati haqida ma'lumot bering.
4. Hind an'anaviy liboslari va ularning o'zgarishiga ta'sir etgan omillar haqida so'zlab bering.
5. Hindistonda qanday turdagi matolar ishlab chiqariladi?
6. Hind erkaklar libosi haqida nimalarni bilasiz?
7. Hind erkaklarining qanday bel kiyim turlari mavjud?
8. Hind ayollarining qanday kiyim turlarini bilasiz?

2.3. Qadimgi Xitoy kostumi tarixi

Xitoy san'ati qadimiyligi jihatidan Misr, Mesopotamiya davlatlari san'ati bilan tenglasha oladi. Xuanxe daryosi bo'yida paydo bo'lgan Xitoy san'ati o'ziga xosligi bilan ajralib turadi. Arxeologik qazishmalar natijasida topilgan bronza idishlardagi hayvonlar, qushlar va boshqa fantastik mavjudotlarning bo'rtma tasvirlari Xitoy haykaltaroshlik san'atining mil. avv. II ming yilliklarga borib taqalishini ko'rsatadi. Mil. avv. I ming yillik o'rtalariga kelib, bronza idishlar ko'rinishi sodda naqshlar bilan bezatila boshladi. Relyeflar o'rnini inkrustatsiyalar egallay boshladi. Xan sulolasi davriga kelib tosh va g'ishtdan yasalgan relyeflar, Shan davriga kelib, avval yog'och, keyin loydan terrakotalar, Sin sulolasi davrida qabrlar uchun maxsus jangchilar, otliqlar haykallari yasala boshladi. Imperator Sin Shixuandi mavzoleyiga ishlangan 8099 ta jangchi terrakotalar bunga misol bo'ladi. «Terrakotalar armiyasi» nomini olgan jangchilar haykallari Xitoyning turli hududlarida yasalgan. Shuningdek, tog'dagi g'orlarga ham haykallar joylashtirilgan bo'lib, bunday g'orlar soni 120 tani tashkil etadi. Ular orasida

eng mashhuri Yungan g'ori bo'lib, unda 51 mingta haykal joylashtirilgan, hakallar orasida eng balandi 17 metrni tashkil etadi.

Qadimgi Xitoy klassik san'ati diniy, filasofiy qarashlar asosida shakllangan xalq madaniyati bilan bevosita bog'liq holda rivojlanganligi sababli uni davrlashtirish bevosita hukmron sulolalar tarixi bilan belgilanadi. Shu davrda yashagan rangtasvir ustalari Gu Kaychji va Chjan Senyao Xitoy rangtasvir san'atining asoschilari sanalsa, Xitoy manzara janri – *shan-shuy* (xitoy tilidan tog'lar va suvlar tasviri ma'nosini bildiradi) U Daotszi nomi bilan bog'liq. Xitoy rangtasvir san'atida o'simliklar, gullar, hayvonlar, tog' manzaralari, animalistik janr, portret janrlari keng tarqalgan.

Liboslar. Xitoy san'ati va madaniyatining rivojlanishida ramziylikka juda katta ahamiyat berishgan. Bu ramziy belgilar, ranglar, naqshlar liboslarda ham aks etgan.

Erkaklar libosi. Xitoyliklar yomg'ir yog'anda kundalik rasmiy liboslar ustidanplash-yomg'irpo'sh yopinganlar. Oddiy aholi poxol, turli o'simliklar, masalan, bambuk daraxti po'stidan to'qilgan *chjusi* kiygan, bu kiyimlar *so suy*, deb atalgan. Badavlat kishilar qushlar pati yoki ipak matodan tikilgan *xechan* kiygan.

Erkaklarning bel kiyimlaridan biri shalvardir. Ba'zan shalvarning tizzadan pasti o'rab qo'yilgan.

Qadimdan xitoyliklar sochlarini oldirmagan va qirqmagan, sochlari uzun bo'lgan. Soch orqaga silliq qilib taralib, bosh tepasiga tugun qilib turmaklangan va sochto'g'nag'ich *szi* yoki *szan* bilan mahkamlangan.

Xitoy erkaklar libosida belbog' va bosh kiyim asosiy rol o'ynagan, ular o'z egasining qaysi tabaqaga mansub ekanligini bildirgan. Xitoyliklar poyabzalining aksariyati yengilgina bo'lib, mato va poxoldan to'qilgan. Poyabzal poshnasi bir necha qavat qog'oz yoki matodan qilingan.

Ayollar libosi. Xitoy ayollari erkaklar singari uzun ko‘ylak va keng ishton kiyishgan. Ustki kiyim ishan ham erkaklarnikiga o‘xshash bo‘lgan. Faqat Tan davriga kelib, ayollar kofta va yubka kiya boshlaganlar. Ayollar yozda, ba‘zan hatto qishda ham boshyalang yurishgan. Shunga ko‘ra, ayollarining soch turmaklari murakkab bo‘lib, gullar, osilmachoqlar bilan bezalgan. Xitoy ayollari faqat to‘y va boshqa tantanalarda *fenguan* deb atalgan bosh kiyimni kiyganlar. (9-rasm).

Kibor xonimlar parik ham kiyishgan. Manchjur ayollari bayram poyabzali to‘rtburchaksimon, pastga qarab kengaygan, o‘rtacha poshnali ko‘rinishda bo‘lgan.

9-rasm. Ayollar libosi.

Nazorat uchun savol va amaliy topshiriqlar:

1. Xitoy san'ati rivojlanish xususiyatlari haqida nimalar bilasiz?
2. Xitoy me'morchiligiga ta'rif bering.
3. Xitoy amaliy san'ati haqida ma'lumot bering.
4. Xitoy ramziy belgilari va ranglari haqida nimalarni bilasiz?
5. Xitoy erkaklar libosini ta'riflab bering.
6. Xitoy libosiga assimetrik taqilma qaysi mamlakat libosidan kirib kelgan?
7. Manchjurlar hukmronligi davridagi liboslar haqida so'zlab bering
8. Xitoy ayollar libosi haqida qanday ma'lumotga egasiz?

III BO‘LIM. ANTIK DAVR KOSTUM TARIXI

3.1. YUNONISTON KOSTUMI TARIXI

Qadimgi Gretsiya (Yunoniston) san’ati paydo bo‘lishi va shakllanishi Krit-Miken madaniyati bilan bog‘liq. Ushbu madaniyat Antik madaniyatning paydo bo‘lishida Bolqon yarim orolining janubiy sharqiy tomonlari, Peloponnes yarim oroli, Egey dengizidagi orollarda, Kichik Osiyoning g‘arbiy sohillarida eramizdan avvalgi III–II minginchi yillarda yashagan qabilalar madaniyati muhim rol o‘ynadi. Eramizdan avvalgi XIV asrga kelib, Krit madaniyati inqirozga yuz tutdi. Endilikda Egey madaniyatining markazi grek materigiga – Peloponnes yarim oroli va undagi Mikena, Tirinf manzillariga ko‘chdi. Bolqon yarim orolining janubida, Egey dengizi orollarida va Kichik Osiyoning G‘arbiy sohillarida yashagan axeyaliklar bu yangi madaniyat taraqqiyotini belgiladilar.

Odatda, Qadimgi Yunoniston san’ati tarixi Mikenaning qulashi va doriylar tomonidan Peloponnes, uning janubida joylashgan orollar, Kritning bosib olinishi bilan boshlanadi va eramizdan avvalgi XI asrdan to eramizdan avvalgi I asrgacha bo‘lgan davrni o‘z ichiga oladi. Doriylar istilosi natijasida bosib olingan yerlarda kichik-kichik quldorlik davlatlari paydo bo‘lgan. Bu davlatchalarni greklar polislar, ya’ni shahar-davlatlar deb nomlaganlar. Qadimgi Yunoniston (Gretsiya)ning dastlabki rivojlanish bosqichi milodan avvalgi VII–VI asrlarga to‘g‘ri keladi va Gretsiya san’ati quyidagi 4 ta bosqichlarga bo‘lib o‘rganiladi:

1. Gomer davri san’ati (mil. avv. XII–VIII asrlar).
2. Arxaika davri san’ati (mil. avv. VII–VI asrlar).
3. Klassika davri san’ati (mil. avv. V–IV asrlar).
4. Ellin davrt san’ati (mil. avv. IV–I asrlar).

Arxaika davri. Ushbuda ilmiy fikrlar rivojlandi, tibbiyot, astronomiya, tarix, geografiya, matematika taraqqiy etdi, sh'eriya, adabiyot, teatr kamol topdi, grek yozuvi paydo bo'ldi. Greklar o'zlaridan avvalgi xalqlar, eng avvalo, Sharq mamlakatlari – Babil, Misrning fan va madaniyat borasidagi yutuqlarini chuqur o'rganib, o'zlarining betakror san'at va madaniyatlarini yaratishga muvassar bo'ldilar. Me'morlik rivojlanib borgan sari, ellada ustalari ustun va to'sinlarga, ular orasidagi bog'lanish, dekorativ bezaklarning eng minimal tomonini topish, badiiy va funksional tomonining uyg'un bo'lishiga harakat qildilar. Bu butun badiiy tizim order nomini oldi, order keyinchalik Gretsiya me'morchiligining asosiy xususiyatini belgilovchi muhim tomonga aylandi. Ellada me'morlari amaliyotda uchta order tipidan foydalanganlar. Grek me'morchiligining asosiy orderlari doriy va ion orderi hisoblanadi. Doriy orderi, asosan, Peloponnes va Buyuk Gretsiya (Sitsiliya shunday deb atalgan), ion orderi Ioniya deb nomlangan Kichik Osiyo sohillarida ko'proq ishlatilgan.

Tasviriy san'at. Toshidan yaratilgan dastlabki haykallar eramizdan avvalgi VII asrlarga to'g'ri keladi. Eramizdan avvalgi VII asr oxirlarida va ayniqsa, eramizdan avvalgi VI asrlardan boshlab, haykaltaroshlikda realistik tamoyillar kuchaya boshladi. Bu haykallarda xudolar, turli hayvonlar, hayotiy lavhalar tasvirlangan.

Bu rasmlarda hayotiy voqealar, hayvonlar va o'simliklar uchraydi. Miloddan avvalgi VI asrning II–III choragida bu sohada kulollar va rassomlar nom chiqarishgan. Shunday mashhur ustalardan biri rassom Klitiy bo'lgan. U jahonga mashhur bo'lgan «Fransua vazasi»ni bezagan. Eramizdan avvalgi 540–530-yillarda qizil figurali vazalar ishlash keng tarqaldi. Bunday ko'zalarda tasvirlar sopolning tabiiy rangida (pishirilgan loy rangi – qizg'ish, qizg'ish-jigarrang) qoldirilib,

qolgan qismi esa qora lok bilan bo'yab chiqilgan. Qizil figurali vazalarga ishlangan suratlarda hayotiy voqealarni tasvirlashga keng o'rin berilgan.

Klassika davri. Eramizdan avvalgi V asrga kelib, Gretsiya o'zining siyosiy, iqtisodiy va madaniy taraqqiyotining eng yuksak bosqichiga ko'tarildi. Bu davr klassika davri deb yuritiladi. Klassika davrida Yunonistonda san'at va madaniyat nihoyatda rivoj topdi. Me'morlik, haykaltaroshlikda shu davrdan bizgacha ko'pgina yodgorliklar yetib kelgan. Klassika davrida Afina akropoli o'zining tugal ko'rinishini egalladi. Afinaning ichki qal'asi – Akropol qayta tiklandi. Oq marmardan yasalgan Parfenon, katta darvozaxona – Propiley, qanotsiz g'alaba ma'budasi Nikega atab qurilgan ibodatxona (Niki Apteros) qad ko'tardi.

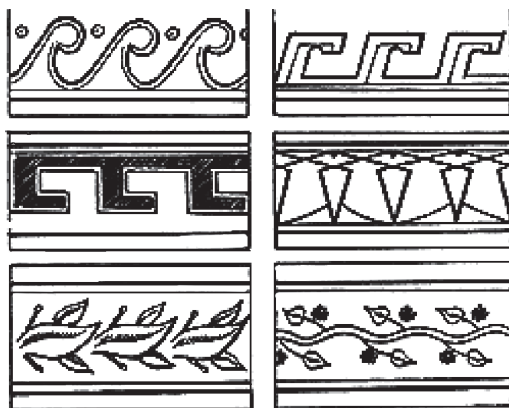
Klassika davrida haykaltaroshlik yuksaklikka erishdi. Haykaltaroshlar o'z asarlarida murakkab harakatlarni ham ifodalashga, kompozitsiya yechimining hayotiy bo'lishiga alohida e'tibor bera boshladilar. Mironning «Diskobol» (Disk otuvchi), «Afina va Marsiy», Polikletning «Dorifor» («Nayzabardor»), Fidiyning «Apollon», Praksitelning «Knid Afroditasi», Lisippning «Dam olayotgan Germes» asarlarida o'z ifodasini topdi.

Ellinizm davri san'ati. Ellinizm davri hukmronlari o'zlarining saltanatlarini muhtasham binolar, ajoyib san'at namunalari bilan boyitishga harakat qildilar. Yangi-yangi shaharlar paydo bo'ldi. Ular serhashamlilik va ulug'vorlikda badavlat Afinani ham orqada qoldirib ketdi. Pergam va ayniqsa, ellinistik dunyoqarashning madaniy markazi bo'lgan Aleksandriya (Iskandariya) shunday shaharlardan bo'ldi. Bu davrda park-bog' san'ati bilan bog'liq bo'lgan dekorativ haykaltaroshlik san'ati keng tarqaldi. Haykaltaroshlik san'ati namunalaridan me'morlik ansamblining ajralmas qismi sifatida keng foydalanildi. Ellinistik Gretsiyaning monumental haykaltaroshligi ichida

davrning nodir yodgorligi «Samofrakiyalik Nike» haykali alohida o‘rinni egallaydi.

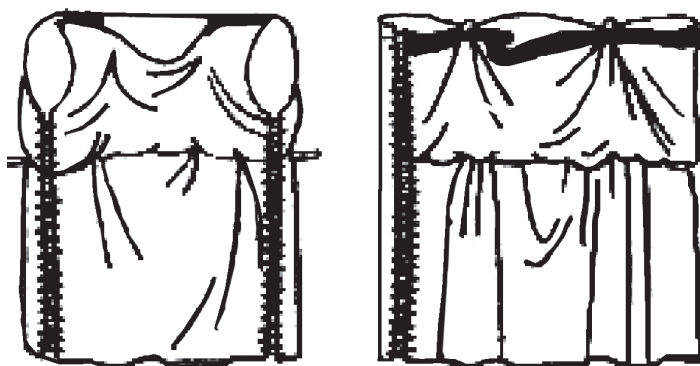
Antik madaniyat va san‘at tarixi 476-yili Rim imperiyasining qulashi bilan tugallandi, lekin bu madaniyat keyingi taraqqiyotda o‘z davomini topdi. Yevropa xalqlari shu grek va rimliklar yaratgan ma’naviy va madaniy boyliklarga murojaat qilib keldilar. Bugungi Yevropa tasviriy san‘at va me‘morligi, teatri va adabiyoti, falsafasi va estetikasi antik dunyoga suyanadi. O‘rta Osiyo xalqlari, jumladan, O‘zbekiston xalqlari ham ellinlar madaniyati va san‘atidan bahramand bo‘lganlar.

Kostumlari. Turli o‘lchamdagi to‘g‘ri to‘rtburchak shakldagi mato turfa xil buklamalar va taxlamlar bilan burmalanib, yunon libosi bo‘lib xizmat qilgan. Yunonlar o‘z liboslari uchun yumshoq, to‘kilib turadigan, yaxshi burmalanadigan matolarni tanlashgan. Matolar asosan junli va zig‘ir tolalaridan to‘qilgan yunon liboslarida qora rang ishlatilmagan. Kul rang va jigarrang motam ranglari hisoblangan. Sidirg‘a matolar, turli shakldagi kashta, applikatsiya rasmlar bilan hoshiyalangan. Bezaklar ornamentlari geometrik yoki o‘simliksimon xarakterga ega (10-rasm).

10-rasm.

Erkaklar libosi. Erkaklar libosi ikki qismdan: ya'ni *xiton* va *gimatiy*dan iborat bo'lgan. Xiton bizning tasavvurimizdagi ich kiyim bo'lib, u asosan zig'ir yoki junli toladan to'qilgan matodan tayyorlangan. Xitonning yelka qismi tikib qo'yilgan yoxud fibula deb ataluvchi to'qalar bilan mahkamlangan. Xitonning ikki yonboshi tikilgan, ba'zan bir yonboshi ochiq qoldirilgan. Xitonning uzunligi turlicha bo'lsa-da, asosan tizzagacha bo'lgan shakli keng tarqalgan (11-rasm).

11-rasm.

Eng keng tarqalgan ustki kiyim, ya'ni yopinchiqlar *gimatiy* deb atalgan. Gimatiylarning o'lchami 1,7x4 metr bo'lib, to'g'ri to'rtburchak shaklidir. Gimatiylar inson tanasiga turli usulda o'ralib, burmalanib, yelkaga tashlanib mustahkamlanadigan yopinchiqlardir. Matoning taxlanish, burmalanish, mustahkamlanish va o'ralish uslubiga ko'ra gimatiylar turli xil ko'rinishda yaratilgan. Yelkaga tashlangan uchi sirg'alib ketmasligi uchun unga bir bo'lak og'ir metall mahkamlanib, ilib qo'yilgan. Spartada jun matodan qilingan gimatiylar tanaga xitonsiz kiyilgan (12-rasm).

Ustki kiyimning yana bir shakli *xlamida* bo'lib, yelkaga tashlab olingan xlamidalar ko'krak qismida yoki yelkada fibula, ya'ni to'g'nag'ich bilan mahkamlangan. Xlamidalar ham

shaklan to'g'ri to'rtburchak matodan qilingan bo'lib, ular gimatiyga nisbatan biroz kalta bo'lgan.

Yunonlar poyabzalining shakli oyoq kaftini takrorlab, asosan probka daraxti yoki arqondan tayyorlangan taglikdan iborat bo'lib, u arqon yoki charm tasmalar yordamida oyoq to'piqlari yoki boldirga mahkamlanib, kiyib yurilgan.

Bosh kiyimlar – fetrdan tayyorlangan keng soyabonli, tepa qismi past shlyapalar asosan yog'in-sochinli ob-havo sharoitida yoxud sayohatlar paytidagina kiyilgan.

Ushbu davrda erkaklar kalta soch, yarimoy shaklidagi soqol, mo'ylov qo'yishgan. Yigitlar soqol, mo'ylovini qirtishlab olishgan, uzun sochlarini esa uzuksimon moslama bilan birlashtirib yurishgan.

Ayollar libosi. Ayollar libosi ham xiton va gimatiydan iborat bo'lib, ular o'zining bezagi va turli-tumanligi bilan erkaklarnikidan ajralib turgan. Ayollar xitoni burmalarining ko'pligi, shuningdek, bezakdorligi bilan ko'zga tashlanadi. Ayollar xitonining o'ziga xosligi yuqori qismidagi qaytarmalaridir. Diploidalar deb nom olgan bu qaytarmalar libosda bezak o'rnini bosib, u boshqa rangdagi matodan tikilgan, turli-tuman kashtalar, applikatsiyalar, bezakli detallar bilan bezaklangan. Xuddi erkaklar xitonlari singari ayollarniki ham yelkaga fibula – to'g'nag'ichlar, belda kolpos deb nom olgan belbog' bilan mahkamlanib, ayol tanasi go'zalligini bo'rttirib turgan. Kolposlar odatda belga bog'lansa-da, uni ko'krak pastidan yoki bo'ksadan bog'lash keng tarqalgan. Kolposlar enli belbog'lar bo'lib, ularni odatda tugun qilib bog'langach, qolgan qismi uzun qilib tashlab qo'yilgan (13-rasm).

12-rasm.

13-rasm.

14-rasm.

Xitonlar mayinroq matolardan tayyorlana boshlagach, ularga kolpos deb nomlangan bog'ichlar bilan shakliy ko'rinish berilgan (14-rasm).

Ayollar ustki kiyimi – gimatiylar ham turli usulda burmalangan. Ayollar gimatiylari o'zining bezakdorligi bilan ajralib turardi.

Ayollar sandalining shakliy ko'rinishi turlicha bo'lib, u o'zining bezakdorligi, yorqin ranglardagi teridan tikilib, oltin va kumush bilan ziynatlangani sababli farqlanadi. Ayollar soch turmagi turlicha. Bu davrda uzun, oltinrang, jingalak sochlar alohida qadrlangan. Kalta sochlar chambarak yoki tasmalar bilan bezaklangan. Sochni bezashda,

shuningdek, oltin tasmalar, tillaqosh – diademalar, soch to'g'nag'ichlardan keng foydalanilgan.

Nazorat uchun savol va amaliy topshiriqlar:

1. Qadimgi yunon san'ati va madaniyatiga ta'rif bering.
2. Qadimgi yunon me'morchiligi haqida nimalarni bilasiz?
3. Qadimgi yunon haykaltaroshlik san'ati haqida ma'lumot bering
4. Yunon matolari qanday xususiyatlarga ega, ularga qanday bezaklar berilgan?
5. Qadimgi yunonistonda go'zallik tushunchasiga qanday ta'rif berilgan?

6. Qadimgi yunon erkaklar kiyimining turlari haqida tushuncha bering, ularning farqi nimada?
7. Qadimgi yunon ayollarining erkaklar libosidan farqi nimalarda ko'riladi, ayollarning asosiy kiyim turlari, kiyinish uslubi qanday edi?
8. Yunon ayollarining soch turmagining turlari haqida nimalarni bilasiz?

3.2. QADIMGI RIM KOSTUMI TARIXI

Qadimgi Rim tarixi eramizdan avvalgi VI asrdan boshlanib, yangi eraning V asrigacha bo'lgan davrni o'z ichiga oladi. Eramizdan avvalgi VI asrga kelib, Rim respublikaga aylandi. U Apenin yarim orolini zabt etib, O'rta yer havzasida o'z hukmdorligini o'rnatgach, eramizdan avvalgi II asr o'rtalariga kelib, shu yerdagi yirik davlatga aylandi. Bosib olingan yerlardan boyliklarning Rimga olib kelinishi uning ravnaqida muhim rol o'ynadi, shu bilan birga, inqirozini ham tezlashtirdi. Mulkiy tengsizlik oshdi, ekspluatatsiyaning kuchayishi esa omma orasida norozilikni keltirib chiqardi. Ayniqsa, qullar qo'zqoloni (bular ichida Spartak qo'zg'oloni mashhur) respublika davrining inqirozga yuz tuta boshlaganini bildirdi. Uning o'rnini Rim imperatorlik davri egalladi. Bu davr eramizdan avvalgi I asr oxiridan yangi eraning 476-yiligacha davom etdi.

Imperator Oktavian Avgust hukmronlik qilgan yillar (mil. avv. 27-yil – yangi eraning 14-yillari) san'at va madaniyatning haqiqiy rivojlangan bosqichi bo'ldi. Rim davlatining «oltin asri» hisoblangan bu davrda nazariyotchi me'mor Vitruviy, tarixchi Tit Liviy, shoirlardan Vergiliy va Goratsiolar yashab ijod etdilar. Me'morlik rivojlandi, shahar qurilishi avj oldi. Ijtimoiy va ma'muriy binolar ko'plab qurildi. Ayniqsa, Rimda qurilish jiddiy bo'ldi. Qadimgi Rimning eng katta binolaridan biri Kolizey amfiteatridir. Uni rimliklar – kolosseylar, ya'ni katta, ulug' deb atashgan. Gladiatorialar jangi uchun mo'ljallangan

bu inshootga bir vaqtning o'zida 55 ming tomoshabin kira olgan. Rim memorligining yana muhim yodgorligi «hamma xudolarning qasri» – Panteon hisoblanadi. Me'mor Apollodor tomonidan 118–125-yillarda qurilgan bu bino antik dunyoning eng katta gumbazli binosi bo'lib, unda Rim me'morligining novatorlik xususiyati ko'zga tashlanadi. Shaharning markaziy maydonlari – forumlari, ayniqsa, go'zal bo'lgan. Italiyaning asosiy yo'llari forumdan boshlangan, shaharning asosiy ko'chalari shu forumga borib taqalgan. Imperator Troyan forumi juda hashamatli bo'lgan. Me'mor Apollodor tomonidan qurilgan forum maydoni o'rtasidagi 27 metrli Troyan ustuniga o'rnatilgan bo'lib, unda Troyanning daklarga qarshi olib borgan kurashini aks ettiruvchi bo'rtma tasvir yuqoriga o'ralib chiquvchi burama frizda ishlangan. Ustun tepasiga imperatorning bronza haykali o'rnatilgan.

Rim tasviriy san'atidan bizgacha ko'pgina haykaltaroshlik namunalari (relyef, portret, tematik kompozitsiyalar) saqlanib qolgan. Rimliklarning portret san'atidagi yutuqlari ayniqsa kattadir. Respublika davrida realistik portret rivojlandi va antik dunyo san'atida yetakchi o'rinni egalladi. Oktavian Avgust haykali haykaltaroshlikda tanqidiy realizm yetakchi o'rinni egallay boshlaganini ko'rsatadi.

Rangtasvir san'ati haqida Rimning gullagan shaharlari Pompey va Gerkulanumdagi boy va zodagonlarning uylari devorlariga ishlangan suratlar ma'lumot beradi. Devoriy suratlarda qadimgi grek ustalari ishlagan nusxalardan ko'chirmalar, turli naqsh, gul va girlyandalar tasviri ham ko'p uchraydi. Bu uylarning pollari mozaika bilan bezatilgan. Ularda sayyor aktyorlar, dengiz osti manzaralari, urushayotgan xo'roz va shunga o'xshash voqealar tasvirlangan.

Kostumlari. Rim san'ati kabi liboslar ham to'lig'icha yunon an'analari ta'sirida edi. Bu nafaqat liboslarga ishlatiladigan

matolarda, shuningdek, ikki-uch kiyimni bir vaqtning o'zida kiyishda ham ko'zga tashlanadi. Shu bilan birga bir xil tarkib va rangdagi matolarning ishlatilishida ham bu o'xshashlik ko'zga tashlanadi.

Biroq rimliklar liboslari ayniqsa imperiya davrida yunon liboslaridan bir-muncha farq qila boshlaydi. Xuddi Yunonistondagi singari Rimda ham matolar qo'lda to'qilgan. Matolar uchun echki yungi, zig'ir tolasi asosiy xomashyo hisoblangan. Imperiya davrida sharqdan, shuningdek, ipak matolari ham olib kelina boshladi. Ipak matolarining narxi juda yuqori bo'lib, ularning bir funti, shuncha og'irlikdagi oltinga baholangan. Yupqa va nafis matolar bilan birga bu davrda og'ir va qalin zarbof ham borgan sari e'tiborga tusha boshlagan. Og'ir va qalin matolarga o'ta boshlash o'z-o'zidan liboslar shaklidagi burmalilik va taxlama (skladka)lardan voz kechilishiga, ya'ni qobiqsimon, tekis kiyimlarga o'tilishiga olib keldi.

Rim liboslarida, asosan, yorqin, go'zal ranglar yetakchilik qiladi. Binafsha, jigarrang va sariq ranglar asosiy ranglar hisoblanadi. Imperiya davrida ranglar murakkab, hashamdor xarakter kasb etib, ranglarni birikuvda qo'llash yetakchilik qila boshladi: och yashil va havorang oq bilan, yorqin binafsharang sariq bilan, kulrang havorang bilan pushti va och binafsha ranglar birgalikda qo'llana boshladi.

Rim matolari endi g'uncha, to'rtbarg, eman bargi, lavr yaprog'i yoki gullar shodasi bilan naqshinlangan geometrik shakliy bezaklar – doiralar, aylanalar, romblar bilan bezaklana boshladi (15-rasm).

Erkaklar libosi. Respublika davrining dastlabki yillarida inson tanasi go'zalligini bo'rttirib ko'rsatuvchi burmali, aksariyat hollarda inson tanasining ba'zi qismlari ochiq qolgan liboslar yetakchilik qilgan (16-rasm).

15-rasm.

16-rasm.

Bu davr liboslari orasida *tunika* yetakchilik qilgan. Tunika kiyiladigan kiyim bolib, uning shakli va uzunligi o'zgarib borgan. Rimliklar ustki kiyim *togaga* chuqur ramziy ma'no berganlar. Chet elliklar va qullar toga kiyish huquqiga ega emasdilar.

17-rasm.

Tunikalarning bir qancha turlari bo'lib, ularning asosiylari – *kolobium*, *talaris* va *dalmatikadir*. Sovuq kunlarda rimliklar bir necha qavat tunika kiyib yurishgan.

O'zining bo'yi va eni, yengining uzun-qisqaligiga ko'ra tunikalarning turli xillari mavjud edi. Liboslardagi bezaklar (kashta, yo'llar, bezaklar) tabaqa, lavozim xarakteriga ega edi. Ular asosan to'q qizil, binafsha, ko'k rangda bo'lib, rang ma'lum bir ramziy ma'noga ega edi. Yo'l-yo'l tunikalarni rimlik senatorlar va chavandozlar kiyishgan (17-rasm).

Rimliklarning ustki kiyimi plash bo'lib, ular orasida toga alohida ajralib turadi. Toga sirk, teatr, sud majlisi, triumfatorlar, hukmdor qabuliga borishda asosiy

atributlardan biri bo'lgan. (18-rasm). Toga katta bo'lak mato bo'lib, u to'rtburchak yoki ellips shaklida bo'lgan. Togalarning razmeri taxminan 6x1,8 m bo'lgan, ushbu libosni qullar xo'jalariga kiydirib qo'yishgan.

Keyingi davrlarga kelib og'ir va katta togalar o'z o'rnini yunon xlamidalariga o'xshash yengil plashlarga bo'shatib berdi. Ularni tunikaning rangiga moslab tanlab, ikki yelkani yopib, ko'krak oldida birlashtirib, fibula yordamida mahkamlab yurishgan.

Marosim plashlaridan yana biri – *latsernadir*. U hajman ancha kichkina, kalta bo'lib, tizzaga qadar bo'lgan.

Aslzoda rimliklar libosini kalta etiklar va orqasi yopiq sandallar to'ldiradi.

Peshonaga to'g'ri tarab qo'yilgan soch, tarashlangan yoki kichkinagina soqol qoldirilgan yuz rimliklar qiyofasini to'ldirgan. Rimlik kambag'allar va qullar dag'al jun mato yoki kanopdan to'qilgan matodan tikilgan tunika, penula va oddiy yog'och boshmoqlar kiyishgan.

Ayollar libosi. III–IV asrlarga qadar rimlik ayollar libosida burma asosiy belgi hisoblangan. Ayollar tunikasi erkaklarning libosiga o'xshab ketadi. Ayollar tunikaning ustidan undan ancha keng va uzun *stola* kiyishgan. Tunikaning turli ko'rinishlari asosan jundan tayyorlangan bo'lib, ular ichki va uy kiyimi vazifasini bajargan. Tunikalar belbog' bilan bog'langan.

Zodagon ayollar tunikaning ustidan ustki kiyim – tunikaga o'xshab ketadigan *stola* kiyib yurishgan (19-rasm). Uning etaklariga *instita* – plessirovka qo'shetak tikilgan. Stolalar yengsiz yoki kalta yengli bo'lishi, ularni ko'krak ostida bog'lab qo'yish mumkin bo'lgan. Jamoat joylarida stolasiz paydo bo'lish uyat hisoblangan. Stola ustidan *palla* kiyilgan (20-rasm). Ba'zan pallani tunikaning ustiga yopib yurishgan.

18-rasm.

19-rasm.

20-rasm.

Plashlarni turli usullar yordamida tana atrofiga burmalab aylantirib kiyishgan, ba'zan uning bir uchini boshga tashlab olishgan. Ayollar ham ust kiyim sifatida penullalar kiyishgan Ayollar poyabzali turli ranglardagi teridan tikilib, kashta yoki to'qalar bilan bezaklangan sandal va boshmoqlar shaklida bo'lgan.

Soch turmaklari xilma-xil va murakkab edi. Ba'zi bir davrlarda sochning o'rtasidan farq ochib, silliq qilib taralgan turmaklar urfda bo'lgan bo'lsa, ba'zan sochlarni uzun jingalak kokil qilib yurish, ba'zan «yunon» soch turmaklari urfda bo'lgan. Lekin haqiqiy Rim soch turmaklari jamalaklardan iborat karkasga mahkamlangan baland soch turmagi shaklida bo'lgan.

Nazorat uchun savol va amaliy topshiriqlar:

1. Qadimgi Rim san'ati va madaniyatining yuksalish davri haqida gapirib bering.
2. Qadimgi Rim me'morchiligi haqida nimalarni bilasiz?
3. Qadimgi Rim haykaltaroshlik san'ati haqida ma'lumot bering.
4. Qadimgi Rimda kiyimlar qanday rangda bo'lgan? Matolarga qanday bezaklar berilgan?
5. Qadimgi Rimda erkaklar kiyimining qanday turlari bo'lgan va ularning farqi nimada?
6. Qadimgi Rimning ramziy ustki kiyimi qanday bo'lgan?
7. Qadimgi Rim ayollarining libosi, ularning turlari, kiyinish uslubi qanday edi?
8. Rim va Yunon ayollarining soch turmagi turlari haqida nimalarni bilasiz?

IV BO‘LIM. O‘RTA ASRLAR KOSTUM TARIXI

4.1. VIZANTIYA KOSTUMI TARIXI

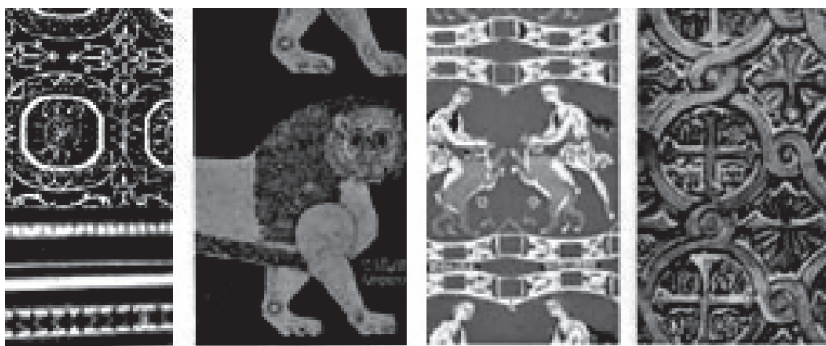
O‘rta asrning muhim madaniyat o‘choqlaridan biri Vizantiya davlatidir. Sharqiy Rim imperiyasi o‘rnida 395-yili vujudga kelgan bu davlat 1453-yilgacha yashadi. Vizantiya san‘atida ideal obrazga bo‘lgan munosabat o‘z qiymatini saqlab qoldi. Konstantinopol bu davrda katta Vizantiya imperiyasining na-faqat siyosiy markazi, balki madaniy o‘chog‘iga ham aylandi. «Ikkinchi Rim» deb nom olgan bu shaharda mahobatli quri-lish san‘ati rivojlandi, hashamatli monastir va ibodatxonalar majmuasi yaratildi. Ilk Vizantiya ibodatxonasining namunasi – Ravennadagi Sant Apollinare Nuovo ibodatxonasida shu xu-susiyat o‘z ifodasini topgan. Eng yirik Avliyo Sofiya bosh ibodatxonasi 532–537-yillarda me‘morlar Tralli Anfimiy va Miletli Isidor tomonidan qurilgan. Binoning konstruktiv tuzi-lishi Rimdagi Panteon ibodatxonasi tuzilishiga o‘xshab ketadi. Sofiya bosh ibodatxonasining muhim tomoni binoning katta gumbazli bo‘lishidir. Ulkan gumbazning diametri 31,5 metrni tashkil qiladi. Unda 40 ta darcha mavjud bo‘lib, ibodatxonaga yorug‘lik tushishini ta‘minlagan.

Vizantiya haykaltaroshligida dumaloq haykaltaroshlik o‘zining mavqeyini yo‘qotib, ko‘proq bo‘rtma tasvir tarzida asarlar yaratildi. Ravennadagi mozaikalar (V–VII asrlar) Vi-zantiya san‘atining nodir namunasi hisoblanadi. Malika Galla Platsidiya maqbarasi mozaikalaridagi jannat bog‘i va undagi hayot, San Vitale cherkovidagi imperator Yustinian va uning oila a‘zolari tasviri rang tizimining nafisligi va yuksak ma-horatda ishlanganligi bilan ajralib turadi. Iso, Bibi Maryam, apostollar va avliyolarning ikonagrafik tasviri ikonografiyasi yaratilib, boshqa yerlarga tarqatildi. Navin Isus qo‘lyozma miniatyuralari (Vatikan kutubxonasi, VII asr), «Ioan Zlatousi

so‘zi»ga ishlangan «Imperator Nikifor Votaniat o‘z a‘yonlari bilan» asarlari (1078–1081, Parij, Milliy kutubxon) shundan dalolat beradi.

Vizantiya san‘atiga 1204-yildagi salb yurishi katta ziyon yetkazdi, asarlar vayron qilindi, Bir qator san‘atkorlar o‘zga yurtlarga ketib qoldilar. 1453-yili Konstantinopol turklar tomonidan bosib olindi va bu saltanat tugadi. Bolqon yarim oroli, Janubiy Italiya, Venetsiya, Armaniston, Gruzuya, Qadimgi Rus san‘ati va madaniyati taraqqiyotida muhim rol o‘ynadi.

Vizantiyalik to‘quvchilar jun, ipak, parcha, shuningdek, gilam to‘quvchiligida alohida shuhrat topgan edilar. Ularning san‘ati VI asrga kelib ipak ishlab chiqarish rivoji bilan yanada kamol topdi. Vizantiya matolarining fakturasi turli-tuman bo‘lib, metall iplar yoxud qimmatbaho toshlar bilan bezaklangan og‘ir, qalin, noelastik matolar yetakchilik qilardi (21-rasm).

21-rasm.

Matolardagi ranglar turli-tumanligi va ularning ranglaridagi turfalilik e‘tiborni tortadi. Binafsha, uning to‘q qizil rang tuslari yuqori qo‘yilib, imperatorlar liboslari rangi hisoblangan. Bezaklar uchun yorqin ranglar, ya‘ni sariq, jigarrang, oq, qora, qaymoqrangdan foydalanilgan.

Erkaklar libosi. Erkaklar liboslarining asosiy ko‘rinishlari tunika, ishtonlar, dalmatik, penula va lorum bo‘lgan. Liboslarni

o‘rab kiyish yo‘qoldi. Tunika pastga qarab toraytirilgan uzun yengli Rim tunikasini eslatib turardi. Ishtonlar Sharq andozalaridan olingan bo‘lib, belbog‘ga tasmalar bilan qadalgan ikkita tikilmagan bo‘lakdan iborat bo‘lib, ularning uzunligi turlicha edi.

Imperator va amaldorlarning ust kiyimi *plash-mantiya* bo‘lgan. Ushbu libos *fibula*, ya‘ni to‘g‘nag‘ich bilan o‘ng yelka yoki bo‘yinga qotiriladigan keng va uzun yopinchiqdir.

Vizantiyaliklar poyabzali – ingichka tasmalar bilan bog‘langan etiklar yoki yumshoq boshmoqlar bo‘lgan. Bosh kiyimlari – uzun o‘tkir uchli yoki qubbali va hoshiyali bo‘lgan.

Ayollar libosi. Ayollar libosining asosiy ko‘rinishlari: tunika, stola, dalmatik, penula, maforiy, plash-mantiyadir. Erkaklar libosi singari ayollar libosi ham gavdani niqoblab turuvchi silindrsimon (g‘ilofsimon) shakl ko‘rinishida. Saroy xonimlari hashamdor kiyinishgan. Ular bir xil rangda kashta bilan tikilgan *stola* va naqshli matodan *penulalar* kiyishgan (22-rasm).

22-rasm.

Nazorat uchun savol va amaliy topshiriqlar:

1. Vizantiya san‘atining xarakterili xususiyatlarini ta’riflab bering.
2. Vizantiya me’morchiligi haqida nimalarni bilasiz?
3. Vizantiya rangtasvir san‘ati haqida ma’lumot bering.
4. Vizantiya libosining o‘rta asrlar Yevropa libosiga ta’siri haqida so‘zlang.
5. Vizantiya davridagi erkaklar libosiga ta’rif bering.

6. Vizantiya kiyimlarida paydo bo'lgan yangi shakllar haqida so'zlab bering.
7. Vizantiyalik ayol libosini ta'riflab bering.
8. Ayollar kiyimlarida qanday bezaklar qo'llanilgan?

4.2. ROMAN VA GOTIKA DAVRI G'ARBIY YEVROPA KOSTUMI TARIXI

Franklar imperiyasining parchalanishi oqibatida Yevropada Fransiya, Italiya, Germaniya davlatlari paydo bo'ldi. Dinning targ'ib qilinishiga e'tibor qaratilishi me'morchilikda konstruktiv o'zgarishlarni vujudga keltirdi. XI asr oxirlariga kelib me'morchilikda roman uslubi yetakchilik qila boshladi. Atama XIX asrda o'rta asrlar me'morchiligi san'atshunoslar tomonidan ilmiy o'rganilgandan so'ng fanga kiritilgan. Roman uslubidagi binolar dastlab o'z davrining yetakchi davlati Fransiyada paydo bo'lgan. XI–XII asrlarga oid Notr dam la Grand ibodatxonasi ushbu uslubda qurilgan. Ibodatxona uch neffi, binoning ikki yon neflari markaziy nefga nisbatan kichik, devorlari qalin, undagi kichik tor darchalar devor qalinligini aniq ifodalab, salobatini oshiradi. Bino interyeri qorong'i bo'lganligi sababli rangtasvir asarlariga nisbatan bo'rtma tasvirlar ishlanishiga e'tibor qaratilgan. Binolar peshtoqi, old qismi, ustunlar, kapitellarda relyef tasvirlari ko'p ishlatilgan. Tasviriy san'atda miniatyura asarlarini ishlashga e'tibor qaratildi.

Gotika davri san'ati XII asrdar G'arbiy Yevropa me'morchiligidagi an'analarning o'zgarishi natijasida paydo bo'lgan. Italyancha gotico – german qabilalaridan gotlarning nomidan kelib chiqqan degan ma'lumotlar mavjud. Gotika uslubi – G'arbiy, Markaziy va qisman Sharqiy Yevropa mamlakatlarida o'rta asrlar san'atida hukm surgan badiiy uslub sanalib, dastlab Fransiyada vujudga kelib, barcha xususiyatlari shakllandi. Germaniyada gotika uslubidagi obidalarning

klassik namunalari yaratildi. «Gotika» termini Uygʻonish davrida qoʻllanila boshlagan. Gotikada yetakchi oʻrinni meʼmorchilik egalladi, unda meʼmorchilik, haykaltaroshlik va rangtasvir (asosan, vitraj) uygʻunligining buyuk namunasi boʻlgan ibodatxona alohida oʻrin tutadi. Ibodatxona qurishning yangi loyiha tizimi ishlab chiqildi: bosh tarzi uchli ravoqli va gumbazlari qovurgʻali (nervyur), ogʻirligi arkbutanlar orqali tashqi devor va tayanch ustunlar (kontrfors)ga oʻtkazilgan sinchli tuzilma.

Gotika XII asr oʻrtalarida Shimoliy Fransiyada yuzaga keldi. XIII asrning birinchi yarmida yuksak darajada rivojlandi. Shu yerda gotikaning tosh ibodatxonalari oʻzining mumtoz shakliga ega boʻldi. Bibi Maryam ibodatxonasi (Notrdam, 1163–1257), Shartr (1194–1260), Reyms (1211–1311), Amen (1220–1288) va boshqa ibodatxonalar gotikaning yuksak namunasi. Niderlandiya, Shimoliy Germaniya, Skandinaviya, Ispaniya, Italiya, Polsha, Chexiya, Latviya, Estoniya va boshqa joylarda ham gotika mahalliy anʼanalar taʼsirida rivojlandi. Gotikaning ilgʻor usullari Uygʻonish davri va barokko meʼmorchiligiga ijobiy taʼsir koʻrsatdi. Gotika tasviriy sanʼati diniy va dunyoviy dunyoqarashlardagi uygʻunlikni saqlagan holda rivojlandi, ayni vaqtda voqelikni uning hodisalari bilan birga aks ettirishga intildi. Ibodatxonalar bezagida haykal va relyeflar, vitrajlar keng qoʻllanilgan, tasviriy sanʼat asarlari meʼmoriy yaxlitlikka boʻysundirilgan. Reyms ibodatxonasi-da 2300 dan ortiq haykallar mavjud boʻlganligi sababli uni «haykallar oʻrmoni» deb atashadi. Diniy mavzudagi asarlar bilan bir qatorda maishiy lavhalar, mehnat jarayoni aks etgan, baʼzan hajviy lavhalar ham uchraydi

Amaliy bezak sanʼati yuksak darajada rivojlandi: tosh va fil suyagi oʻymakorligi, metall buyumlar, emal va shu kabi buyumlar yasaldi. Rangtasvirda nisbatan kitob miniatyurasi keng taraqqiy etdi, unda tarixiy va maishiy lavhalar haqqoniy

aks ettirildi. O‘zbekistan hududida XIX asr oxiri XX asr boshlarida gotika uslub-belgilari me‘morchilikda paydo bo‘ldi. Masalan, Toshkent shahridagi Kirxa binosini bunga misol qilib keltirish mumkin.

Liboslari. Ilk o‘rta asrlardagi roman uslubi liboslarda ham o‘z aksini topgan. Roman uslubi ikki madaniyat – Rim, antik va mahalliy bosqinchilik madaniyati uyg‘unligida shakllandi. Unga og‘ir vaznlilik, shakllarning kattaligi, yarim doira arkalar, og‘ir devorlar, oynalar va eshiklarning katta bo‘lmagan o‘ymalari xosdir. Qadalmaydigan kiyimlarning sodda bichimi Yevropa kiyimlarida X–XI asrlargacha yashab keldi. XII asr – XIV asrning birinchi yarmida erkaklar va ayollar liboslari uzun bo‘lib, ular qomatga yopishib turgan. Qomatga libosning yopishib turishini bichish usulida amalga oshirilgan. Qomatga libosning yopishib turishi uchun kiyimda 3 ta chok qilingan, ya‘ni ikki yon va bitta orqa chok orqali amalga oshirilgan. Kiyimning past qismi esa uchburchak shakldagi klinlar yordamida etak qismi tomon kengaytiriladi

Endilikda belbog‘lardan belni tortib turish uchun emas, balki belni ta‘kidlab ko‘rsatish uchun va dekorativ bezak sifatida foydalanilgan. Liboslar faqatgina nakladnoy, ya‘ni ustiga tashlanadigan bo‘lgan. Faqatgina plashlar drapirovkalanagan, ya‘ni burmalangan.

XIV asrning ikkinchi yarmi – XV asrning birinchi choragi (gotika davri) erkaklar kalta kiyimining paydo bo‘lishi va ayollar uzun kiyimining yanada boyishi bilan xarakterlanadi. Bu davrda tugmalari qadalmaydigan kiyimlarning turli xillari keng tarqaldi. Kenglikni hosil qilish uchun vitachkalar qilina boshladi. Yengning o‘mizi oval shaklida bichila boshladi. Yeng o‘mizga butunlay tikilmay, balki uning ba‘zi o‘rinlari shnur yoki tesmalar yordamida biriktirila boshladi. Liboslar bel chizig‘i bo‘ylab ajratilib bichiladigan bo‘ldi. Gotika davri

kiyimlarini bichish va modellashtirish, modani shakllantirishda gullab-yashnagan davr bo'ldi. Aynan mana shu davrga kelib, kiyimlarda umumiy badiiy uslublar doirasida liboslar shakli tezlikda almashdi.

XV asrning ikkinchi yarmi – frank-burgund modasining davri bo'ldi. Bu davrda yergacha uzaytirilgan, osilib turgan yengli, harakatlanishni cheklaydigan, qomatni ko'rsatib turuvchi tor liboslar, uzun tumshuqli poyabzallar, ajoyib, hashamdor bosh kiyimlar urfga kirdi, g – shaklidagi qomat siluetiga erishish uchun ayollar qorinlariga unchalik katta bo'lmagan yostiqlar – boslar bog'lab yurishgan. Bo'yinlarini uzaytirib ko'rsatish uchun ayollar orqa tomondan quloqlari atrofini, yuzlarini oval ko'rsatish uchun manglayni qirtishlab yurishgan.

Erta o'rta asrlar davrida zig'ir tolasidan tayyorlangan mato, uyda kanopdan to'qilgan mato, movut, mo'yna, charm, Sharq va Vizantiya shoyilari keng tarqalgan. Ranglar jilosi yorqin, toza: olov rang qizil, karmin (och qizil), moviy-zangori, yashil ranglar. Kech gotika davriga kelib o'ziga xos to'q va xiraroq ranglar ham kirib kela boshladi. Xususan, fon rangi – kul rang, jigarrang.

Erkaklar libosi. Ilk o'rta asrlar davri (VI–XII). Libos beldan bog'langan, yengli kalta tunika, kalta ishton, matodan tayyorlangan paypoq, charm boshmoq va o'ng yelkadan taqiladigan junli yoping'ichdan iborat bo'lgan. Boshga esa konussimon bosh kiyim kiyilgan. Bular bilan bir qatorda ikkita yarimtadan iborat tor uzun ishtonlar, bir-birini ustidan kiyiladigan keng va uzun tunikalar paydo bo'ldi. Liboslar kaltalashdi va turli shakliy ko'rinishlar kasb eta boshladi.

Belning pastidan ajralgan yopinchiq shaklidagi libos – *blio*, elastik movutdan tanaga yopishib turadigan tor ishton-paypoq – *shossa* bu davrda urf edi.

23-rasm.

XIII asrga kelib ikki yoni tikilgan, chuqur o‘mizli *syurko* deb nomlangan yangi kiyim turi paydo bo‘ldi. Syurkolar, odatda, kottning ustidan kiyilgan (23-rasm).

Kech o‘rta asrlar davri (XIV–XV).

Bu davrga kelib, bichiqdagi rivojlanish sabab, kiyimlarning shakli, tuzilishi va bezak chiziqlarida turli-tumanlik paydo bo‘ldi. Erkaklar libosi ikki siluet ko‘rinishni oldi: qomatga yopishib turuvchi va pastga qarab kengaygan keng liboslar. Ushbu davr erkaklar libosi o‘tkir uchli poyabzal va konus shaklidagi baland bosh kiyim

bilan birga inson tana shaklini yanada uzaytirib ko‘rsatish bilan birga unga harakat erkinligi, chaqqonlik va egiluvchanlik ham baxsh etardi. Bu davr tor kiyimlariga kalta, yopishib turadigan kurtka *kotardi* – old tomonidan tugmalanadigan va bo‘ksada bezakli belbog‘ bilan qadaladigan, bo‘ksa uzunligidagi tor kiyim. Kotardining yangi turlicha: tor, keng, qanot shaklida. Yuqori qismidagi tor yenglar pastga tomon kengayib, tishchalar yoki kengligi 10 sm, uzunligi 1,5 metrga boradigan mato bo‘laklari bilan bezaklangan (24-rasm).

XIV asrlarga kelib kotardi belni siqib turadigan va bo‘ksada yelpig‘ichsimon taxlamali kalta jaketlar tomonidan siqib chiqarildi. Jaketlar yangi baland ko‘tarilgan, burmalangan o‘mizga ega bo‘lib, frank burgud modasi belgisi – yelkaning to‘g‘ri va baland ko‘rinishini belgilagan.

Tapert ham beldan qattiq siqib bog‘langan va uning ham past qismi burmali yoki taxlamali (skladkali) bo‘lgan. Tapertlar jaketdan uzunroq bo‘lgan (tizzagacha uzunlikda), chetlari boy bezatilgan (25-rasm). Belbog‘, yoqa, yeng va yelka choklarga qo‘ng‘iroqchalar taqilgan.

Kalta tor kurtkalar *shossalar* va o'tkir uchli oyoq kiyim – *pigashlar* bilan kiyilgan. XIV asrga kelib pigashlar uchi judayam uzayib, ular uzunligi egasining jamiyatdagi o'rniga qarab 70 sm gacha borgan. Oyoq kiyim rangi ustki libos rangiga mos tanlangan.

XIV asr oxiri – XV asr boshlarida qoplama va tugmalari qadalmaydigan, turli uzunlikdagi ustki kiyim – upelyandlar (26-rasm) paydo boldi.

Bu davrda bosh kiyimlarning turlari – kapyushon, shaperon – osilib turuvchi uzun uchli o'ralgan bosh kiyim, konussimon, keng va tor ayvonli (chambarakli) fetr va movut shlyapalar. Soch turmaklari – uzun lokonlar (jamalaklar) va kalta chyolkali.

Ayollar libosi. Ayollar bir paytning o'zida ikkita tunika kiyib yurishgan: uzun, tor yengli uzun va keng tunikalar hamda ustki, kalta va keng yengli, bo'yi kaltaroq tunikalar. X–XII asrlardan boshlab tanaga yopishib turadigan tor liboslar, tor kalta jiletlar paydo bo'ldi. Metall parchalari bilan bezaklangan belbog'lar bo'ksaga taqilib, ularning uchlari yerga qadar osilib turgan. Ayollar sochlarini yoyib yoki o'rib yurishar va parcha lentalar, obruchlar, dahanga bog'lanadigan chamberaklar taqa boshlashdi. Poyabzallar tuzilishi va materialiga ko'ra xuddi erkaklarniki singari bo'lgan.

Kech o'rta asrlar davri. Ayollar libosida tor yelka, noziklik va yosh qizlarning go'zalligi ta'kidlangan. Siluet beldan pastga qarab kengaya bordi, yubkaning klyosh bichimi hisobiga libosning pastki qismining kengligi va uzunligi ortdi. Bu davrda

24-rasm.

25-rasm.

26-rasm.

27-rasm.

yuqori tabaqa vakillari libosida bir vaqtning o‘zida kiyiladigan liboslar – tunika, kotta, syurko, plash (27-rasm).

XV asrda ayollar tor kiyimi syurkoning bel chizig‘i ko‘krak ostiga ko‘chdi. Yubkalar orqa tomondan shleyf yordamida bir necha metrga boradigan darajada uzaytirildi. Syurko old tarafidan kaltalashtirildi. Ustki ko‘ylakning yengi turli ko‘rinishda bo‘lgan. Uzun yenglar uchi tugilgan. Ko‘ylaklarning bo‘yin va yeng o‘mizi mo‘yna bilan bezatilgan. Uzunligi 70 sm gacha boradigan konussimon vualli bosh kiyim urf bolgan.

Nazorat uchun savol va amaliy topshiriqlar:

1. Ilk o‘rta asrlar davri san’ati haqida so‘zlab bering.
2. Ilk o‘rta asr davrida qanday badiiy uslublar shakllana boshladi?
3. Bu uslubning asosiy xususiyatlari nimadan iborat?
4. Ilk o‘rta asr davridagi erkaklar kiyimi haqida nimalarni bilasiz?
5. XI asrda libosda qanday yangi shakllar paydo bo‘lgan?
6. O‘rta asrlar liboslaridagi rang, bezaklar yechimi, foydalanilgan matolarga tavsif bering.
7. O‘rta asr ayollari kiyimlarida qanday bezaklar ishlatilgan?
8. Kech o‘rta asrlar davridagi ayol libosiga ta’rif bering.

4.3. O'RTA ASRLAR RUS KOSTUMI TARIXI

IX asrda sharqiy slavyan qabilalarining birlashuvi asosida Qadimiy Rus davlati tashkil topdi. Sharqiy slavyanlarning ikki markazi – Novgorod bilan Kiyev Ryurikovichlar sulolasiga mansub knyazlar hokimiyatiga birlashdi. Taxminan 988-yilda knyaz Vladimir Vizantiya pravoslav shaklidagi xristianlikni Rossiyaning davlat dini deb qabul qildi, bu voqea davlatchilikni mustahkamlash va Sharqiy Yevropadagi slavyan, balt, ugor-fin va boshqa qabilalarni jipslashtirishga ko'maklashdi. Qadimiy rus elati tarkib topdi. Pecheneg (bijanak) va qipchoqlar hujumini qaytargan Kiyev Rusi Sharqiy Yevropadagi yirik davlatga aylandi. Vladimir Svyatoslavich va Vladimir Monomaxdan keyin davlatni idora qilgan Mstislav Vladimirovich vafoti (1132-y.)dan so'ng Qadimiy Rus davlati parchalanib ketdi. Kiyev Rusidan Novgorod respublikasi, Vladimir, Suzdal, Galich Volin, Ryazan knyazliklari va boshqa davlatlar ajralib chiqdi. Moskva buyuk knyazlik hokimiyati XV oxiri – XVI asr boshlarida rus yerlarini birlashtirishni asosan tugalladi. Novgorod (1478), Tver (1485), Pskov (1510), Smolensk (1514), Ryazan Moskva (1514) buyuk knyazligiga qo'shib olindi. 1480-yillarda mo'g'ullar zulmi barham topdi. Birinchi rus podshohi Ivan IV Vasilyevich Grozniy (1533–1584; 1547-yildan podsho) davlatni markazlashtirishga kirishdi. Qozon va Astraxan xonliklari qo'shib olindi, shu tariqa Ural orti va G'arbiy Sibirni zabt etish uchun yo'l ochildi. XVII asrda Sibirning qolgan hududlari ham birin-ketin qo'shib olindi. XV asr oxiri – XVI asr boshlarida rus xalqining shakllanish jarayoni nihoyasiga yetdi, «Rossiya» degan nom tarqala boshladi.

Qadimiy rus san'ati sharqiy slavyan qabilalari badiiy madaniyati yutuqlari asosida, qo'shni davlatlar, ayniqsa, Vizantiya madaniyati ta'sirida shakllangan. Kiyevda Avliyo Sofiya ibodatxonasi (1030–40) saqlangan. 13 gumbazli bu

ibodatxona andozasida Novgorodda ham Sofiya sobori (1045–50) undan soddarog qilib qurildi. 1036-yilga oid qo‘lyozmada Chernigovdagi Spas Preobrajeniyе sobori tilga olingan. XII–XIII asrlarda rus madaniyati ravnaq topdi, yirik bino (ibodatxona, monastir, saroy)lar qurildi, ular freska, mozaika bilan bezatildi, ikona san‘ati, kitob miniatyurasi yuqori darajaga ko‘tarildi. XIX asrda Moskva Kremli dastlab emandan (1339), keyin oq toshdan (1367) qurildi. XV asr ikkinchi yarmida markazlashgan rus davlatining tashkil topishi tufayli Moskva yirik madaniy markazga aylandi.

XIV asr oxiri – XV asr boshlarida rus rassomligi yangi pog‘onaga ko‘tarildi, Moskvada Feofan Grek, Andrey Rublyov kabi atoqli rassomlar ijod qildi. XVIII–XIX asrning birinchi yarmida Yevropa bilan aloqa kuchayishi tufayli ko‘pgina rassomlar u yerdan Rossiyaga keldi; rus rassomlari G‘arbda ta‘lim oldi. 1757-yil Peterburgda Yevropa toifasidagi badiiy akademiyaga asos solindi. Shaharsozlikka e‘tibor kuchaydi, rus me‘morchiligi G‘arbiy Yevropa uslubida rivojlandi, barokko, klassitsizm uslublari kirib keldi. Bu davr tasviriy san‘atida portret janri yuksaldi. XVIII asrning ikkinchi yarmida D.G. Levitskiy, V.L. Borovikovskiy, F.I. Shubinlarning ijodi rus tasviriy san‘atida salmoqli o‘rin egalladi. O.A. Kiprenskiy, V.A. Tropinin, K.P. Bryullov kabi rassomlar zamondoshlari ahvol-ruhiyatini zo‘r mahorat bilan ifodaladi.

Kiyev Rusining libosi. Rus davlatida xristianlik qabul qilinganidan keyin (X asrda) unchalik keng bo‘lmagan, silueti juda oddiy kiyimlar urf bo‘ldi. Bu davrda kiyimlar issiq mo‘ynali bo‘lgan. Kiyimdagi sinfiy farqlanish matolarning sifati hamda bezaklarning boyligida namoyon bo‘ldi. Rus kostumining o‘ziga xosligi iqlimning qattiq sharoitlari bilan belgilab berilgan.

Erkaklar libosi. Ichki kiyim yaktak ko‘ylak edi. Ba‘zan u ustki kiyim o‘rnida ham kiyilardi. Ko‘ylak to‘g‘ri bichimli,

yenglari uzun va keng bo'lgan. Bo'yin o'mizi oldida kichkina qirqimi bo'lib, bu qirqim tasma bilan bog'lanar yoki tugma bilan ilinardi. Ko'ylakning etak qismi ishtonning ustiga tushurib qo'yilardi. Ko'ylakning uzunligi tizza o'rtasigacha, ba'zan undan ham uzunroq bo'lardi.

Ustki ko'ylak to'g'ri bichilgan, lekin yoniga qo'shimcha qiyiq tikilgan, yoqasiz. U paytlarda matoning kengligi (32 sm dan 60 sm gacha) ko'ylakning ikki qismini bir butunlikda bichishga yo'l qo'ymas edi. Choklaridan bezakli qizil kantlar o'tkazilardi. Alohida tantanali hollarda ko'ylak yoqa bilan bezatilardi. Ko'ylak belda ingichka belbog' bilan bog'lab, ushlanardi.

Erkaklar ishtoni – *porti* edi. Porti – keng emas, to'piqqacha uzunlikda va pastga qarab toraygan shaklda bo'lgan.

Ko'ylaklar ustidan erkaklar to'g'ri bichilgan, yon qiyiqlari hisobiga pastga qarab kengayadigan, oldi ochilmagan kiyim – *svita* (28-rasm) kiyardilar. Svita turli uzunlikda bo'lib, bosh tomondan kiyilgan, yenglari tor va uzun, tizzani bekitib, uzog'i bilan boldirgacha bo'lardi; Keng va uzun mato bo'lagidan belbog' bog'lanar edi.

Qishda erkaklar ustiga usti oshlangan teridan, ichi mo'ynali nimcha, po'stin kiygan. Zodagonlarning kiyimi plash – *korzno* (28-rasm) edi. Plashni yelkaga tashlab, fibula bilan biriktirilar edi.

Kiyimlar oq, ko'k, qizil, yashil rangli matolardan tikilardi. Bosh kiyimlar turli-tuman bo'lib, qish paytida mo'ynali telpaklarni kiyar edilar. Soch turmagi – yarim doira shaklida qirqtirilgan ko'rinishda edi. Erkaklar qalin soqol va mo'ylov qo'yib yurar edilar.

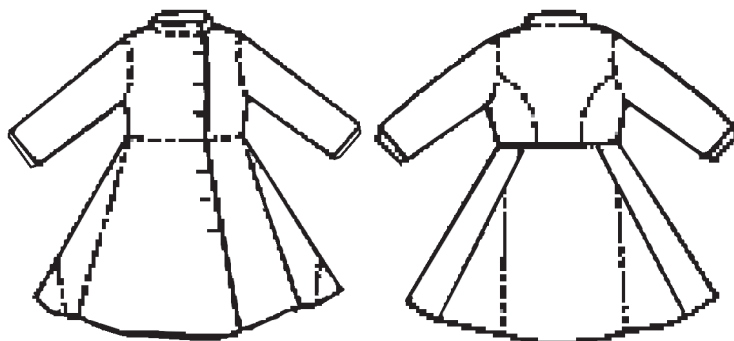
28-rasm.

Ayollar libosi. Ayollar kiyimining asosi ko‘ylak edi. Ichki ko‘ylak yoqa o‘mizi oldidan to‘g‘ri kesilgan, ingichka jiyak bilan ishlov berilib, tizimchalar bilan bog‘lanib yoki tugma bilan qadaldirdi. Ko‘ylak tovongacha uzun bo‘lib, yumshoq burmalar bilan burmalanardi. Ustki ko‘ylak ichki ko‘ylak kabi bichiqda bo‘lib, alohida hollarda kiyilardi. Ayollar yenglari erkaklarnikidan kengroq bo‘lgan po‘stin kiyishgan. Mo‘ynali nimcha ham keng tarqalgandi. Ro‘mol qizil va oq rangli edi. Ayollar kiyimlari uchun zig‘ir, jun, shoyi, mo‘yna va teri ishlatilardi.

Turmush qurgan ayol ikkita yig‘ilgan soch o‘rimi ustini yopmay ko‘chaga chiqmas edi. Ayollar boshlariga *povoynik-chepets* yopib, ustidan *ubrus* – uchburchak qilib taxlangan katta (2 m x 40–50 sm) ro‘mol o‘ralardi. Ro‘mol ustidan boy ayollar mo‘yna bilan bezatilgan qimmatbaho matodan qalpoq kiyardi.

Moskva Rusining libosi. Moskva qadimiy Rus kostumining bichilishiga qator o‘zgarishlarni kiritadi.

Erkaklar libosi. Ichki ko‘ylakning uzunligi tizzagacha. Uni tashqariga chiqarib, belbog‘ taqib yurar edilar. Ko‘ylak yenglari tor va uzun bo‘lib, qo‘ltiq ostiga xishtak tikilgan. Ustki ko‘ylak ustidan *zipun* (29-rasm) kiyilar edi. Kaftanlarning uzunligi tizzadan to‘piqqacha.

29-rasm.

Shuba – oldi ochiq, keng hajmli, etagi tomon pastga qarab kengaygan, tushiriladigan mo‘ynali yoqali, keng uzun yengli po‘stin (30-rasm). Kostum uchun yorqin – oq, qizil, yashil, ko‘k, zangori, pushti, qizil-ko‘k va h.k. rangdagi matolar ishlatilardi.

30-rasm.

Zodagonlarning etiklari uchi, odatda, tepaga qayrilgan, oddiy kishilarda etik uchlari to‘mtoq shaklda edi. XIV asr boshidan poshnalar paydo bo‘ladi. Qishloq xalqi *lapti* kiyib yurar edi.

Ayollar libosi. Libosning asosi ko‘ylak edi. Ichki ko‘ylak – to‘g‘ri bichilgan, to‘piqqacha uzun, yoqasi yig‘ilgan, uzun tor yengli. Ustki ko‘ylak – bichilishi va ko‘rinishi xuddi shunday, lekin uni zodagon ayollar kiyar edi. Ko‘ylaklar belbog‘ bilan bog‘lanardi.

Ayollar yelkaga tashlanadigan uzun shubalar kiyib yurardilar. Zodagon ayollarning ustki ko‘ylagi yorqin matolardan tikilgan, ko‘pincha u qizil rangda bo‘lgan. Ayol kiyimlari uchun zig‘ir, ip-gazlama, tilla kashtali shoyi, jun matolar ishlatilgan.

Bosh kiyimlar turi ko‘p bo‘lib, turmushga chiqqan ayollar *chepes* va *ubrus* kiyardilar. *Kokoshnik* – bayramona bosh kiyimi edi. Ayollar mo‘ynali muftalardan foydalanishgan. Ayollar lapti, etik kiyishgan. Keyinroq yumshoq tagcharmli qimmatbaho qattiq matodan tayyorlangan tufilar paydo bo‘lgan.

Nazorat uchun savol va amaliy topshiriqlar:

1. Kiyev Rusining (X–XIV asrlar) ijtimoiy-iqtisodiy tuzumi va madaniyati haqida so‘zlang.
2. Kiyev Rusida rivojlangan san‘at turlari haqida nimalarni bilasiz?
3. Kiyev Rusi san‘atiga Vizantiya san‘ati ta’siri bo‘lganmi?
4. Kiyev Rusi me’morchilik san‘ati haqida so‘zlang.
5. Erkaklar libosining o‘ziga xosligi va turlari qanday bo‘lgan?
6. Ayollar libosining o‘ziga xosligi nimada namoyon bo‘lgan?
7. Moskva Rusi kostumining o‘ziga xosligi nimada ko‘rinadi?
8. Moskva Rusi ayollari va erkaklari liboslarining turlari haqida so‘zlang.

V BO‘LIM. JANUBIY VA SHARQIY OSIYO XALQLARI LIBOSI TARIXI

5.1. YAPONIYA KOSTUMI TARIXI

Yaponiya tasviriy san'atining qadimiy yodgorliklari dzyomon madaniyati davri (mil. avv. 8–1-ming yilliklar o'rtalari)ga mansub bo'lib, miloddan avvalgi I asrda tayyorlangan bronza buyumlar, sopol idish namunalari saqlangan. VI asrda buddizm tarqalishi munosabati bilan ibodatxonalar yaratildi va ular budda dinidagi mashhur personajlar tasvirlangan haykalchalar bilan bezatildi. Nara shahridagi Xoryudzi, Yakusidzi monastirlaridagi haykallar haykaltaroshlikning nodir namunalari sanaladi. Ilk o'rta asrlarda rangtasvir va haykaltaroshlikda portret janri, shuningdek, teatr niqoblari san'ati rivojlandi. Yaponiya rangtasviri buddizm hamda Xitoy san'ati ta'sirida taraqqiy etgan bo'lsa-da, XI–XII asrlarda o'ziga xos milliy xususiyatlarga ega bo'ldi. Bu davrda Fudzivara Takayosi, Fudzivara Nobudzane va Toba Sodzyo kabi rassomlar mashhur bo'ldilar. Fudzivara Takanobuning «Minamoto Yoritoma portreti» yapon portret san'atining o'ziga xos xususiyatlarini o'zida aks ettirgan. XIV–XV asrlarda budda sektasining dzen maktablarida tush rangtasviri rivoj topdi. Dzyosetsu, Syubun, Toy Oda (Sessyu taxallusi bilan mashhur) kabi rassomlarning manzaralari aynan shu davrga oid. XV asrda dunyoviy professional rangtasvir shakllandi. Kano maktabi (asoschisi Kano Masanobu) va Tosa maktabi (asoschisi Tosa Matsunobu) asarlarida xitoy mumtoz rangtasviri o'z aksini topdi. XV–XVII asrlarda bezak yozuvi san'ati yuqori darajaga yetdi. XVII asr boshlarida yog'ochga rangli gravyura ishlash san'ati – *ukiyyoe* yapon san'atining yetakchi turiga aylandi. San'atning ushbu turida Moronobu Xisikava, Xarinobu Sudzuki, Utamaro Kitagava, Xokusay Katusika, Xirosige Ando kabi ustalar ijod qildi. XVII–XIX

asrlarda miniatyura haykaltaroshligining o'ziga xos turi va kiyimlar uchun tugmailgak bezaklar yasash rivojlandi. Yapon amaliy bezak san'atining kashtado'zlik, mato to'qish, loklangan buyumlar tayyorlash, to'r to'qish turlari rivojlandi. XIX asr oxirlaridan Yevropa san'ati ta'sirida moybo'yoq rangtasvir – «yoga» rivojlana boshladi (Asai Tyu, Kuroda Seyki va boshqalar). Bu sohadagi rassomlar ijodida impressionizm, fovizm ta'siri yaqqol ko'zga tashlanadi. Ushbu yo'nalishda Umexara Ryudzaburo, Yasun Sotarolar muvaffaqiyatli ijod qildilar.

XX asrning birinchi yarmida abstrakt san'at, ekspresionizm, syurrealizm ta'siri seziladi. «Nixonga» rangtasvir ustalari Tomioka Tessey, Yokoyama Taykon, Takueti Seyxo kabilar milliy an'analar ruhida asarlar yaratdilar. 1920–1930-yillarda Okamoto Toki, Otsuki Gendzi, Yorimoto Sirin, Yanase Masamu, Sudzuki Kendzi kabi rassomlar samarali ijod qildilar. Ikkinchi jahon urushidan keyin rassomlar ijodidan ijtimoiy muammolar keng o'rin oldi; ko'p asarlar Xirosima va Nagasakidagi atom bombasidan halok bo'lganlar fojiasiga bag'ishlandi (Maruki Iri va Tosiko, Mita Gendziro, Sakurai Makoto, Fukuda Sinsey, Ono Tadasige, Ueno Makoto). Zamonaviy yapon tasviriy san'atida grafika demokratik va ommaviy san'at turi sifatida mashhur. Taniqli rassom N. Xirayama ijodida Buyuk ipak yo'li manzaralari muhim o'rin tutadi. Tasviriy san'atda turli oqim va yo'nalishlarning ko'pligi ko'zga tashlanib turadi.

Liboslari. Yaponiyada san'at, hunarmandchilik rivojlanishiga xitoy san'atining ta'siri katta bo'lsa-da, yaponlar bu borada betakror uslub yaratadilar. VII asrda Koreyadan Yaponiyaga qog'oz tayyorlash san'ati kirib keladi. Qog'ozning yengilligi va chidamliligi yaponlarga bejirim qurilish materiallari tayyorlashlarida qo'l keladi. Yaponlar uylar, xonalarni ajratib turuvchi surilma eshik, fonarlar, yelpig'ichlar, hatto ruhoniylari uchun kiyim – *kamiko*, suvyuqmas qog'ozdan soyabonlar yasaydilar. Qog'ozni taxlash san'ati – *origami* deb ataladi.

«*Yapon rokoko*»si deb hisoblangan Xeyan davrida Yaponiyaning Xitoy bilan aloqasi susayadi, bu esa yapon madaniyatiga ijobiy taʼsir koʻrsatadi. Xitoy madaniyatining taʼsiriga qaramay, yapon meʼmorchiligi, ayniqsa, turarjoy va interyerining oʻziga xosligi bilan eʼtiborni tortadi. Yaponlarning uyilari katta ham, baland ham boʻlmagan, toʻsiqlar yordamida yengil transformatsiyalangan.

Yaponlar goʻzallik, nafosat tuygʻusiga oʻzgacha nazar soladilar, ular goʻzallikni sanʼatda aks ettira oladilar. Bu jihat yapon millatiga xos xususiyatga aylangan. Yapon milliy sanʼatining dovrugʻi jahonga ketgan. Yapon bogʻlari, choy tayyorlash marosimi hamda gullarni saralab, dastalash sanʼati – ikebana shu jumladandir.

Yaponiya tarixining musiqa va oʻyinlar, diniy marosimlar bilan bogʻliqligi bizga tarixiy manbalardan maʼlum. Dastlab yaponlar hind, xitoy va koreys musiqalaridan koʻp foydalanadilar.

Yapon ayollari qavat-qavat libos kiyganlar. Yapon ayollari belbogʻni beldan yuqoridan bogʻlaganlar.

Mato turlari, liboslarda rang va bezaklarning oʻziga xos yechimi. Yaponiya qadimdan ipak vatani hisoblangan. Yapon liboslarida rang tanlash oʻziga xos kechgan. Kelinchakning qizil rangli libosi yoki koʻylagida qizil rangga xos belgilar boʻlgan. Faqat imperatorgina sariq rangli libos kiygan. Yapon libosi bezaklarida bulutlar, toʻlqinlar, oʻsimliklar, qushlar, hayvonlar va tabiatning boshqa unsurlari, shuningdek, gerblar tasviri uchraydi.

Erkaklar libosi. Erkaklar libosi ichki va ustki kiyimlardan iborat boʻlib, yelka va bel kiyimlariga boʻlinadi. Erkaklar ichki yelka libosi – *dzyuban* hisoblanadi. *Dzyuban* koʻrinishi jihatidan xalatni eslatadi, kimono ostidan kiyiladi. U jamiyatning barcha tabaqalariga xos boʻlgan milliy libos hisoblanadi. *Dzyuban* shohi yoki ip gazlamadan tikiladi, uzunligi boʻksagacha tushib turadi va chapdan oʻngga qarab oʻraladi.

Ichki yelka kiyimining yana bir turi – *nagadzyuban* deb ataladi. Nagadzyubanning dzyubandan farqi – uzunligida. Yengning eni o‘miziga nisbatan kengroq olinadi.

Erkaklar bel kiyimi turlariga *fundosi* va *kosimaki* kiradi. *Fundosi* – oppoq ip gazlamadan to‘g‘ri to‘rtburchak bo‘lib, u oyoqlar orasidan o‘tkazilib, belda mahkamlanadi. *Kosimaki* ko‘rinishi tikilmagan yubkaga o‘xshash, tizzagacha keng mato bo‘lagi bolib, bo‘ksa atrofida aylantirib o‘raladi va belga datemaki belbog‘i yordamida bog‘lanadi. Yaponlar milliy ustki kiyimi *kimono* sanaladi. U keng belbog‘ bilan bog‘lanadi.

Kammuri – asosiy bosh kiyim hisoblanib, oqsuyaklar ochiq tUSDagi, to‘q, siyoh rangli kammuri kiysalar, past tabaqaga mansub odamlar esa to‘q, qora rangli kammuri kiyganlar.

O‘rta asrlarda yuqori tabaqa shaharliklar libosi (kimono)ni yelpig‘ich, shamshir, *netske*, *inrolar* bezab turgan. Oddiy odamlar poxol poyabzal kiyganlar. Milliy poyabzallarning yana bir turi *getadir*. Geta tagcharmi yog‘ochdan, skameykasimon yasalgan poyabzal bo‘lib, yog‘ingarchilik paytida kiyilgan. Oyoqlarga *tabi* – bosh barmoq chiqib turadigan paypoq kiyilgan.

Ayollar libosi. «*Dzyuni* – *xitoe*» – *Xeyan* davrida libos rangli, to‘qilgan, o‘n ikki qavatdan tashkil topgan. Bora-bora u besh qavatga tushadi. XIV asrga kelib, zodagonlar libosi ancha soddalashadi, kiyimlar va uning unsurlari soni kamayadi. Ayollar libosi erkaklarnikiga nisbatan uzunroq bo‘lib, yerga tegib turgan.

Ayollar ichki yelka kiyimi – *xadadzyuban* va *dzyuban* sanaladi. *Futano* va *kosimaki* – ichki bel kiyimi hisoblanadi. Futanoning uzunligi kalta, tizzagacha bolib, tikilmagan yubkadan iborat. *Kosimaki* deb, tovongacha tushib turadigan, uzun, tikilmagan yubkaga aytiladi. *Kimono* va *xaori* ustki kiyimlar sanaladi. *Xaori* tunikasimon bichimli, oldi ochiq, ko‘krakkacha *okumi* yoqasi tushib turadi va tasma bilan mah-

kam bog‘lanadi, ko‘pincha ort qismi oldiga nisbatan kaltaroq bo‘ladi.

Ayollar kimonosi erkaklarnikidan uzunligi, yeng bichimi va tikilishida farq qiladi. Ayollar kimonosi yengining ichki tomoni va yeng o‘mizining osti ochiq qoldirilgan, tikilmagan. *Yukata* – ayollarning yozgi kimonosi. Umuman, ayollar kimonosi fasllar o‘zgarishi, biror tadbir yoki marosim turiga qarab o‘zgargan.

Obi belbog‘i orqa tomonga katta kapalak shaklida bant qilib bog‘lanadi. *Kosode* ustki kiyim hisoblanadi. Ayollarning bosh kiyimi kam uchraydi. Ayollar poyabzali – *geta* har xil bo‘lgan. Ko‘rinishi skameykasimon va tagcharmi keng, 10 sm li baland yog‘och o‘rindiqqa o‘xshash *geta* urf bo‘lgan. Ayollar poyabzalining yana bir turi – *dzori* edi. O‘lchami bir xil, tagi yumshoq, poshnasiz shippakka o‘xshash bo‘lgan.

Nazorat uchun savol va amaliy topshiriqlar:

1. Yaponiya san‘ati va madaniyatini ta’riflab bering. Mamlakat san‘at va madaniyatining gullab-yashnashiga turtki bo‘lgan omillar haqida nimalarni bilasiz?
2. Yaponiya me‘morchilik san‘ati xususiyatlari haqida nimalarni bilasiz?
3. Yaponiya tasviriy san‘ati haqida so‘zlang.
4. Yaponiyada go‘zallik timsoli qay tariqa baholanadi?
5. Mato turlari, liboslarda rang va bezaklarning o‘ziga xos yechimi haqida so‘zlab bering.
6. Yapon an’anaviy liboslari haqida nimalarni bilasiz?
7. Yapon erkaklarining qanday kiyim turlarini bilasiz? Ularni ta’riflab bering.
8. Ayollarning Xeyan davriga xos bo‘lgan libosi va kiyinish uslubi haqida so‘zlab bering.

5.2. ARAB DAVLATLARI KOSTUMI TARIXI

VII asrda tarqalgan islom dini jahonda arab-islom madaniyatining vujudga kelishi va tarqalishida katta rol o'ynadi. Arabiston yarim oroli, Shimoliy Afrika, Markaziy Osiyo va Kavkazorti davlatlari hududini o'z ichiga olgan Arab xalifaligi davlati «Arab davlatlari san'ati»ning o'ziga xos tarzda umumiy va milliy xususiyatlarini shakllantirdi. Bugungi kunda Arab davlatlari san'ati deganda Arabiston, Iroq, Suriya, Falastin, Misr, Tunis, Marokash, Jazoir, shuningdek, arab xalifaligi hududlariga kirgan Ispaniyaning janubiy hududlari tushuniladi. Arab davlatlari san'atida me'morchilik alohida ajralib turadi. Islom dini tarqalishi bilan masjidlar, maqbaralarning qurilishiga, ularning bezaklariga e'tibor qaratildi. Gumbaz tipidagi me'moriy obidalar, minoralarning qurilishi rivojlandi. Masjid interyerlari dastlab ikki qator yarim ustunlar bilan ajratilgan. Ustunlar aylana shaklidagi gumbazga tutashgan bo'lib, o'ziga xos fazoviy kenglikni hosil qilgan, mehrob qismi o'ziga xos arabiy naqshlar bilan bezalgan holda qurilgan.

Erkaklar libosi. Qadim zamonlarda arab erkaklarining ichki kiyimi yoqasi tasma bilan bog'langan uzun ko'ylak bo'lgan. Keyinchalik bu ko'ylak ustidan yopinchiq kiyish urf bo'lgan. Yopinchiq bo'yalmagan kigiz, tuya junidan tikilgan. Odatda, yopinchiq oq rangli uzun yo'l-yo'l chiziq shakllar bilan bezatilgan.

Erkaklar bosh kiyimlarini sallasimon o'rab yurganlar. Ular oyoqlariga tagcharmi yog'ochdan yasalgan, usti charmdan tikilgan poyabzal kiyganlar. Keyinchalik erkaklar ishton ustidan uzun, keng, paxta yoki shoyi matodan tikilgan ko'ylak kiyishlari urf bo'ladi.

Dishdash – tik yoqali, manjetli, ko'krak qismida cho'ntagi bor ko'ylak. Ko'ylak to'g'ri bichimda bo'lib, yurishga qulay bo'lishi uchun yon choklari oxirigacha tikilmay, qirqim

qoldirilgan. Dishdash, odatda, oq rangli matodan tikiladi. Biroq dishdashning qavariq jigarrang va hatto yo‘l-yo‘l chiziqli nusxalari ham uchraydi. Birlashgan Arab Amirliklarida aksariyat erkaklar hozir ham shunday ko‘ylak kiyadilar.

Chakmon va jubba erkaklarning ustki kiyimi hisoblanadi. *Jubba* – yengi uzun, yelkaga tashlanadigan ustki kiyim.

XIX asrda Sharqiy Arabistonga yaqin yashaydigan elatlarning aksariyati qizil rangli kiyim kiyganlar. Sahroyi badaviylar kiyimi esa qora emas, aksincha yorqin ranglarda bo‘lgan.

Kuffiya – boshga o‘ralganda orqaga uchburchak shaklda belgacha tushib turadigan bosh kiyimi sanaladi. Ro‘mol ustidan to‘qima tasma-chambarak bilan mahkamlab qo‘yiladi.

Erkaklar *shalvor* kiyganlar. Keng shalvorlar torayib borgan, ba‘zan tizzada bog‘ichi ham bo‘lgan. Belga tasma bilan bog‘lab qo‘yilgan. Erkaklar sochlarini sal o‘stirib yoki qisqartirib yurganlar, boshlarini esa doimo ro‘mol bilan yopib, berkitganlar. Qadimda erkaklar sochlarini kalta qilib, quloqlari yoniga chekka soqol – «bakenbard» qo‘yishgan.

Arablarning poyabzali charm, yog‘ochdan yasalgan bo‘lib, u chilvir iplar bilan oyoqqa bog‘lab qo‘yilgan. Erkaklar oyoqlariga sarg‘ish teridan tikilgan shippak kiyganlar. Bu shippak – *babush*, deb atalgan. Bahraynlik va yamanliklar ko‘zga tashlanib turadigan qip-qizil kavush kiyganlar.

Ayollar libosi. Qadimda arab ayollarining kiyim-kechaklari ko‘ylaklar, yopinchiqlar, ro‘mol hamda xalat, belbog‘, sharf va turli taqinchoqlardan iborat bo‘lgan. Odatda, ko‘ylaklar oq rangli yoki gul bosilgan, nozik ip matodan tikilardi. Ayollarning boshga yopiladigan yopinchiqlari esa oq, pushti, qora rangda bo‘lib, ularga sariq rangda naqshin kashtalar bilan bezak berilgan. Boshga o‘raladigan salla esa yupqa, nafis matodan bo‘lib, unga zarhal yoki kumush iplar bilan

naqshin kashta tikilgan. Sochlar o‘rilib, tasma yordamida turmaklangan.

Ayollar uydan ko‘chaga chiqqanlarida boshlariga katta qora ro‘mol o‘rab, yuzlarini *gishua* bilan berkitganlar (31-rasm).

Qadimda aksariyat arab ayollari ustma-ust, qavat-qavat ko‘ylaklar kiyib, yalangoyoq yurganlar. Keyinchalik ayollar *kab-kab* deb atalgan yog‘och poyabzal kiygan. Kab-kabda yurish qiyin bo‘lsa-da, ushbu oyoq kiyimi ayollarning ajdodlardan qolgan an‘anaviy poyabzali ekanligi bilan muhim ahamiyatga ega.

31-rasm. Arab qabilalari ayollarining liboslari.

Nazorat uchun savol va amaliy topshiriqlar:

1. Arab me‘morchilik san‘ati xususiyatlari haqida nimalarni bilasiz?
2. Arab tasviriy san‘ati haqida so‘zlab bering.
3. Arab libosining shakllanishi haqida so‘zlab bering.
4. Mato turlari, liboslardagi rang va bezaklar haqida nimalarni bilasiz?
5. Erkaklar libosi qanday kiyim turlaridan tashkil topgan? Ularni ta‘riflab bering.

6. Erkaklar bosh kiyimlarining o'ziga xos tomonlarini, jumladan, bular nimadan tikilgan va qanday vazifani bajarganligini tavsiflab bering.
7. Arab qabilalarining liboslarida farq bo'lganmi? Ana shu jihatlar haqida gapirib bering.
8. Qadimda arab ayollarining libosi qanday ko'rinishga ega edi, hozirda bunday kiyim turlari saqlanib qolganmi?

VI BO‘LIM. UYG‘ONISH DAVRI KOSTUMI TARIXI

6.1. UYG‘ONISH DAVRI ITALIYA KOSTUMI TARIXI

V–XVI asrlarda o‘z taraqqiyotini boshidan kechirgan bu yangi madaniyat tarixda «renessans» (uyg‘onish) deb nom oldi. Uyg‘onish davri madaniyati va san‘ati o‘z xususiyati va mohiyatini Italiyada to‘liq namoyon etib, qator taraqqiyot bosqichlarini boshidan kechirdi. Bular, asosan, quyidagilardan iborat:

1. Uyg‘onish arafasi davri – protorenessans (XIII–XIV asrlar).

2. Ilk Uyg‘onish davri – kvatrachento (XV asr).

3. Yuqori Uyg‘onish davri (XV asrning 90-yillari – XVI asrning 20–30-yillari).

4. So‘nggi Uyg‘onish davri (XVI asrning ikkinchi yarmi). (So‘nggi Uyg‘onish davrida gumanistik san‘at bilan birga tushkun manerizm oqimi ham mavjud bo‘ldi).

Protorenessans. Uyg‘onish davri san‘atkorlari uchun inson va uni o‘rab olgan muhitning cheksiz imkoniyatlari va qizg‘in ehtiroslarini atroflicha aks ettirish muhim o‘rin tutadi. Tasviriy san‘atda bu xususiyat dastlab haykaltaroshlikda N. Pizano, rassomlikda Chimabue, (1240 50–1302), Duchcho di Buoninsenya (1255–1319) lar ijodida ko‘rina boshladi.

Protorenessans rangtasvir san‘ati Chimabue nomi bilan mashhur Chenni di Peppo ijodida ko‘rina boshladi. Chimabuening asarlari bizgacha kam yetib kelgan. Lekin ular rassom ijodidagi novatorlikni ko‘ra olish imkoniyatini beradi. «Butga mixlangan» (1280-yil), «Madonna chaqaloq va farishtalar bilan» (1280–1285-yillar) kabi kompozitsiyalarida harakat, hayajonni tabiiy aks ettirishga, obrazlarni bir-biri bilan ruhiy bog‘lashga harakat qilganligi sezilib turadi, kompozitsiyada fazoviylik elementlari ko‘rinadi. Chimabuening

shogirdi Jotto di Bondone (1266-67–1337) hisoblanadi. Shakllanib kelayotgan yangi ziyolilarning tipik vakili, realistik san'atining asoschilaridan biri, rassom, haykaltarosh, memor Jotto o'zidan avvalgi va o'zi yashagan davrdagi realistik san'at borasida erishilgan yutuqlarni chuqur o'zlashtirgan holda, uni yangi pog'onaga ko'tardi. Haykaltaroshlikda Nikkola Pizano, Jovanni Pizano, Arnolfo di Kambio ijodi alohida ajralib turadi.

Ilk Uyg'onish davri san'ati. Ilk Uyg'onish davrida haykaltaroshlik o'zining eng gullagan davrini boshidan kechirdi. Bu davrda qator yetuk haykaltaroshlar ijod etib, realistik haykaltaroshlik san'ati taraqqiyotiga muhim hissa qo'shdilar. Lorenzo Giberti, Donatello, Yakono della Kverchi kabi haykaltaroshlar ijodi tufayli haykaltaroshlik mustaqil san'at turiga aylandi.

Lorenzo Giberti (1378–1455) ijodida o'rta asr haykaltaroshligidan yangi davr realizmiga o'tish o'ziga xos yo'nalishda sodir bo'ldi. Florensiyadagi baptisteriya uchun ishlangan bronza eshik yuzasiga ishlangan bo'rtma tasvir Gibertining mashhur asarlaridan biri hisoblanadi.

Ilk Uyg'onish davri haykaltaroshligining yulduzi florensiyalik haykaltarosh Donatello (1386–1466) edi. U Uyg'onish davri haykaltaroshligining haqiqiy islohotchisi, realistik san'atning asoschisidir. Uning ijodi keyingi Yevropa haykaltaroshligi taraqqiyotida muhim o'rin egalladi.

Florensiya rangtasviri XV asrda realizm yo'liga kirib kela boshladi. Florensiya rangtasvirida Mazachcho nomi bilan mashhur bo'lgan Tommazo di ser Jovanni di Simone Kassai muhim o'rin egalladi va unda realistik yo'nalishni boshlab bergan yirik san'atkor sifatida tanildi. Mazachcho (1428-yili vafot etgan) yaratgan sanoqli asarlar Italiya san'atining keyingi taraqqiyotida muhim rol o'ynadi. Uning Florensiyadagi Sant Mariya del Karmine cherkovining Brankachchi kapellasiga ishlangan devoriy suratlari rassom ijodining cho'qqisi

hisoblanadi. «Jannatdan quvilganlar», «Statir mo‘jizasi» kabi suratlar diqqatga sazovordir.

1453-yili Istambulning turklar tomonidan bosib olinishi Sharq va G‘arb orasidagi savdo yo‘llarining ahamiyati yo‘qolishiga olib kela boshladi. Busan‘at taraqqiyotida yangi zamin yarata boshladi. Bu xususiyat dastlab Florensiyada o‘zini ko‘rsatdi. Rassomlar Domeniko Girlandayo (1449–1494), Sandro Bottichelli (1445–1510), Andrea Verokkio (1435–1488) ijodida yaqqol ko‘rinadi.

Sandro Bottichelli ilk Uyg‘onish davrining eng emotsional va poetik rassomlaridan biri bo‘lib, uning ijodi o‘zining chuqur lirizmi, voqelikni nihoyatda shoirona talqin etishi bilan xarakterlanadi. «Bahor» (1478), «Veneraning tug‘ilishi» (1484) kabi yetuk asarlari antiqa afsonalardan olingan sujetlarni ijodkor shoirona, o‘z qalb harorati bilan original talqin eta olishini ko‘rsatadi .

Yuqori Uyg‘onish davri san‘ati. Yuqori Uyg‘onish davri tamoyillari Italiyaning muhim badiiy markazlari bo‘lgan Florensiya, Rim va Venetsiyada o‘zining tugal ko‘rinishlarini namoyon etdi. Yuqori Uyg‘onish davri XV asrning 90-yillaridan XVI asrning 30-yillariga qadar bo‘lgan davrni o‘z ichiga oladi. Shu davrda yashab ijod etgan buyuk ijodkorlar Leonardo da Vinchi, Rafael Santi, Mikelanjelo, Titsian o‘z mohiyati jihatidan chuqur, mahoratli jihatidan yuksak, barkamol asarlar yaratdilar.

Rangtasvir san‘ati. Leonardo da Vinchi (1452–1529) 17 yoshida Andrea Verokkioga shogird tushdi. Yuqori Uyg‘onish davri uslubining asoschisi Leonardo da Vinchi san‘atning ko‘pgina turlarida o‘z kuchini sinab ko‘rdi, matematika, mexanika, fizika sohasida ilg‘or fikrlarni ilgari surdi. Milandagi Santa Mariya della Gratsiya monastiri uchun ishlagan «Sirli oqshom» devoriy surati Leonardo da Vinchini novator rassom darajasiga ko‘taradi. Milan fransuz qo‘shinlari tomonidan bosib

olingan yili Leonardo Florensiyaga qaytib keladi. Bu yerda «Angiari oldidagi jang», «Mona Liza» («Jakonda») asarlarini yaratdi. «Mona Liza» portreti (1503) jahon rangtasvirining mashhur yodgorligi sanalib, ushbu asar psixologik portret janrini boshlab berdi.

Rafael Santi (1483–1520) san’atdagi o‘zigacha bo‘lgan yutuqlarni o‘zlashtirgani holda, garmonik kamol topgan go‘zal inson obrazini yaratdi. Rafael rangtasvir asoslarini dastlab o‘z otasidan, so‘ngra rassom Timoteo Viti ustaxonasida oladi. 1500-yil Perudjino (Petro Vanuchchi) ustaxonasida o‘z bilimini oshirdi. O‘n yetti yoshida yaratgan ilk asari «Konestabile madonnasi» (1500) rassomni ijodiy kamolotga erishgan, aniq insoniy pozitsiyaga ega bo‘lgan san’atkor sifatida namoyon etdi.

Mikelanjelo Buonarroti (1475–1564) san’atning ko‘p turlarida, jumladan, haykaltaroshlik, memorlik, rassomlikda ijod qildi. Uning yoshligi Florensiyada o‘tdi. Mikelanjelo 1501-yili Florensiyaga keladi «David» haykali ustida ish boshlaydi va nihoyat, 1504-yili bu haykal Florensiyaning bosh maydoniga o‘rnatiladi. Mikelanjelo rangtasvir san’atida ham ijod qilib, ko‘plab asarlar yaratdi. 1505-yili papa Yuliy II taklifiga binoan, Rimga ko‘chib ketadi va Rimda Mikelanjelo Yuliy II buyurtmasiga binoan, uning maqbarasi loyihasi ustida ish boshlab yuboradi. 1508–1512-yillarda Vatikandagi Sikst kapellasining shifti va devorlariniga 600 kvadrat metrqa yaqin yuzasini suratlar bilan bezab chiqadi.

Erkaklar libosi. XV asrda modaning asosiy yaratuvchisi Florensiya, XVI asrda esa Venetsiya edi. XV asrda qomatga yopishib turadigan shakl saqlanib qolgan. Bu davr liboslari o‘zining qulayligi bilan ajralib turadi. Poyabzallar tumshuq qismining dumaloq formasi bilan farqlanadi. Erkaklar libosi: ko‘ylak, kolet, paypoqli ishton, simara, tabor, plashdan iborat. Erkaklar ko‘ylagi – asosan, yupqa oq matodan tayyorlanib, ishtonga qistirib kiyilgan. Erkaklar ko‘ylagi, shuningdek, ishton va kalta ust kiyimi o‘rtasidan ham chiqarib qo‘yilardi. Yoqasi

keng oval yoki kvadrat shaklida bo‘lib, uning chetlari tasmalar, ipakli to‘rlar, matolardan qilingan tishchalar bilan bezaklanardi.

32-rasm.

Kolet – tik yoqali, tor va kalta, belgacha yoki bo‘ksagacha tushib turuvchi, old qismida tugma yoki tasma bilan qadaladigan ustki kiyim (32-rasm). Kolet ko‘krak, bel, bo‘ksaga yopishib turadigan kiyim turi bo‘lib, u beldan ajratilgan. Bo‘yin o‘mizi turlicha bezaklangan. Yoqasi baland va tik, chuqur, oval yoriqlardan ichki ko‘ylak ko‘rinib turgan. Uning yengi o‘mizga tikilmagan, balki alohida o‘rinlarda (o‘mizning tagi, yelka qismi, yonidan) chatib qo‘yilgan. Bu holat harakatlar erkinligini ta‘minlashda yordam bergan.

Yengning yelka qismi va tirsaklarda yoriqlar qoldirilib, ulardan erkaklar icki ko‘ylagining ko‘rinib turishi maqsad qilingan.

Paypoqli ishton elastik matodan bo‘lib, oyoqqa yopishib turgan. U koletga maxsus teshiklar orqali shnurlar yordamida mahkamlangan. Paypoqli ishton va kolet orasidan ichki ko‘ylak ko‘rinib turgan. Miparti modasidi (32-rasm) ishtonning bir oyog‘i sidirg‘a, ikkinchisi yo‘l-yo‘l bo‘lgan.

XV asr oxiriga kelib paypoqli ishton ustidan kalta, bo‘ksaga yopishib turadigan kalta ishtonlar kiyila boshlagan. XV asr Florensiya modasida bu ishtonlar bo‘ksaga qattiq yopishib turgan. XVI asr o‘rtalariga kelib ular pastga tomon kengaya boshlagan.

XVI asrning ikkinchi yarmiga kelib, kiyimlarda butun mato ustini qoplagan uzun dekorativ yiriqlar paydo bo‘ldi. Erkaklar poyabzali juda qulay bo‘lib, u charmdan tayyorlanib, keng tumshuqli, yumshoq bo‘lgan. Bosh kiyimlar: past shlyapalar, beretlar, feskalar keng urf bo‘lgan.

Ayollar libosi. XV asr florensiyalik ayollar libosi yumshoq, tabiiy qomat chizgilarini ko'rsatib turuvchi, tabiiy proporsiyalar yoki bel chizig'i old tomondan biroz ko'tarilgan, beldan bo'ksaga – pastga qarab yengil kengayib borgan voronka formasidagi yubka va h.k. ko'rinishda bo'lgan. Kottning bichimi, odatda, beldan ajratilib, ko'krakda yopishib turuvchi, keng va katta burmali yubkadan iborat. Lif old tomondan kvadrat, orqadan uzaytirilgan dekolteli. Yenglar xuddi erkaklarniki singari ko'ylakka turli uslubda birlashtirilgan (33-rasm, Bottichelli, «Ayol portreti»).

33-rasm.

Ayollar ust kiyimi – *simara* uch qismdan: uzaytirilgan keng yeng, bo'yin o'mizida taxlamalar bilan boyitilgan orqa qism va biroz kaltaroq old qismlardan iborat. Simaraning yon choklari tikilmas, faqat old tomondan belda belbog' bilan mahkamlanardi.

Ayollar duxobadan tikilgan ko'ylak kiyishardi. Bel chizig'i ko'krakdan biroz pastroqda bo'lib, yubkalari uzun shleyfli bo'lgan. Lifning yoqa o'mizi old tomondan – to'rtburchak shaklda, orqa tomondan esa uchburchak shaklda bo'lgan. Ko'pincha, ustki ko'ylak lifning oldi qirqilib, shnurovka qilingan. Yenglari esa xuddi erkaklar libosi kabi turli usullarda kiyimga ulanar edi. Duxoba yoki parchadan burmalanadigan og'ir yubkalar paydo bo'ldi.

Venetsiyalik ayolning hashamatli tasviriy yechimini juda baland (55 sm gacha bo'lgan) yog'och poshnali jimjimador poyabzal to'ldirgan. Yog'och poshnali poyabzalning ust qismi saxtiyon terisi (safyan), shoyi yoki bezaklangan duxobadan tayyorlangan. Italiyalik ayollar bosh kiyimi – chepeslar, yengil

shlyapalar, sallalar (tyurban). Soch turmaklari – tekis, past bo‘lib, ular marvarid va durlar, vuallar, lentalar, gullar bilan bezatilgan.

Yoqalar, qo‘lqoplar, belbog‘lar, paypoqlarni bezashda to‘rlardan foydalanilgan. Kiyimlarda yangi ko‘rinishdagi qo‘shimcha predmetlar – lentalar, shokilalar, turli xildagi bezaklar bilan bezalgan mo‘ynadan qilingan shoyi mufta paydo bo‘la boshladi.

6.2. UYG‘ONISH DAVRI ISPANIYA VA G‘ARBIY YEVROPANING BOSHQA DAVLATLARI KOSTUMI TARIXI

Italiyada boshlangan Uyg‘onish harakati XV asrdan boshlab Yevropaning bir qancha yerlarida ham tarqaldi. Yevropa mamlakatlaridagi Uyg‘onish davri madaniyati va san‘atining boshlanishi hamma yerda bir xil va bir vaqtda rivojlandi, deb bo‘lmaydi. Bundan tashqari, bu vaqt ba‘zi mamlakatlar san‘ati va adabiyotida yutuqlar sezilarli bo‘lsa (masalan, Angliya, Ispaniya), boshqa bir qator mamlakatlarda esa, tasviriy san‘at va me‘morchilikda insonparvarlik tamoyillari o‘zini to‘liq ifoda etdi. Ayrim mamlakatlarda feodal munosabatlarning sekinlik bilan chekinishi ham bu yerlarda Uyg‘onish san‘atining gurkirab o‘shishiga to‘sqinlik qildi. Jumladan, Fransiyada Uyg‘onish harakati XV asr o‘rtalaridan boshlanib, uning rivoji bevosita, gotika merosining realistik tomonlarini rivojlantirish bilan birga, asta-sekin Italiya renessansini o‘zlashtirish va tatbiq etish bilan birga namoyon bo‘ldi. Fransiyada Uyg‘onish harakatining kuchayishi bu yerga ko‘plab italiyalik san‘atkorlarning kirib kelishi bilan bog‘liqdir.

Niderlandiya san‘ati. Niderlandiyada savdo munosabatlarning rivojlanishi natijasida iqtisodiy o‘shish kuzatildi. Niderland san‘atida Italiya san‘atidan farqli o‘raloq, xalqchillik g‘oyasi yaqqol kuzatiladi. Rangtasvir san‘atining rivojlanishida

Yan van Eyk, Rogir van der Veyden, Ieronim Bosx, Piter Breygel ijodi alohida ajralib turadi. Yan van Eyk portret san'atining mustaqil san'at turiga aylanishida muhim o'rin tutdi. U o'z qahramonlarining ichki dunyosi, ma'naviy olamini ochish, xarakterini ko'rsatishga muvassar bo'ldi. «Arnolfinilar oilasi» kompozitsiyasida rassom tasvirlanuvchilarning xarakterini ochish hisobiga ular orasidagi munosabatni, insonlarga xos nozik his-tuyg'ularni tasvirlagan.

Rogir van der Veyden (1399–1464), Gugo van der Gus (tax. 1435–1482) ijodi niderland rangtasvir an'alarini davom ettirib, uni yanada boyitdi. XV asrning so'nggi choragida Niderlandiyaning shimoliy hududlaridagi rassomlar ijodida xalq an'analari bilan bog'liqlik kuzatildi. Rassomlar diniy yoki afsonaviy-fantastik shakldagi ijtimoiy satiraga e'tibor qaratdilar. Bu xususiyat, ayniqsa, Ieronim Bosx (tax. 1450–1516) deb nom olgan Ieronimus van Aken ijodida yaxsri namoyon bo'ldi. Uning asarlaridagi bosh mavzu oliyjanoblik va xudbinlik, jaholat va ozodlik kurashini tasvirlashga qaratildi.

XVI asr niderland rangtasvirida inson obrazi va uni o'rab olgan muhit tasviri keng talqin etila boshladi. Niderland rangtasvirining yirik vakili Piter Breygelning ijodida niderland san'ati o'zining eng gullagan davrini namoyish etdi. Breygel rangtasvir san'atida erishgan yutuqlarini umumlashtirgan holda uni yangi mazmun bilan boyitdi. Rassomning «Ko'rlar» (1568) deb nomlangan asari bir to'da ko'rlarni boshlab borayotgan yo'lboshlovchining yiqilishi, qolganlarning ham uning ketidan yiqilishiga sabab bo'layotganini ko'rsatish orqali o'z taqdirini bilmagan, hayotda ko'r-ko'rona yashayotganlar fojiasi ifodalanadi.

Germaniya san'ati. Germaniyada insonparvarlik g'oyalari targ'ib qilishga intilish XV asr o'rtalaridan boshlandi. Yaxlit markazlashgan davlatning mavjud emasligi iqtisodiy rivojlanishga to'sqinlik qilsa-da, san'atda o'ziga xos

xususiyatlarning tarkib topishi kuzatildi. San’atda realistik prinsiplar, yangi ideallar shakllandi. Kitob bosish san’atining rivojlanishi grafikaning taraqqiy etishiga yordam berdi.

XV asr nemis realistik san’atining rivojlanishida nemis rassomlarining niderland san’atkorlari bilan aloqasi muhim bo’ldi. Mashhur rassomlardan biri Martin Shongauerning (tax. 1435–1491) yuksak mahorat bilan ishlagan gravyuralari diniy mavzuda bo’lsa ham, hayotiy lavha va detallar ko’p uchraydi. Shongauerning asarlaridan Germaniya, Niderlandiya va boshqa Yevropa mamlakatlarida ko’plab nusxalar ko’chirilgan. Davrning murakkab tarixiy mazmuni, uning g’oyaviy yutuqlari buyuk nemis rassomi Albrext Dyurer (1471–1528) ijodida o’zining chuqur ifodasini topdi. U o’z ijodida nemis san’atida erishilgan yutuqlarga tayanib, uning yangi realistik yo’lini boshlab berdi. Dyurer taniqli mahalliy rassom Volgemut ustaxonasida to’rt yil (1486–1490) o’z bilimini oshirdi. Germaniya, Italiya shaharlari bo’ylab sayohatda bo’ldi va o’z malakasini oshirdi. Ayniqsa, Italiya san’atiga qiziqib qaradi. Rassomning «Avtoportret» va gravyurada ishlangan «Otliq ajal va ajdaho» (1514), «Melanxoliya» (1514) asarlari nemis tasviriy san’atining nodir namunalari sanaladi.

Uyg’onish davrida Fransiya, Germaniya, Angliya singari G’arbiy Yevropa mamlakatlari liboslari dastlab Italiya ta’sirida, keyinchalik Ispaniya ta’siri ostida rivojlandi. Lekin milliy rivojida o’ziga xos belgilari ham yo’q emas edi.

Erkaklar libosi. Liboslarda yiriqlarga katta e’tibor qaratilgan. Natijada, koletlar, ishtonlar, bosh kiyimlar, poyabzallar, qo’lqoplar ham yiriqlar bilan bezaklangan. Kiyimlarda turli kesiklardan va katta bezaklardan keng foydalanilgani sababli sidirg’a, bir rangdagi matolar: baxmal, atlas, movut urf bo’lgan. Ranglar jilosi turli-tuman va yorqin bo’lgan. XVI asr boshlariga borib erkaklar paypoq ishtonlar ustidan kalta bo’ksa ishtonlar kiya boshlashgan. Paypoq ishtonlar tizza tepasidan kesilib, yuqori ishtonga tortilar va bezak lentalar – bog’ichlar

bilan bog‘lanardi. Erkaklar ustki kiyimi – tugmalari qadal-maydigan, kengaytirilgan siluetli, astarsiz shaube hamda splash bo‘lgan. Libosni yassi bosh kiyimlar, keng tumshuqli, ya’ni «sigir tumshuqli» poyabzal to‘ldirgan. Bezaklardan erkaklar libosida ham foydalanilgan.

Ayollar libosi. G‘arbiy Yevropa ayollar libosi ham avval Italiya, keyinchalik Ispaniya ta’siri ostida rivojlandi. Karkas libosning piramidasimon shaklidan foydalangan holda, ular o‘zlarining proporsiyalari va ranglar jilosini yaratganlar. Vertyugaden shakli Ispaniyani singari voronkasimon emas, balki barabansimon, silindrsimon bo‘lib, yubkalar esa ispanlarnikidan farqli o‘laroq, zich burma qilingan. Yubkaning uzunligi to‘piqqacha bo‘lgan. Dekolte o‘yig‘i renessansga xos keng va chuqur qirqim shaklida bo‘lib, u vstavka (qo‘shimcha) va qattiq yelpig‘ichsimon to‘rli yoqa bilan bezalgan.

Nazorat uchun savol va amaliy topshiriqlar:

1. Gumanizm – har tomonlama yetuk inson haqidagi yangi tushuncha ekanligini tushuntirib bering.
2. Italiya uyg‘onish davri tasviriy san’ati haqida nimalarni bilasiz?
3. XV–XVI asr Niderlandiya san’ati haqida so‘zlang.
4. Uyg‘onish davri Italiya erkaklar va ayollar libosi qanday ko‘rinishga ega bo‘lgan?
5. Uyg‘onish davri liboslariga qanday matolar, ranglar va bezaklar yechimi qo‘llanilgan?
6. Uyg‘onish davri Fransiya erkaklar va ayollar libosiga ta’rif bering, ular kiyimlarining o‘zgarishiga qaysi davlatning ta’siri kuzatiladi?
7. Uyg‘onish davri Ispaniya erkaklar va ayollar libosi haqida so‘zlab bering, ular qanday ko‘rinishga ega bo‘lgan?
8. Germaniya va Angliya erkaklar va ayollar libosiga ta’rif bering, ularning orasidagi farq nimalarda ko‘zga tashlanadi?

VII BO‘LIM. XVII–XIX ASRLAR KOSTUMI TARIXI

7.1. XVII–XIX ASRLAR GOLLANDIYA, FRANSIYA, ANGLIYA KOSTUMI TARIXI

Gollandiya G‘arbiy Yevropa davlatlari orasida iqtisodiy jihatdan yetakchi davlat qatoriga kirdi. Bu, o‘z navbatida, fan, madaniyat va san‘atning taraqqiyotiga zamin yaratdi. Golland rassomlari realistik san‘at an‘analarining yanada chuqurlashishiga, janrlarning kengayishiga, yangi janrlarning paydo bo‘lishiga katta hissa qo‘shdi.

Golland san‘atining eng gullagan davri XVII asrning 40–60-yillariga to‘g‘ri keladi. Bu buyuk golland rassomi **Rembrandt Xarmens van Reyn** (1606–1669) nomi bilan bog‘liq. Rembrandt golland san‘atining yutuqlarini umumlashtirib, uni yangi yuksak pog‘onaga ko‘tardi hamda o‘z davri san‘atkorlaridan asarlari mavzusining rang-barangligi, rangtasvir, gravyura (ofort) va qalamsuratda yuksak asarlar yarata olishi bilan ajralib turdi. 1625-yili o‘z ustaxonasini tashkil etgan. Rembrandtning dastlabki yirik asari «Doktor Tyulpning anatomiya darsi» (1632) unga katta shuhrat keltirdi. «Muqaddas oila», «Sinditlar» (Sukno ishlab chiqarish sexining boshliqlari), «Adashgan o‘g‘ilning qaytishi» kabi yuksak mahorat bilan ishlangan o‘tkir psixologik asarlar yaratdi.

Ispan san‘ati. XVII asrning 80-yillaridan XVIII asrning 80-yillariga qadar bo‘lgan davrda ispan san‘ati o‘zining eng gullagan «oltin» davrini boshidan kechirdi. Bu rivojlanish, ayniqsa, teatr va adabiyotda (Servantes, Lone de Vega), tasviriy san‘atning dastgoh rantasvirida yorqin namoyon bo‘ldi. Diego de Silva de Mariya Velaskes (1599–1660) nafaqat ispan rangtasvir san‘atini yuksak cho‘qqiga ko‘targan rassom, balki tasviriy san‘at tarixining yirik vakili sifatida G‘arbiy Yevropa rangtasvir san‘atida katta o‘ringa ega ijodkor sanaladi. Yevropa

san'atida D. Velaskes birinchi bo'lib mehnat go'zalligini shoirona, ko'tarinki ruhda talqin etgan «Gilam to'quvchilar» deb nomlangan asarini yaratadi. Rassom oddiy kundalik mehnat timsolida insonlarning baxt haqidagi orzularini ko'ra olgan. Yevropada realistik tarixning janr rivojlanishiga katta hissa qo'shgan. Uning «Breda shahrining topshirilishi», «Kalit topshirish» va «Innokentiy X portreti» jahon realistik san'atining nodir yodgorligi hisoblanadi. Uning rang va nur sohasidagi kashfiyoti keyinchalik Yevropa san'ati tarixida muhim ahamiyatga ega bo'ldi.

Fransiya san'ati. XVII asrga kelib, Fransiya Yevropaning qudratli davlatlaridan biriga aylandi. XVII asr fransuz san'ati uslub jihatdan ham rang-barang. Unda, bir tomondan, Italiya renessansi va barokko ta'siri sezilsa, ikkinchi tomondan klassitsizm paydo bo'la boshlagani bilinadi. Tasviriy san'atda barokko, klassitsizm va realistik san'at yo'nalishlari o'zaro raqobatda rivojlandi. Nikola Pussen (1594–1665) klassitsizmning yirik vakili sifatida uning butun imkoniyatlarini ro'y-rost ochib berdi. Ishlagan asarlarida obrazlarni ideallashtirish va kompozitsiyani aql-idrok orqali tartibga keltirishga intilish seziladi. «Tankred va Erminiya» asarida amazonka Erminiyaning o'z raqibi, yaralangan ritsar Tankredga nisbatan uyg'ongan muhabbati tasvirlanadi. Asarda ikki qarama-qarshi obraz – bir tomondan, hayotdan ko'z yumayotgan Tankred va ikkinchi tomondan, hayajonlanayotgan Erminiya xatti-harakatlari ta'sirchan ifoda qilingan. 1640-yil oxirlariga kelib, Pussen manzara janriga murojaat qila boshlaydi. Tabiat ko'rinishidagi ulug'vorlik, bepoyonlik, sirga to'la holat rassomni hayajonlantiradi. Ularda inson va tabiat uyg'unligi, inson tabiat oldida kichik zarra ekanligi talqin etiladi. Pussen ijodining so'nggi bosqichida yaratilgan «Gerkules va Kakus jangi» asari sujeti I asr Rim yozuvchisi Vergiliyning «Eneida» poemasidan olingan. Unda antik qahramon Gerkulesning Kakus bilan bo'lgan jangi hikoya qilinadi.

Erkaklar libosi. Bu davr erkaklar liboslarining asosiylari – ko‘ylak, ishton, kurtka, bosh kiyim, poyabzal, ich kiyim. Kiyimlar shakli, ba’zi qismlari davr davomida bir necha marta o‘zgargan. Asr boshida erkaklar ko‘ylagi ichki kiyim va ustki kiyimning bir qismi vazifasini bajargan. Asrning ikkinchi yarmiga kelib oq yupqa matodan tikilgan tor ichki ko‘ylak va xuddi shu matodan tikilgan ustki keng ko‘ylaklar paydo bo‘ldi. Libos yenglarining kesimlaridan ichki ko‘ylak ko‘rinib turardi. Uning manjetlari va yoqalari gofrelangan to‘rlar bilan bezatilgan.

34-rasm.

Kamzul kalta qaytarma yoqali koletga aylandi. Kalta, mo‘yna bilan sirlangan tik yoqali plash kiyish odat tusiga kirdi.

Koletning old o‘mizi uchburchak shaklini olib, keng yenglari qavilib, manjetli qilindi. Uni pantolonlar bilan kiyishgan. Pantolonlar ostidan tor paypoq-ishton kiyilgan.

XVII asr erkaklar libosi harbiylashtirish ta’siri ostida bo‘ldi (34–35-rasmlar). Biroq 50–70-yillarda bu timsol yangi estetik ideal – yosh qirol Lyudovik XIVga taqlid, ya’ni go‘daklik timsolidir.

35-rasm.

Bu davr libosi to‘rlar, bantlar bilan boy bezatilgan ko‘ylak, yangi tirsakkacha bo‘lgan kalta kurtka – *vesta* va *rengrav* – ishtondan iborat bo‘lgan. Vesta pirpiraklar, lentlardan qilingan kantlar, tasmalar, ryushlar, to‘rlar bilan boy bezatilgan. Vestaning etaklari va ishtonning belbog‘i o‘rtasidan keng ko‘ylakning gafre, burmali pirpiraklari ko‘zga tashlanib turgan. Rengrav-ishton – ikki qavatli yubka-ishtondir. Bunda shalvar – keng ishton

ustidan kiyilgan taxlama (skladka)li yubkadir. Sharvarning belbog‘i, yon choklari tesma, bant, pirpirak, to‘r singari bezaklar bilan bezaklangan.

Asr oxiriga kelib yangi saroy kiyimi – *justokor* paydo bo‘ldi. Justokor bel chizig‘idan sharf-belbog‘dan pastga qarab kengaytirilgan, mayda tugmachalar va petlyalar bilan qadaladigan tor, tizzagacha bo‘lgan uzunlikdagi kiyim turidir. Yenglarining yuqori qismi tor bo‘lib, u pastga qarab kengaytirilgan va keng qaytarma manjetga ega. Ranglar yechimi yorqin va jilvador, oltin va kumush bilan kashtalangan. Justokor yoqasiz bo‘lib, uning o‘rnini oq matodan uchlariga to‘r o‘rnatilgan galstuk egallagan. Erkaklar libosini oq, havorang, qizil rangdagi, gul yoki naqsh bilan kashtalangan shoyi yoki junli paypoqlar to‘ldirgan.

Poyabzallar qatoriga qaytarmali etiklar, shuningdek, bantli, to‘qimli, rozetkali, to‘rtburchak uchli va tasmali yarim yopiq tuffilar kirgan. Bu davrda, shuningdek, erkaklarning qizil rangdagi baland poshnali oyoq kiyimlari ham paydo bo‘lgan. Bosh kiyimlar – yumshoq keng soyabonli, oq tuyaqush pati bilan bezalgan shlyapalar – asta-sekin uchburchak shaklga kira boshlagan.

Ayollar libosi. Asr davomida ayollar libosi asosida bir necha bor shakli o‘zgargan metall plastinkali suyakli korsetlar yotadi. Korset shakli o‘zgarib turgan va modani aks ettirgan. Ko‘ylaklarning etaklari kraxmallangan va bir necha ustki yubkalar hisobiga keng, shaklan katta bo‘lib qolavergan.

Ichki ko‘ylak, ya‘ni *kott lif* yoki *korsaj* va yubkadan iborat. Old lifi uchburchak shakldagi o‘yiq ustiga yechib qo‘yish mumkin bo‘lgan kiritma, to‘r bilan bezaklangan keng va past yoqadan iborat. Ustki ko‘ylak sifatida keng, kalta yengli va bel qismi yuqori bo‘lgan oldi ochiq *rob* xizmat qilgan. Ichki va ustki kiyimlarning ranglari kontrast yechimda: biri yorqin, biri to‘qroq rangda hal etilgan. Asrning ikkinchi yarmida ayollar

libosining shakli keskin o'zgardi. Yenglar kengligini yo'qotib, kaltalashdi (tirsakkacha). Past qismi esa keng to'rtli pirpiraklar bilan bezaldi. Bu davr ayollar libosining asosiy ifodali chizig'i – uning ikki qavatli yubkadan iboratligida ko'zga tashlanadi. Kott lifiga odatda ikkita yubka tikilgan: *fripon* (ichki) va *modest* (ustki). Modest uchun og'ir naqshlarsiz barxat, parcha, atlas kabi matolar tanlangan. Fripon uchun esa yengil va yupqa matolar: tafta, muar, kamlot tanlangan. Modest old qismi kesmali bo'lgan. Kesma chetlari to'rtlar, ryushlar va mo'yna bilan bezalgan. Etak qismi esa burmalanib, shnurlar va munchoqlar yordamida lifga qotirilgan. Friponning ochilib qolgan qismi, ya'ni oldi va past qismiga volanlar, bir necha qatorli pirpiraklar, to'rtlar, baxrama, shokilalar bilan bezak berilgan (36-rasm).

36-rasm.

Faqatgina dvoryan ayollari kiyishi mumkin bo'lgan *rob* shleyf bilan tikilgan. Rob yubkasi ham beldan burmalanib, pastga tomon oldi ochiq bo'lib, kott yubkasini berkitmay turgan. Yubkalardagi ko'pgina taxlamalar va burmalar bo'ksa chizig'ini birmuncha kattalashtirib, ayollar gavdasining past qismini kengaytirib ko'rsatgan (37-rasm).

37-rasm.

Bu davr moda yaratuvchilari, asosan, fransuz qirollari va uning a'yonlari edi. Shunday qilib, bir asr davomida aslzodalar libosi 6 marta o'zgardi.

XVIII asr qirollik hokimiyatining tanazzul davri bo'ldi. Kapitalistik ishlab chiqarishning tasdiqlanishi madaniyat va san'atda yangi shakllarning paydo bo'lishiga sabab bo'ldi. Burjua madaniyati asoslari paydo bo'la boshladi. Ular Didro, Volter, Russo singari ma'rifatparvarlari mafkurasida o'z ifodasini

topdi. Aynan ushbu asrda insonparvar madaniyat tushunchasi iste'molga kirdi. Ziyolilar qatlaminin paydo bo'lishi va ular o'rtasidagi aloqalar sabab mamlakatlar o'rtasidagi madaniy aloqalar kengaydi. Fan-texnika va ishlab chiqarishdagi taraqqiyot iqtisodiy rivojlanishga turtki berish bilan birga ma'rifatparvarlik bilan uyg'unlashib, Fransiyani burjua inqilobiga olib keldi. Fransuz inqilobi feodal tuzumga batamom xotima yasab, kapitalistik jimiyaatning barpo bo'lishiga sabab bo'ldi.

XVIII asrda Yevropa madaniyati poytaxti sifatida avvalgidek Fransiya va Angliya saqlanib qoldi. Fransuz san'ati Yevropa davlatlari uchun namuna bo'ldi. Fransuz tili xalqaro til bo'lib qoldi. Fransuz modasi barcha Yevropa mamlakatlariga tarqalib, umumiy Yevropa modasiga aylandi. Angliyaning ta'siri falsafa, iqtisodiy va ijtimoiy nazariya bilan birga san'atda ham ko'zga tashlandi. Xususan, ingliz libosi «fransuzlashib», barcha Yevropa mamlakatlariga tarqaldi.

XVIII asr o'rtalarida san'atda barokko uslubi rivojini to'xtatgan rokoko uslubi yetakchilik qila boshladi. Rokoko Fransiyada Lyudovik XV hukmronligida paydo bo'ldi. Ushbu uslub g'oyaviy tanazzulni boshdan kechirayotgan, ertangi kuniga ishonchi yo'q yuqori tabaqa aslzodalari didini namoyon etgan.

Rokoko uslubi me'morlik, tasviriy san'at, amaliy san'atda kuzatiladi. Ushbu uslubga chuqur g'oyaviy mazmun, borliqdan qochib, yengil tasavvurlar, nozik hissiyotlarga berilish, nosimmetrik va murakkab chiziqlardan iborat shaklning bezakdorligi xos.

Rokoko termini fransuzcha «rokayl-rok» – qoya ma'nosini bildiradi. Dengiz chiqanoqlari va dengiz o'tlari bilan qoplanib, ular bilan birlashib ketgan qoya parchalari singari o'ziga xos, tartibsiz, to'satdan paydo bo'lgan, ajoyib ko'rinish – rokoko ornamentining asosi, uning bezagining asosiy motivlaridir. Nozik va hashamdor naqshlar betakror, nozik, yumshoq, yorqin, turfa xil ranglar tuslariga mos tushgan.

Rokoko badiiy uslubi chizgilari XVIII asr fransuz libosida o'zini yorqin namoyon qilgan. U, shuningdek, avvalambor, inson go'zalligi haqidagi fikrlarga ham o'zgarishlar kiritdi.

Sun'iy yaratilgan «bayramona shukuh» dunyosida sun'iylik inson go'zalligining asosi bo'ldi. Ayollar va erkaklar qiyofasida real hayotdan uzoq bo'lgan qo'g'irchoq monand, ertakona shartlilik, real hayotiy zamindan uzilgan fantastik belgilari bo'rtib turgan qiyofaga urg'u berildi.

Libosda bu obrazni yaratish inson qomati proporsiyalarining buzilishiga, ya'ni yuqori va past qismlar nomutanosibligiga olib keldi. Kichkinagina, nozik bosh, tor yelkalar, ingichka, egiluvchan bel hamda bo'ksa o'lchovi va shaklining grotesk darajada kattalashishi ko'zga tashlanadi. Dekorativ rokokoga qulaylik va amaliylik deyarli xos emas.

Erkak va ayol tashqi belgilarining yaqinlashuvi, ularning noziklashuvi, qo'g'irchoq qiyofa, yosh darajasidagi farqlarning yo'qolishi (ushbu davrda keksalar ham, yoshlar ham bir xil libos kiya boshlashgan, bir xil kosmetik vositalardan foydalanishgan) oqsuyak yuqori tabaqaning ma'naviy va jisman qayta tug'ilganligini bildirardi. Ularning bir qator avlodlari mehnatga layoqatsizligi bilan ajralib turadi. Butun kuch tashqi nazokat va turli ko'ngilochar jihatlariga sarf etildi. Fransuz tasviriy san'atida bu kabi obrazlar bilan Bushe, Vatto, Fragonara portretlari tanishtiradi.

XVIII asr 70-yillarida klassitsizm san'atdagi asosiy yo'nalish bo'lib qoldi. O'zining aniq va yorqin obrazlari, qat'iy geometrik kompozitsiyalarida u yana antik davr ideallariga murojaat etdi. Biroq ushbu davr amaliy bezak san'ati va ayniqsa, 1970–1980-yillar libosida rokoko uslubining ta'siri butunlay bartaraf etilmadi. Haddan tashqari bezakdorlik, hashamdorlik vaqti-vaqti bilan yangi shakllarda o'zini namoyon etib turdi.

XVIII asr libosida, avvalambor, matolar turi o'zgardi. Saroy va tantanavor liboslarda qo'llangan shoyi, baxmal,

parcha, atlas matolar o‘rnini yupqa jun matolar, movut va paxta matolar egallay boshladi. Reynolds, Xogart, Geynsboro portretlari XVIII asr oxiridagi yangi ideal belgilarni o‘zida namoyon etadi.

Erkaklar libosi. XVIII asr fransuz erkaklar libosi ichki kiyim, kamzul, jyustokor va kyulotdan iborat.

Asrning birinchi yarmida ko‘ylaklarning yoqa qismi baland jabo, yeng manjetlari naqshinkor to‘rlar bilan bezalgan. Bo‘yinbog‘lar oq polotno yoki batist matolardan tikilib, bo‘yin to‘liq qilib bog‘langan, uning ustidan *frantlar* – qora shoyi lenta bog‘langan. Ular uchun, asosan, yupqa, asosi tyul bo‘lgan kam naqshli to‘rlardan foydalanilgan.

Jyustokor – bel qismida badanga yopishib turuvchi, yelka chiziqlari tor, bo‘ksadan etaklari tomon kengaytirilgan erkaklar libosi. Uning klinlardan iborat pastki (etak) qismi qattiq movut yoki tukli astardan iborat edi. Yon tomon va orqa shlitsesiga taxlamalar qilingan.

Libosning barcha detallari naqshlar bilan, metall va asosiga mato o‘ralgan tugmalar bilan, chetlari esa festonlar bilan ajratib bezaklangan. Jyustokor barxat, shoyi, atlas, keyinchalik junli va paxta matolardan tikilgan. XVIII asr davomida kamzul kaltalashdi, 60-yillarga kelib uning uzunligi beldan 20 sm pastga tushadigan darajaga keldi. Uning rangi, odatda, jyustokor bilan kontrastlangan. 70-yillarda tanaga yopishib turuvchi, kengaygan etakli, tor yeng va uncha katta bo‘lmagan stoyka, ya’ni tik yoqali frak paydo bo‘ldi. Ushbu libosning keyinchalik baland stoyka (tik) yoqasi bilan almashtirilgan yangi yechimi paydo bo‘ldi.

Asr oxirida ikki bortli, bortlari chuqur o‘yiqli, katta qaytarma yoqali kundalik ingliz fraki ham paydo bo‘ldi. U jun mato yoki qalin ip matodan tikilgan. Kaltalashtirilgan kamzul o‘zining dekorativ, ya’ni hashamdor ko‘rinishini butunlay yo‘qotib, erkaklar libosida qulay jiletga aylandi.

XVIII asrda ustki kiyim – qomatga yopishib turuvchi bir yoki ikki qator tugmali *redingotlar* keng tarqalgan. Shuningdek, issiq va qulay, mo‘yna bilan bezaklangan, ko‘pincha mo‘yna astarli *syurtuklar* kiyilgan (38-rasm). Yopinchiqlarga kamroq murojaat etilgan.

38-rasm.

Erkaklar libosi bezaklarining asosiy ko‘rinishlari – to‘rlar va tugmalardan iborat bo‘lgan. Libos bezagi sifatida, shuningdek, to‘qilgan shnurlar yoki zanjirlar bilan kyulotlar belbog‘iga qotirilgan to‘qalar ham qo‘llanilgan.

Bosh kiyimlar – uncha katta bo‘lmagan polyali, oldi tor va yonlari bukilgan shlyapalar. Pariklar yon tarafdan jingalaklanib, orqada o‘rib bant bilan mahkamlangan.

Ayollar libosi. XVIII asrda ayollar libosiga karkas yubka yana qaytib keldi.

Korset orqa tomondan qattiq, ya‘ni tortib bog‘lab qo‘yilgan. Asrning ikkinchi yarmiga borib, panye ikki etakli, har bir etagi bo‘ksaning bir tomoni uchun mo‘ljallangan va tesmalar bilan birlashtirilgan alohida-alohida fiymalar bilan almashdi. Ushby asos ayollar libosi siluetini uchburchak shakliga kiritdi. Asr boshiga kelib, mana shu karkas asosida ayollarning yangi libosi – *kuntush* yoki Vatto skladdkali ko‘ylagi paydo bo‘ldi. Bu yengil bichimli, tor yelkali, beldan pastga qarab karkas asosida kengaygan ko‘ylak bo‘lib, uning go‘zalligi orqa qismidagi butun bo‘y bo‘ylab tushgan katta skladdkalarida edi (39-rasm). Libosni naqshli och rangli shoyi paypoqlar, baland, bukilgan poshnali tuffilar to‘ldirib turar edi.

Ayollar libosining keyingi rivojlanish bosqichi uni ikki uchburchak, ya‘ni uchlari bel chizig‘ida uchrashgan shakliga qaytardi. Qalin, qattiq, juda ochiq ko‘ylak lifi keng, yon tomonlari juda katta shishirilgan yubka bilan uyg‘unlashdi.

Ko‘ylak gafreli pirpiraklar, bantiklar, rozetkalar va sun‘iy gullar bilan bezalgan (40–41-rasmlar). Libos tarixida 40-yillardan boshlab katta, keng relyefli dekorlar eng ko‘p tarqalgan davr boshlandi.

39-rasm.

40-rasm.

41-rasm.

70-yillar oxirida Fransiyada klassitsizm uslubidagi ingliz modasi keng tarqaladi. Ayollar va erkaklar libosida aralash, eklektik shakllar paydo bo‘ladi. U ichki tor ko‘ylak (lif va yubka) va butun bichimga ega ustki oldi ochiq ko‘ylakdan iborat bo‘lgan. Ichki ko‘ylak lifi ko‘krak va bo‘ksaga yopishib turadi, tugmalanadi yoki bog‘ichlar yordamida tortib qo‘yiladi. Chuqur va keng dekolte to‘r yoki gafrelangan pirpiraklar bilan bezalgan. Ko‘ylakning yuqori qismi, ya‘ni lifi ham tor, dekolteli va ko‘krak chizig‘idan o‘tadi va shu yerda katta bant bilan qotirilgan. Chetlari jimjimador ryushlar bilan bezalgan.

Katta bo‘yin o‘mizi ustiga, odatda, ko‘krak usti ro‘moli tashlab yurilgan. Yenglar tor va uzun yoki 3/4 uzunlikda unchalik katta bo‘lmagan manjetli. Ko‘ylak bilan birga yupqa matodan, bezaklangan fartuk taqishgan. Liboslarning ikki ko‘ylakdan iborat turi ancha hashamdor sanalgan. Libosning

yuqori va pastki qismlari massasi deyarli tenglashdi. Ustki ko‘ylak sifatida uzun redingotlar (42-rasm), kaltalashtirilgan kazakinlar (43-rasm), karako, frachkalar kiyilgan.

42-rasm.

43-rasm.

XVIII asr ayollar soch turmagi va pariklar asri bo‘ldi, desak mubolag‘a bo‘lmaydi.

Davrning birinchi yarmida soch turmagida uncha katta bo‘lmagan ochiq peshonaga buklyali yoki lokonli turmaklar urf bo‘lgan. 70–80-yillarda soch turmaklari juda murakkab bo‘lib, ular hajman ham kattalashdi.

44-rasm.

XVIII asr oxirida ayollar o‘rtasida baland poshnali tufli urf bo‘lgan. Qora rangli tufli tantanavor marosimlarga, jigarrang tufllilar sayr uchun mo‘ljallangan bo‘lsa, qizil va oq rang zodagon ayollar imtiyozi hisoblangan.

Bosh kiyimlar – chamberlar, setkalar, diademalar, tuyaqush patli bashang

bog'ichlar, duxoba va shoyi lentalar, yunoncha naqshli kalta jingalak soch turmaklari yana urfda bo'lgan.

Yorqin ranglardagi tuffilar tagcharmi tekis, past poshnali, lentalar bilan bog'ichlangan bo'lib, yunon sandallari kabi oyoqni o'rab turgan.

Qulaylik, oddiylik, ishbilarmonlik kabi jihatlarni o'zida jamlagan ushbu davr moda yo'nalishi ham yashashda davom etdi. Erkaklar libosida to'q jun matodan frak, yorqin jilet, zamsh kyulotlar yetakchilik qildi (44-rasm).

Nazorat uchun savol va amaliy topshiriqlar:

1. XVII asr san'atiga qanday badiiy uslub kirib kelgan?
2. XVII asr Fransiya tasviriy san'ati haqida so'zlab bering.
3. XVII asr Ispaniya va Gollandiya tasviriy san'atida qanday o'zgarishlar kuzatildi?
4. «Barokko» uslubining eng xarakterli xususiyatlari haqida gapirib bering.
5. XVIII asr san'atiga qanday uslub kirib kelgan, unga ta'rif bering.
6. XVIII asr tasviriy san'atida barokko uslubi.
7. Rokokko uslubining san'atdagi o'rni.
8. XVIII asr matolarining turlari, rang va bezalish usuli haqida gapirib bering.

VIII BO'LIM. XX–XXI ASRLAR KOSTUMI TARIXI

8.1. XX–XXI ASRLAR JAHON KOSTUMI TARIXI

XX asr jahon san'ati siyosiy, ilmiy, texnik, ijtimoiy o'zgarishlar davri bo'ldi. San'atda individual xususiyatlarni talqin qilishga intilishning yangi shakllari qator uslublarni vujudga keltirdi. Avangard nomi bilan umumlashgan ushbu uslublar rassomlar ijodida davr dramasi sokin sahnalashtirish yo'lidan emas, unga qarshi tura olish xususiyati bilan ijodiy buhronga olib keldi. Avangardizm yo'nalishi fovizm, ekspressionizm, pop-art, futurizm, kubizm, metafizik rangtasvir, dadaizm, syurrealizm, giperrealizm, konseptualizm kabi uslublarni birlashtirdi. Ushbu yo'nalishlarda ijod qilgan rassomlar tasviriy san'atning mazmuni, shaklini yangi metodlar bilan boyitdi. Fovizm oqimida A. Matiss, A. Deren, A. Marke, J. Brak va boshqalar ijod qilganlar. Zamonaviy tanqidchilar tomonidan kinoya tarzida berilgan ushbu oqim vakillari asarlari bevosita naturani, borliqni kuzatish asosida yaratiladi. Rassomlar o'z asarlarida ibtigoiy san'at, o'rta asr va Sharq san'ati uslublaridan foydalanib, yangi estetik tuyg'ularni berishga harakat qildilar.

Ekspressionizm yo'nalishi 1920-yillarda davrning o'tkir inqirozlarining aks sadosi sifatida yuzaga kelgan. «Ekspressionizm» termini ilk bor X. Valden tomonidan qo'llangan (1911) bo'lib, unda asosan, ijodkorning subyektiv tasavvurlari, his-tuyg'ulari ifodalandi, ulardagi ehtiroslilik va jiddiylilik asarlarga jo'shqinlik baxsh etdi. Yo'nalish vakillari golland rassomi Van Gog, norvegiyalik E. Munk, belgiyalik J. Ensor ijodidan ta'sirlandilar. «Ko'prik» uyushmasi a'zolari E. Kirxner, M. Pexshteyn, E. Xekkel va boshqalar ushbu yo'nalishda ijod qilishdi.

O'tgan asrning boshlarida paydo bo'lgan oqimlar keyingi yillarda san'at estetikasining asosiy yo'nalishlarini belgilab berdi.

XIX asr oxirida «kutyurye» tushunchasining paydo bo'lishi. XIX asr ikkinchi yarmida Fransiya o'z tarixidagi osoyishta, tinch davrlarning birini kechirmoqda edi. Burbonlarni o'z taxtiga qaytargan Restavratsiya davri osonlikcha orttirilgan boylıklarini namoyish qilib, «ko'z-ko'z» qilish istagida yurgan bir talay nuvorishlar – yangi boyvachchalarni paydo qildi. Modada bu o'ta dabdabalik, ayollar liboslarining bezaklarga o'ta to'yinganligi, rokoko davridagi liboslarga qiziqish bilan o'z aksini topdi.

XX asr boshlarida ayollarning o'z emansipatsiyasi uchun kurashish harakatlari kuchayib ketadi. Feministkalar, birinchi navbatda, ayollar libosini isloh qilishni taklif eta boshladilar. Buning uchun erkaklar shimini va albatta, erkaklar libosi uchun ishlatiladigan matolarni o'zlashtirish lozim deb topilgan.

Ayollar libosini islohot qilishning yana bir yo'nalishi – korsetlarga qarshi kurashish bo'lgan. Og'irligi yelka kamariga tushadigan bichimli kiyimlar qulay hisoblana boshlandi. Bunday xulosa belga nim yopishib turuvchi, etagi kengaytirilgan «reforma» – ko'ylaklarning yaratilishiga asos bo'lgan. Ilk bor ichki kiyimni «nafas oluvchi» paxta tolali, oson yuviladigan kombinezonlar bilan almashtirish taklif etilgan. Shakli nisbatan qulay liboslar ko'proq sport bilan shug'ullanish uchun taklif qilingan (misol uchun: o'sha paytda urf bo'lgan velosiped uchishda yubka-shimlar kiyilgan). Ulardan ko'plari, masalan, trikotaj buyumlar, hozirgi zamonaviy liboslar orasida o'z o'rnini topgan. Ayollarning sport liboslarida taqilmalari old qismida bo'lib, yubkalar esa taxlamali yoki taqilmasi etagigacha bo'lgan.

Bu davrda libos konstruksiyasi va bezagining o'zaro bog'liqmasligi eklektikada o'zining yuqori nuqtasiga chiqqan

edi. Bunday nomutanosibliklarni tuzatishga badiiy kashta, turli bezaklar bilan to'ldirish hisobiga erishilgan.

8.2. XX ASR JAHON MODASINING RIVOJLANISHI

XX asr 1910–1920-yillarida modaning rivojlanishi

Pol Puarening ijodi. L.Bakstning g'oyalari «Rus mavsumlari» bilan bir qatorda Parij modasiga, va ayniqsa, Pol Puarening ijodiga ko'p ta'sir ko'rsatgan. Ba'zi tarixchilarning fikricha, taqdir taqozosi bilan XX asr modasining yaratuvchisi hamda buyuk islohotchisi bo'lish Puarening zimmasiga tushgan. U sohadagi «yakkahokim» sifatida ayollar jamoli haqidagi o'z tasavvurini ommaga singdira olgan «moda hukmdori», «moda diktator»laridan birinchisi edi.

P.Puare avval 1898-yilda «Raudnits», so'ng 1899-yilda «Jak Duse» modalar uyida rassom sifatida ishlay boshladi. Aynan shu yerda ishlayotganda u taniqli aktrisa Gabriel Rejan uchun sahna libosini yaratgan. Bu libos qora taftadan tikilgan manto bo'lib, matosi sirtiga bezak sifatida oq, pushti va binafsha rang gulsafsarlar chizilgan, ularning ustidan esa qora to'r yopilgan edi. Spektakl premyerasi paytida aynan shu libos haqiqiy shov-shuvga sabab bo'ldi va shundan so'ng libos muallifi – Puarening nomi tillarga olinishni boshladi.

1901-yilda, armiya xizmatidan so'ng, Puare «Vort» modalar uyida ishlay boshladi. 1903-yili P.Puare keyinchalik mashhur Modalar Uyiga aylangan o'z atelyesini ochadi. 1906-yilda bu kutyurye taklif etayotgan liboslari shaklini o'zgartirib borishi hisobiga o'sha paytda moda bo'lgan siluetning o'zgarishiga ta'sir ko'rsatadi. U liboslardagi biki korset va beso'naqay ichki kiyimlardan voz kechib, o'rniga korseti vulkanizatsiya qilingan rezinadan, bel chizig'i tabiiy holatdan ko'tarilgan, sodda shaklli liboslarni taklif etadi. P.Puare emansipatsiya tarafdori

bo‘lmagan bo‘lsa-da, aynan u ayollar libosidagi korsetni umuman bekor qildi.

1907-yilda Puare «neogrek» uslubidagi, bel chizig‘i ko‘tarilgan, yorqin rangli ko‘ylaklar taklif etadi va ularni «1811-yil ko‘ylaklari» yoki «Direktoriya ko‘ylaklari» deb ataydi. 1910-yillarda «Neogrek» uslubi keng tarqalgan bo‘lib, antik mavzuga berilish arxitektura, amaliy san‘at va interyer bezatishda kuzatilar edi.

Puare o‘sha paytdagi zamonaviy libosning tuzilishi – konstruksiyasining o‘zgarishiga ta‘sir ko‘rsata oladi. U tufayli modaga kimono bichimli yeng, asimmetrik joylashgan taqilmalar, asimmetrik drapirovkalanagan ustki yubkalar (tyunik), oval siluetli paltolar, sharqona xalatlarni eslatuvchi keng yengli oqshom uchun bashang paltolar kirib keladi. Sallasimon bosh kiyimlarni kiyish uchun Puare orqada ixcham tarab tutamlangan yoki kalta qirqilgan soch turmagini taklif etdi.

Birinchi jahon urushi davrida liboslardagi o‘zgarishlar.

XX asr ommaviy modadagi tub o‘zgarishlar Birinchi jahon urushi (1914–1918) davriga to‘g‘ri keldi. Shu vaqt mobaynida Avstriya – Vengriya, Serbiya, Germaniya, Rossiya, Fransiya, Angliya, Italiya, Yaponiya, Turkiya, Bolgariya va Amerika Qo‘shma Shtatlari o‘zaro urushishgan. Bu urush yangicha tarixdagi burilish nuqtasi bo‘lib, nafaqat Yevropaning siyosiy xaritasini, balki hayot tarzini tubdan o‘zgartirib yuborgan. Urushda qatnashayotgan mamlakatlardagi 74 mln. dan ziyodroq harbiy xizmatga chaqirilgan erkaklar harbiy forma kiygan. Xaki¹ rangi urush timsoli bo‘lib qolgan. Uniforma nafaqat o‘sha davrning ommaviy liboslariga, balki butun XX asr modasiga

¹ *Xaki* – hind.< fors. (zahil, tuproq rang < hak – tuproq, yer) – qo‘ng‘imtir-yashil rang (himoya rangi deb ham nom olgan) yoki shu rangdagi mato. Harbiylarning shu rangdagi formasini ham ba‘zan xaki deyishadi.

o‘z ta‘sirini ko‘rsatgan – harbiylar kiyimidagi ko‘p elementlar kundalik liboslariga kirib kelgan.

Urush paytida erkaklar jang qilayotgan bo‘lsa, ayollar frontga ketgan erkaklarning o‘rnini bosishga majbur edi. Tarixda birinchi marta ayollar gospital, fabrika, harbiy zavodlarda ishlay boshlashgan, tramvay haydovchi, xat tashuvchi, chiptachi bo‘lib xizmat qilishgan. Xayr-ehson maqsadida oqsuyak xonimlar (yuqori tabaqadagi ayollar) muhtojlarga yordam berib, kasalxonalarda hamshiralik qilganlar, ularning oqsochlari esa ish haqi kattaroq bo‘lgani va hech bo‘lmaganda maxsus kiyim berilgani sababli harbiy zavodlarga ishga kirgan.

Ayollar birinchi marta uniforma: xizmatchilar – kombinezon, pochta va chiptachilar – kaltalashtirilgan etagi keng yubka, forma kurtkalari bilan furajka, hamshiralalar – qizil xoch chizilgan oq ro‘mol bilan oq yoki kulrang xalat kiyganlar.

Serharakat hayot tarzi, oziq-ovqat, yoqilg‘i va mato tanqisligi nisbatan qulay kiyim kiyishni taqozo etar edi. Aynan Birinchi jahon urushi davrida shakllangan libos ayollarning XX asrda kiyiladigan libosi qanday bo‘lishini belgilab berdi. Ya‘ni, yubkalar kaltalashdi; korset va «bedanaqadam» yubkalardan voz kechildi; murakkab soch turmaklari, katta hajmdor shlyapalar barham topdi. Ularning o‘rniga harbiylar forma kiyimidan olingan funksional detallar – frenchlarnikiga o‘xshash qaytarmali yoqalar, «stoyka aviatora» deb atalgan baland tik yoqalar, qoplama cho‘ntaklar keng rusum bo‘la boshladi. Asr boshi modasidagi ayollar libosi uchun odatiy bezaklar (kashta, applikatsiya, nafis to‘rlar) esa kundalik kiyimdan yo‘qolib ketdi. Sovun yetishmasligi va tif kasalligining tarqalishi sochlarni kalta qirqishga majbur qildi. Deyarli barcha korxonalar harbiy buyurtmalarni bajargani sababli tinch aholi uchun gazlama, poyabzal va shu kabilar yetishmas edi. Ko‘pchilik harbiy formani o‘zgartirib, o‘ziga libos tikishga majbur edi.

Qo'lda to'qilgan trikotajdan jaket, kardigan, jemper, sharf va qalpoqlar modaga kirib keldi. Erkaklar libosidagi boshqa elementlar – getralar, fetr shlyapalar, kashne – sharflar ham keng tarqaldi. Ichki kiyim ham ancha soddalashdi: byustgalter va uzun paypoq uchun belbog'lar korsetlar o'rnini tamomila egalladi. Korsetlardan voz kechilishi beo'xshov keng ko'ylak va jaketlarning tarqalishiga sabab bo'lgan.

Oliy moda ham urush davri talabiga bo'ysunishga majbur bo'lgan, hatto P. Puare ham harbiy buyurtmalar bo'yicha ishlagan. Boshqa Moda Uylari – «Paken», «Vort», «Doye», «Lyusil» kabilar taklif qilgan kundalik liboslarda harbiy kiyim ta'siri sezilib tursa-da, ammo bashang liboslarda urushgacha moda bo'lgan kiyim elementlarini – jig'ali sallasimon bosh kiyimlar, sharqona uslubdagi (bel chizig'i ko'tarilgan, lekin avvalgiga nisbatan kengroq va kaltaroq yubkali) ko'ylaklarni ko'rish mumkin edi.

Urush davriga Koko Shanelning ham modali kiyim yaratuvchisi sifatida ilk yutuqlari to'g'ri kelgan. Boshqa kutyuryelar mato tanqisligini sezayotgan bir paytda u o'z korxonasini yana ham kengaytirishga muvaffaq bo'lgan. Shanel 1913-yili Dovill kurort shahrida ochilgan korxonasida dam olish uchun sport uslubidagi liboslarni yarata boshladi. U yaratgan sodda bichimli oddiygina ko'ylak va kostumlar urush paytida xaridorgir bo'lgan. Birozdan so'ng Shanel o'z korxonasini Byaritss shahriga ko'chirib, oliy Modalar Uyini ochadi va mijozlariga o'sha davrda ustki kiyim uchun g'ayrioddiy material – trikotajdan tikilgan liboslarni taklif etadi.

Birinchi jahon urushi tugagandan so'ng qulayroq kiyimga bo'lgan ehtiyoj yubkalarining yanada kaltalashuviga olib keldi. 1925-yilga kelib yubkalar qisqarib tizzagacha, 1927-yilda esa undan ham balandroq ko'tarilgan. Erkaklar shimi ayollar garderobiga asta-sekin o'masha boshladi. 20-yillar iqtisodiy rivojlanish davri bo'lib, Yevropa urush qiyinchiliklaridan so'ng o'ziga kelayotgan,

g'olib mamlakatlar g'alaba nashidasini surayotgan davr edi. Kalta kechki ko'ylaklar tong otguncha raqs tushishga xalaqit bermagan, ularning etagidagi mayda ipak yoki munchoq-biser¹lardan terilgan shokilalari modali raqslarning o'ziga xos plastikasi va ritmini ta'kidlagan, mustahkam poshnali va qulay tasmali poyabzal charchamasdan raqs tushishga xizmat qilgan.

Korsetlardan voz kechilishi orqa qismi ochiq ko'ylaklarning (1918-yilda P.Puare birinchi bo'lib namoyish etgan) moda bo'lishiga olib kelgan bo'lsa, yubkalarining kaltalashuvi tana rangidagi paypoqlarning ommalashuviga olib keldi.

1920-yillarda sportga qiziqish ham o'sib bordi. Texnikaga sig'inish modabop libosga avtomobil va samolyot haydovchilarining professional kiyimlaridan olingan funksional elementlarning kirib kelishiga sabab bo'ldi. 1919-yilda aynan sport kiyimi va faol dam olish uchun mo'ljallangan liboslarga ixtisoslashgan «Jan Patu» nomli Oliy Modalar uyi ochildi.

Sport libosi elementlari ham kundalik kiyimlarga kirib kela boshladi. Norasmiy sharoitda erkaklar pidjak o'rniga trikotaj kardigan va pulover kiyishni boshladilar. O'rtacha kenglikdagi mumtoz bichimli shim o'rniga esa «golf-shimlar» yoki paxmoq «oksford shimlari» kiyilardi. Umuman olganda, kiyinishdagi avvalgi qat'iy talablardan voz kechish boshlandi – silindr va «kotelok»lar kepi yoki yumshoq shaklli shlyapa bilan almashtirildi, issiq kunda norasmiy sharoitda pidjaksiz yolg'iz ko'ylakda yurish mumkin bo'ldi. Erkaklarning bashang kiyimi sifatida smoking² kirib keldi.

¹ *Biser* – arabcha – mayda don, donacha, zarracha; kashtachilikda qo'llaniladigan shisha yoki metallardan yasalgan, igna yoki ip o'tishi uchun o'rtasi teshilgan munchoqlar.

² *Smoking* – ingl. [smoking – jacket] – dastlab uy ichida kiyish uchun, aniqrog'i, tamaki chekish paytida kiyishga mo'ljallangan shoyi xalat. Uning uzun adip qaytarmali yoqasi sirti silliq atlasdan bo'lgan. Keyinchalik shakli va matosidagi o'zgartirishlar hisobiga erkaklarning oqshom libosi sifatida kiyilishni boshladi.

Trikotaj kundalik kiyimlar uchun eng modabop ashyoga aylandi. Jun yoki ipak trikotajdan jemper va puloverlarni, trikotaj kardiganlarni, to‘qilgan shapkacha va sharflarni nafaqat erkaklar, ayollar ham kiyar edilar. Bunday buyumlar hozirgi kungacha o‘z dolzarbligini yo‘qotmaganligi uchun, ularni libosdagi o‘ziga xos klassika darajasiga ko‘tarish mumkin.

Bu orada tayyor liboslar ishlab chiqarishning faol rivojlanishi boshlandi. Bu esa, o‘z navbatida, murakkab bo‘lgan tikish texnologiyasi va libos konstruksiyasining soddalashtirilishini talab qilardi.

Tikuv korxonalarining tayyor kiyim mahsulotlari ommalashib borishiga qaramay, modani Parijdagi yuksak Modalar Uyi shakllantirar edi. Aksariyat kutyuryelarning modellari shu davrda eng zamonaviy hisoblangan «ar-deko» uslubiga monand bejamdorlik, serhashamlik bilan ajralib turardi. Faqat ikkita modelyer prinsipial o‘zgacha g‘oyani taklif etdi. Ilk bor rassom-modelyerlar oldida «modadan tashqari» libos yaratish vazifasi turar edi. Bunday g‘oyalarni libos modellashtirishdagi o‘ziga xos inqilob desa bo‘ladi. Shuning uchun bo‘lsa kerak, aynan ayol modelyerlar bu g‘oyani ilgari surdilar. Bular Madlen Vionne va Koko Shanel edi.

1929-yilning oktabrida Amerikada ro‘y bergan bank tizimi inqirozi tufayli butun dunyo iqtisodiy inqirozi boshlandi. Shu sababli boshlangan «Buyuk (Katta) depressiya» XX asr 1930-yillarining birinchi yarmiga o‘z ta‘sirini ko‘rsatdi: pul qadrsizlandi; hissadorlik jamiyatlari kasodga uchradi; ko‘p korxonalar yopilishi evaziga ishsizlik o‘sdi. 1930-yillar modasi amaliy, bosiq, vazmin va demokratik bo‘lishga majbur edi. O‘zining boyligini ko‘z-ko‘z qilish salkam beadablik hisoblana boshlandi.

Elegant oddiylik, o‘ziga xos bilinar-bilinmas «shik», avvalo, elitar mijozlar uchun yaratilar edi. Bir paytning

oʻzida 1930-yillar libos dizaynining rivojlanishida oʻta muhim va sermahsul davr boʻldi – kiyim modellashtirishda yangi gʻoya va konsepsiyalar paydo boʻla boshladi. Inqirozga qaramay yangi Moda uylari ochildi: 1930-yilda «Meynboxer», 1932-yilda «Nina Richchi», 1933-yilda «Rober Pige» va «Alik», 1935-yilda «Elza Skyaparelli», 1937-yilda «Jak Fat», «Jan Dusse», «Kristobal Balensiaga». Baʼzi kutyuryelar ilk bor tayyor kiyim kolleksiyalarini yaratishga urinib koʻrishdi. Jumladan, Koko Shanel tayyor kiyim ishlab chiqaruvchi firma bilan hamkorlik qilgan; 1933-yilda J. Xeyn; 1934-yilda esa L. Lelong kabilar tayyor koʻylak termalarini chiqarishgan. Bichimi sayqallanishi va murakkablashuvi evaziga tayyor kiyimning sifati orta boshladi. Bu narsa, ayniqsa, ommaviy modani shakllantiruvchi Gollivud va pochta orqali kataloglar yordamida millionlab modellarni sotuvchi firmalar faoliyati tufayli, AQSHda sezilarli edi.

1930-yilda modaning demokratlashuvi davom etdi: oddiylilik, qulaylik va ratsionallik – bu sifatlarni ommaviy moda eng koʻp baholar edi.

Ayollar libosiga erkaklar kostumining taʼsiri hamon sezilib turardi. Ayollar shimi sport va uy ichi kiyimi sifatida keng tarqalib ommaviylashgan.

Libosdagi demokratlashuv ansambl tushunchasiga tegishli edi: u haqidagi avvalgi tasavvur xarajattalab boʻlgani uchun inqiroz davri uchun nooʻrin edi. 30-yillar modasidagi ansambl uni tashkil etuvchi kostum barcha elementlari rangining oʻxshashligi (mushtarakligi) bilan emas, balki aksessuarlar: shlyapa, sumkacha, poyabzal, qoʻlqoplar hisobiga mujassamlangan. Iloji boricha bu toʻldiruvchilarning bir xil rangda boʻlishi nazarda tutilgan. Bunday garniturni (odatda, qora yoki jigarrangda, yozda esa – oq) ixtiyoriy koʻylak yoki kostum bilan kiyish mumkin edi.

Moddiy qiyinchiliklar tufayli qimmatbaho ziynatlarni hech kim sotib olmagan uchun, modada arzon bijuteriya keng tarqaldi.

Erkaklar modasiga aksincha, konservativlik – asr boshidagiga o‘xshash fraklar qaytib keldi. Gollivudda esa fraklar o‘sha davr kinoaktyorlaridan eng eleganti hisoblangan Fred Astor tufayli urf bo‘ldi. Ommaviy modada erkaklar uchun belga yopishib turuvchi keng yelkali pidjak va qaytarma pochali shimdan tashkil topgan standart kostumlar keng yoyildi.

Sport kiyimi haqiqiy dam olish kiyimiga aylandi. Tennis va yelkan ostida suzish kabi yozgi sport turlarining rangi – oq rang 1930-yillarning birinchi yarmida eng ko‘p urf bo‘lgan ranglardan edi. Sport kiyimining o‘zida ham o‘zgarishlar ro‘y berdi: u kaltalashdi va nisbatan qulaylashdi. Ham ayollar, ham erkaklarning sport bilan shug‘ullanish uchun kiyimi sifatida shorti¹lar keng tarqaldi.

Trikotaj va undan tikilgan buyumlar: sviter, kardigan, jemper, puloverlar o‘z dolzarbligini yo‘qotmagan edi. Kundalik libosga yozgi oyoq kiyimni sport kiyimidan olingan kalta oq paypoqchalar bilan kiyish usuli kirib keldi.

Ilk bor yoz paytida norasmiy sharoitda ayollar chulki (kapron paypoq) kiymasliklari mumkin bo‘ldi.

Yangi urushga tayyorgarlik ko‘rilishi shu davrdagi zamonaviy libosda harbiylar kiyimi ta’sirining kuchayishiga olib keldi: jaketlarda charm belbog‘lar paydo bo‘ldi, charm palto va trenchkotlar, to‘ldiruvchilar sifatida hatto oqshom liboslarida ham pilotkalar modaga kirib kela boshladi.

1930-yillarning birinchi yarmidagi kundalik liboslarda, ay-niqsa, ko‘ylaklarda, qiyalama bichimning konstruktiv chiziqlarini

¹ *Shorti, short* – ingl. (short – qisqa, kalta) – aslida erkaklarning trusiksimon kalta shimi, bu yerda tizzadan yuqori darajagacha qisqartirilgan shim ma’nosida. Umuman olganda, eng kalta shim – bu shorti.

boʻrttirib koʻrsatuvchi geometrik – katak-katak va yoʻl-yoʻl rasmlar ommabop boʻlgan. 1934-yillarda esa E.Moline, Meynboxer va Nyu-yorklik modelyer Valentinalar sharofati bilan modaga Uzoq Sharq uslubi – kimono yenglar, bambukdan yasalgan tugmachalar, konussimon poxol shlyapachalar kirib keldi.

1930-yillar ikkinchi yarmining yozgi modellarida «alpiycha» («Bavarcha» yoki «Tirolcha» degan nom bilan ham atalgan) va «Lotin Amerikacha» mavzudagi folklor uslubi ommalashdi. Yozgi modada bunday koʻylaklar 1950-yillar oxirigacha saqlanib kelgan.

«Bavarcha» moda oʻrniga baʼzi mamlakatlarda «Lotin Amerikacha» uslubdagi yorqin rangli, keng, qoʻshetak yubkali koʻylaklar, keng soyaboni gullar bilan bezatilgan poxol shlyapachalar taklif etilgan.

1930-yillarning ikkinchi yarmidan boshlab esa modada istorizm¹ (neoviktorian uslubi yoki neoromantik uslub) ustun kela boshladi.

1939-yilda Ikkinchi jahon urushining boshlanishi nafaqat dunyoning qiyofasini, dunyo bilan birga modaning koʻrinishini ham oʻzgartirib yubordi. Ayollar ishlay boshlashdi, moda esa amaliy jihatdan qulaylik tomonga yuz tutdi. Harbiy forma kirib kelishi bilan bu jihat, ayniqsa, kuchaydi.

Matolar va kiyim taqchilligi koʻpchilikni tikish bilan shugʻullanishga majbur etdi. Urush paytida eski kiyimdan qanday qilib boshqa kiyim tikish, shlyapani qanday yangilash, sviterni qanday toʻqish haqida – «Boricha epla va tuzat» shiori ostidagi tavsiyalar koʻplab broshyura va jurnallarda berib borildi. Kiyimlarni sochiqlardan yostiq jildlaridan, mebel chexol (qoplama)laridan, gardinlardan tayyorlandi.

¹ *Istorizm* – 1) tarixiylik prinsipi (har bir narsa yoki hodisaga tarix nuqtayi nazaridan, tarixiy jihatdan yondashish; 2) sanʼatda: oʻtmishga (tarixga) berilish.

«Utiliti»ga o'xshash rejalar qator boshqa mamlakatlarda ham qabul qilingan va ulardagi ba'zi bandlar Ikkinchi jahon urushi tugagandan so'ng ham 4–5 yilgacha bekor qilinmagan.

Nemis armiyasi Parijni ishg'ol qilgandan keyin amerikalik modelyerlar Yevropa modasidan o'zlarini (alohida) mustaqil his eta boshladilar, chunki taslim bo'lgan Parijning modasi ommabop bo'lmay qolgan, Britaniya bilan esa bog'lanish, aloqa qilish qiyin edi. 1940-yil iyundan 1941-yil dekabrgacha amerikalik modelyerlar (masalan: «Valentina» modalar uyi, Charlz Djeyms, X. Karnegi) go'zal va o'ziga xos to'plamlar yaratdilar

Urush yillarida modada amerikacha uslub shakllandi. Amerikalik modelyerlar o'z an'analariiga suyanib ajoyib shakllar yaratishga harakat qildilar. Jurnallar kovboylar, yovvoyi g'arb pionerlari kiyimlari va (lotin) janubiy amerikacha «kantri end vestrn», «quyoshli Kaliforniya modasi», «gavay uslubi», «kaktuskantri», «meksikacha uslub» kabi amerikacha uslublarni reklama qilardilar. Jinsi, kovboylar ko'ylaklari, futbolkalar yoshlarbop kiyimga aylandi. Shu bilan birga AQSHdagi urushdan so'nggi davr yoshlari modasiga urush paytida asos solindi.

Urush paytida birinchi yoshlar antimodasi vujudga keldi. AQSHda uni qoratanli va lotinamerikalik o'smirlar yaratishdi, ular o'zlarini «Oq Amerika» qatnashayotgan urushga daxlsiz deb hisoblashgan. Bu antimoda ularning irqchilik jamiyatiga qarshi noroziligini ifodalardi. Nyu-Yorkdagi Garlem yoshlari esa «zut» kostumi – uzunligi tizzagacha bo'lgan keng pidjaklar, beli burma shimlar kiyib, och rangdagi bo'yinbog'lar taqib, sochlarini uzun qilib yurishgan (askarlarning kalta soch uslubiga teskari). «Zut» uslubi jazmenlar orasida keng yoyildi, uni Lui Armstrong va Dizzi Gillespi ham kiygan. Bu antimoda 1943-yilda avj oldi. AQSHda «zut» kostumi 1950-yilgacha saqlanib qoldi.

«Moda teatri». Ikkinchi Jahon urishi paytida Parij modasiga yana e'tiborni jalb etish maqsadida «Moda teatri» loyihasi amalga oshirildi, unda barcha moda uylari qatnashdilar. To'liq kolleksiya (to'plam) yaratish uchun gazlamalar yetishmas edi. Shunda qo'g'irchoqlar o'lchamida kolleksiya qilish g'oyasi paydo bo'ldi. Bu loyiha – «Moda teatri» deb nomlandi. 1945-yilda bahor – yoz kolleksiyasi 68,5 sm balandlikdagi 200 ta qo'g'irchoq orqali ko'rsatildi. Bu qo'g'irchoqlar uchun moda uylarining har biri palto, kostum, kunduzgi va oqshom ko'ylaklari modellarini tayyorlashdi, oldingi kolleksiyalardan qolgan gazlamalar ham ishlatildi va maxsus gazlamalar to'qildi. Har bir qo'g'irchoq uchun ipakdan ichki kiyimlar, shlyapalar, oyoq kiyimlari, sumkalar, taqinchoqlar tayyorlandi. 1945-yil 17-martda ochilgan bu ko'rgazmani 100 mingdan ortiq odam kelib ko'rdi, keyin ko'rgazma Yevropa va AQSH bo'ylab turnega jo'nab ketdi. Bu ajoyib g'oya urush vaqtida o'z ta'sirini yo'qotgan fransuz modasiga yana e'tiborni jalb etdi.

Lekin haqiqiy o'zgarishlar faqat 1947-yil fevralida sodir bo'ldi, aynan shu paytda urushdan so'nggi moda yaratildi.

Urushdan keyingi yillar san'ati va libosi. Urushdan keyingi yillarda mamlakatlar rehabilitatsiya qilinib, vayron bo'lgan shaharlar qayta qurila boshlandi. Shuningdek, oilada ham ayollar mavqeyida o'zgarishlar ro'y beradi: endi ular ko'p ishlashdan to'xtaydilar, 1950-yillar uy bekasining mashhur «glamor»lik timsoli paydo bo'ladi.

San'at va madaniyat. Yangi, urushdan keyingi hayotning ijobiy muhitida ko'plab kayfichog'lik baxsh etadigan ko'n-gilochar filmlar paydo bo'ladi va ularning namoyishi ommalashdi. «Yigitlar va qo'g'irchoqlar» (Guys and Dolls) myuzikli¹

¹ *Myuzikl* – [ingl. musical < musical comedy – musiqiy komediya]. Musiqali sahna asari yoki komediya xususiyatiga ega bo'lgan film, unda operetta, balet, estrada janrlarining elementlari qo'llanadi.

va «Nafasi to‘xtaganlar» (Breathless) kabi filmlar mashhur bo‘lib, 1950-yillarning tashvishsiz muhitini a‘lo darajada yetkazib berar edi.

Mato ishlab chiqarish sanoatidagi innovatsiya va yangi texnologiyalar kam parvarish talab qiluvchi sintetik matolarni olishga imkon berdi. Hayot tarzining o‘zgarishi va faollashuvi, shahardan tashqarida dam olish, yashash, vaqtni o‘tkazish urfining tobora rivojlanishi g‘ijim bo‘lmaydigan tuzilishga ega bo‘lgan akril, spandeks, poliester, triatsetat, neylon, orlon va dakron kabi matolarning ommalashuviga sabab bo‘ldi.

Libosdagi shakl va siluetlar. 1950-yillarda siluetlar yanada nazokatli va romantik bo‘la boshladi. Britan moda sanoati (industriyasi) Amerika modasidan mustaqil rivojlanishni boshladi. Yangi ingliz modelyerlari ayollar qomatiga diqqatni tortuvchi liboslarni taklif eta boshladilar. Shu davrda Dior (Dior) o‘zining mashhur belga yopishib turadigan, etagi esa keng ko‘ylaklarni yaratdi. Yuber Jivanshi liboslar uchun yangi shaklni taklif etdi: kalta va belga yopishib turmaydigan to‘g‘ri bichimli ko‘ylaklar. Keyinchalik bunday dizayn Meri Kvantni 1960-yillardagi mini-ko‘ylaklarni yaratishga ilhomlantirgan. Shuningdek, topining ko‘rinishi erkaklar ko‘ylagiga o‘xshash, yubkasi esa keng bo‘lgan, belga yopishib turuvchi shaklli ko‘ylaklar ham modabop hisoblangan. Umuman olganda, trapetsiyasimon shaklli ko‘ylaklar 1950-yillarning, so‘ngra esa 1960-yillarning asosiy siluetlaridan edi. Bunday liboslarni yoping‘ich va pelerinalar bilan uyg‘unlashtirishgan.

Oliy moda urush oxirida o‘z rivojida qayta yuksalishni boshlaydi. Bunga Kristian Dior (Christian Dior) va Kristobal Balensiaga (Cristobal Balenciaga)larning, mavjud bo‘lgan uslublardagi jiddiylik, mutanosiblik va sipoligidan farq qiluvchi ekstravagant modellari sababchi bo‘ladi.

1950-yillarda tayyor kiyimlar ishlab chiqarish boshlandi va bu sohada «Marks and Spenser» ingliz kompaniyasi birinchilar qatoriga chiqdi. Odri Xepbern kino aktrisasi tufayli «kejual» («casual») nomli uslubning elegant ko‘rinishi ommalashdi: kapri shimlari, qo‘lda to‘qilgan sviterlar va «baletka» – tuffilar. Qulayligi bilan bir qatorda, nazokatli bu uslub o‘sha davr modaparast ayollari didiga mos tushdi. Yozgi garderobda rangi yengil yubka bilan uyg‘unlashadigan bikini paydo bo‘ldi.

Shlyapalar o‘rnini ro‘mollar egallay boshladi, ko‘p holda ularni o‘rashgan paytda kapalaksimon shakldagi ko‘zoynaklar taqishgan. Beldagi enli kamarlar qomatni yanada ta’kidlash uchun xizmat qilgan. Zargarlik buyumlari o‘rniga bijuteriya taqilgan, ayniqsa, yirik uzuk va bilaguzuklar ommabop bo‘lgan. 1940-yillarning amaliy jihatdan tejamkor va ixcham poyabzali o‘rniga baxmal va timsoh terisidan tikilgan chiroyli bezakli, jozibali tuffilar keldi. Oyoq kiyim dizayniga o‘ziga xos yondashgani uchun Roje Vivye poyabzal dizaynerining «baletka»lari va baland poshnali tuffilari 1950-yillarda misli ko‘rilmagan mashhurlik cho‘qqisiga chiqqan.

Bu davrda erkaklar kiyinish uslubi «Kalamushlar galasi» tarkibidagi kabi kino va estrada yulduzlari ta’siri ostida shakllandi. Ular nafis kostum va fetrli shlyapalar kiyishgan. Erkaklarning kundalik kiyimi kardigan va yengil katak-katak matodan tikilgan liboslarni o‘z ichiga olgan.

1950-yillarda «teddi-boy» deb nomlangan yoshlar submadaniyati paydo bo‘ldi. Bu oqimning namoyandalari Eduard VII ning uslubiga o‘xshash tarzda, pochasi tor «naycha shim», qalin ko‘ylak, yorqin rangdagi bo‘yinbog‘ – galstuk, zarbof nimcha, ko‘p cho‘ntakli, manjet va adip qaytarmasi baxmal yoki sirti yaltiroq satindan tikilgan, taqilmasi bir qator tugmachali syurtuklarni oliftalarcha taqlid qilib kiyib yurishgan.

1960-yillarda moda yoshlarga yuz burdi. Yangi, jonli, so‘ngsiz tarzda kashf etuvchi moda ko‘pchilik tomonidan e‘tirof etilgan andoza va me‘yorlar bo‘lishdan to‘xtadi. Yoshlar kiyimning amaliy jihatdan yaxshiligiga qarab baho beradi va o‘z fikrini ifoda etish imkoniyatini qidiradi. Natijada uncha qimmat bo‘lmagan, ammo modali narsalarga ehtiyoj ortdi. 1960-yillar oxiriga kelib dunyodagi kiyimlarning yarmidan ko‘prog‘ini 25 yoshdan kichikroq odamlar sotib olgan.

1947-yilda Fransiyada Lamperyer taklif etgan «Pret-a-porte»¹ atamasi birinchi marta iste‘molga kiritildi. 1956-yilda Versalda pret-a-porte Saloni birinchi marta tashkil etildi, u minglab odamlarga xizmat qilishga qodir moda industriyasi bo‘lganini namoyish etdi.

1950–1960-yillarda erkaklar modasining qonun chiqaruvchilari Italiya Modalar uylari bo‘ldi, Neapol, Rim va Milanning ko‘hna atelyelarida saqlanib qolgan tikuvchilik mahorati an‘analari, shuningdek, keng to‘qimachilik bazasi shunga imkon yaratdi. Modali erkaklar kostumi yelka chizig‘i qirqilgan kalta pidjak va burmasiz to‘g‘ri tor, odatdagidek manjetsiz shimdan iborat bo‘lgan. Bunday kostumda ensiz galstuk taqilgan va uchli tufli kiyilgan. Italiyadan bu uslub butun Yevropa bo‘ylab yoyilgan va Amerikani zabt etgan. Londonda u jaz muxlislari, o‘zlarini «modernchilar» yoxud «modlar» (qisqacha fhe mods) deb atagan yosh modaparastlar orasida urf bo‘lgan.

¹ *Pret-a-porter* (farangcha talaffuzda «pret-a-porte» – tayyor ko‘ylak industriyasi, tayyor ko‘ylak ishlab chiqarish sanoati ma‘nosida) – kiyim korxonasi va fabrikalarda tayyorlanishi boshlanishi natijasida XX asrda paydo bo‘lgan tayyor kiyimlar ishlab chiqaruvchi sanoatga tegishli bo‘lgan kiyimlar sinfi. Bu turkumga mansub kiyimlar nusxalari soni, sifati va narxlar doirasida yana bir necha sinflarga bo‘linadi.

Modaga yangicha munosabat tashabbuskorlari kollejlarning bitiruvchilari edi. 1948-yildayoq Londondagi Qirollik san'ati kolleji qoshida Moda maktabi ochildi. U modelchilarning yangi avlodini tayyorlar edi, ular kiyimni modellashtiribgina qolmay, uning narxi, mato chiqimi qanday bo'lishini ham hisob-kitob qilib chiqar edi. Amerikada butunlay yosh iste'molchilar paydo bo'ldi, ular shu vaqtgacha moda industriyasiga jiddiy qaramay kelgan o'smirlar edi.

London yoshlar uchun yangi moda tug'ilgan joy bo'lib qoldi – jonlilik, tinimsiz kashfiyotchilik va o'zgaruvchanlik, umum tomonidan e'tirof etilgan andozalar bilan hisoblashmaslik (masalan, kunduzgi va tungi kiyim) va eng asosiysi yubkalarning tor bo'lishi bu modaga xos xususiyatlardir. «Svinglovchi London» – o'yin-kulgilar, oqshomlar va klublar shahri – o'zini an'anaviy ingliz modasiga tivit va jundan tikilgan oddiy kostum va paltoga qarshi qo'ydi. 1963–1965-yillarda mini-yubkaning paydo bo'lishi mana shu ziddiyatning eng yuqori nuqtasi bo'ldi.

Modaning asosiy iste'molchilari tegishli uslubni ham afzal ko'ruvchi davlatmand xonimlar hisoblangan, yigit va o'smirlarga esa shu uslubning soddalashtirilgan varianti taklif etilgan. Umuman, hamma bitta andozadan ibrat olgan: yubka va shimning bo'yi, pidjak yoqasining eni va shlyapa cho'qqisining balandligi 17 yoshdagilar uchun ham, 70 yoshdagilar uchun ham bir xil bo'lgan.

Deyarli 1965-yilgacha kundalik kiyimda orasta uslub ustunlik qilgan. Ayollar modasi markazi Parij bo'lib qolavergan, u yerda Dior (1957-yilgacha), Balensiaga, Shanel va modelchilarning yosh avlodi Iv Sen-Loran, Pyer Karden, Emanuel Ungarolar ishlaganlar. Ammo o'zgarish bo'lishi sezilib turardi – orasta uslub ichida hordiq va sportbop kiyimlar paydo bo'la boshladi.

Shunday qilib, moda o'zining elitar ma'nosini yo'qotdi va ommaviy industriyaga aylandi. Yaxshi kiyimni endi pochtadan

buyurtma qilish va supermarketdan sotib olish mumkin edi. Mohiyatan yangi moda juda katta ko‘ylaklar va paltolar, handasaviy rasmlar va yassi poyabzal faqat xushqomat yoshlarga mo‘ljallangan. 1960-yillar oxiriga kelib barcha xotin-qizlar shunday kiyinar edilar. Yoshlarga taqlid qilish odatga aylangandi.

Italyan dizayneri Emilio Puchchi moda olamiga eng yorqin suratlarni olib kirdi va sport kiyimini orasta kostumga aylantirdi. 1950-yillarda Puchchi to‘qimachilik ishlovlariga ko‘p e‘tibor qaratdi, kelajagi porloq yangi elastik matolarni sinab ko‘rdi – bular ipak jersi, duxoba, flanel va sintetika edi.

1960-yillarning o‘rtalarida hippy harakati vujudga keldi. Yigit-qizlar burjuacha qadriyatlarga, jumladan, keng urf bo‘lgan modaga qarshi chiqa boshladilar. Ular yirtiq jinsilar, uzun yubkalar (hamma mini yubkada yurganda), etno ruhidagi to‘kilib turuvchi romantik yubka va nimchalar kiyib, sochlarini uzun qo‘yar edilar. Biroq, ko‘p o‘tmay, bu uslub modaga aylandi. Endi hippy usulida faqat norozi odamlargina kiyinmaydilar. Hatto eng boylar ham uzun jinsi yubka kiyib, boshlariga shol yoki Amerika bandanasini o‘raydilar, Afrika munchoqlari va Hindiston bilaguzuklarini taqadilar.

Hippy harakati etno-uslubiga qiziqish uyg‘otdi. 1967-yilda burmalar hosil qiluvchi va badanga yopishib turuvchi erkin kiyim, parday yengil sharflar, tunikalar va turk shalvari, 1969-yil yozida esa shaffof bluzka va ko‘ylaklar modaga kirdi.

Oliy moda olamidagi tajribachi Pako Rabann 1965-yilda ma‘dan va plastik ko‘ylakni taqdim etdi. Kechki liboslar halqachalar bilan ulab chiqilgan ma‘dan tangachalardan tikilgan: «kunduz ko‘ylagi» o‘sha tarzda, faqat charmdan ishlangan. Maneken qizlar bu xiyla tiniq liboslarni badan rangidagi triko ustidan namoyish qilganlar. Biroq Kurrej, Ungaro yoki Karden modellaridan farqli o‘laroq, Rabann mahsulotlari «sof san‘at»

bo‘lib, kundalik modaga uncha ta’sir qilmagan. Ular zamonning tajribachilik ruhi timsoli bo‘lib qolgan.

1960-yillar oxiri – 1970-yillarga kelib, moda jurnallari sahifalarida hukm surgan uslublarning xilma-xilligi kishini hayratga soldi. Andri Kurrejnning futuristik liboslaridan afsonaviy o‘tmish mavzusidagi romantik variatsiyalargacha yetib keldi. Bu shuni anglatadiki, o‘sha vaqtdagi moda haqidagi barqaror tushuncha qariyb izsiz yo‘qoldi. Yangi avlod nimani xohlasa va qachon xohlasa kiyaveradigan bo‘lib ketdi.

XX ASR 1970-YILLARI MODASI. Postmodernizm davri. Postmodernizm XX asr 1970-yilida paydo bo‘lgan san’atdagi yo‘nalish (pop-artdan boshlab) bo‘lib, unda ilgari yaratilgan shakldan yangisini yaratish uchun foydalaniladi. Boshqalardan ko‘chirma qilib olish badiiy usulga aylanadi, «predmetlar» o‘rtasidagi o‘zaro yangi bog‘liqliklarni qidirib topish asosiysi hisoblanadi, ularda uslublar (o‘tmish va hozir), ulublarning uzvlari, matnlar xizmat qilishi mumkin va h.k. Postmodernizm bu uslubdan ko‘ra ko‘proq yaratilayotgan narsaga yondashuv, munosabatdir; ko‘pincha, u o‘yin, kinoya va o‘zidan kulish unsurlarini o‘z ichiga oladi.

1970-yillar o‘rtasiga kelib libos modasida ikki asosiy yo‘nalish ajralib chiqdi, biri mumtoz qulay kiyim bo‘lsa, ikkinchisi badiiy, favqulodda kiyim. Parij va London bilan bir qatorda Nyu-York va Milan ham moda markazlari deb e’tirof etildi. Endi u yoki bu g‘oya qayerdan kelib chiqqanini yuz foiz ishonch bilan aytish qiyin bo‘ldi. Barcha zamonlar va qit’alar ilhom manbalari bo‘lib xizmat qilgan. Yangi moda yangi nomlar yaratgan. Ayrim ustalar bir-ikki yil mashhur bo‘lganlar, ikkinchilari modaning chinakam saltanatini qurganlar, uchinchilari moda tarixiga abadiy kirganlar.

Parij – yangi nomlar. Fransiyada Iv Sen-Loran va Pyer Karden ijod qilgan. Pyer Karden kiyimning «pret-a-kutyur»

degan yangi tizimini yo'lga qo'ygan, ya'ni u oliy moda va tayyor ko'ylak o'rtasida bo'lgan. O'sha vaqtning o'zida faqat pret-a-porte yo'li uchungina ishlagan yosh modelchilar kuch to'play boshlagan edilar, birinchi galda trikotaj qirolichasi unvoni olgan Sonya Rikel tilga olinadi. 1962-yilda u o'zining birinchi sviterini tikdi, birinchi do'konni esa 1968-yilda, talabalar g'alayoni avj olganda ochdi. 1960-yillar o'rtasidan trikotaj uning diqqat markazida bo'ldi: ochiq rang, to'qilgan, hajmdor yoki chiziqli gullari bor koftalar, shimlar, korjomalar va shularga yarasha aksessuarlar – beretlar, qo'lqoplar, paypoqlar. 1970-yillarda Sonya Rikel bo'yoqlar va ranglarning nozik o'yinini hayotga qaytardi, yo'l-yo'l chiziqlar esa uning firma belgisi hisoblanadi. 1973-yilda Sonya Rikelni pret-a-porte Sindikatining vitse-prezidenti qilib sayladilar, bu lavozimda u 20 yil ishladi.

1963-yildan Parijda nemislardan kelib chiqqan Karl Lagerfeld ishlaydi, u Balmen va Jan Patuda o'qigandan keyin luks toifasidagi pret-a-porte kiyimini yaratadigan Xloe Uyining yetakchi modelchisi bo'ladi. Lagerfeld liboslarida moda, hunar va san'at tarixi bitta bo'lib keladi, bundan usta har doim ilhom qidirib keldi.

Parijda boshqa mamlakatlarning modelchilari ham o'z jamoalarini taqdim etganlar. Xanae Mori, Kendzo Takada, Issey Miyake kabi yapon dizaynerlari ishlari ko'proq ajralib turar edi, ular jahon modasiga sezilarli ta'sir ko'rsatganlar (xususan, etnik mavzularga qiziqish jarayonida).

Garchi 1960-yillardan dizaynerlar futuristlar modasi g'oyasini (ya'ni, kelajak modasi g'oyasi) ishlab chiqsalar-da, ayni vaqtda yangi shakllar qidirib topishda ular turli xalqlar an'anaviy madaniyatlariga ham murojaat qilganlar. 1970-yillar o'rtasida o'ziga dunyodagi bor rang-baranglikni singdirpib olgan etnik uslub yana ommabop bo'lib qoldi. Uning asosida badiiy jihatdan qayta fikrlangan hippy uslubi

ommaviylashdi: keng yubkalar, yengil matodan tikilgan bluzkalar, ko‘ylak yoki yorqin mato rangiga monand juda uzun sharflar.

Etnik uslub o‘z rivojida bir qancha to‘lqinlarni boshdan o‘tkazdi. 1966–1968-yillarda birinchi to‘lqin yurib o‘tdi – bu hind to‘lqini edi: modada Neru uslubidagi nimchalar bor edi. 1972-yilda Amerika prezidenti Nikson Xitoyga borgandan keyin xitoy mavzusiga – shadorliklarga navbat keldi. 1976-yilda rus mavzusi keldi (masalan, Iv Sen-Loran jamlamasidagi kuz – qish 1970–1977-yillar), 1977-yilda Tutanxamon maqbarasi xazinasini ko‘rgazmasidan keyin misr mavzusi paydo bo‘ldi, 1980-yilda esa dunyoda Yaponiyaga qiziqish kuchaydi.

Italiya – yumshoq glamur. 1970-yillar o‘rtalarida Parij modasiga Italiya modasi qarshilik qildi. Mamlakat o‘z ichkarisida Rim, Florensiya va Milan moda poytaxti unvonini talashar edi. Bu musobaqada Milan yengib chiqdi. Tarixiy jihatdan Italiyada to‘qimachilik industriyasi juda rivojlangani tufayli uning manufakturalarida luks toifali matolarning katta qismi ishlab chiqarilardi. 1970-yillarda Valentino Uyi va Mila Uyi keng shuhrat topdi. Keyinroq ularga Jorjio Armani va Janni Versache kelib qo‘shildi, ular endi 1980-yillarning buyuk modelchilari edi.

Italyancha uslub yorqinligi, beozor dabdabaliligi va hayotbaxshligi bilan ajralib turadi, bu sifatlar orastalik va me‘yor tuyg‘usi bilan qo‘shilib ketardi. Masalan, 1971-yilda maxi kiyimlari o‘rniga mini kelganida, Valentino (to‘liq ismi sharifi – Valentino Klemente Lyudoviko Garavani) tagidan mini short kiyiladigan qirqimi baland uzun yubkani taklif etdi.

Italiya modasida ba‘zan mato asosiy rol o‘naydi. Buni, jumladan, matoda murakkab naqshli rasmlari bilan shuhrat topgan Missoni Uyi (1953-yilda ochilgan) haqida ham gapirish mumkin. Missoni rang-barang ilonizi kashtali yangi to‘quv texnologiyasini o‘ylab topdi. Buning uchun u 1973-yilda

Neyman Markus – obro‘li mukofotlardan birini qo‘lga kiritdi. Bu oilaviy Uyning (ko‘pchilik Italiya moda kompaniyalari kabi) o‘ziga xos xususiyati shakl va bichiq emasdi, balki kamalakning yetti rangida tovlanuvchi mato edi. Matoga xos qulaylik va yorqin bo‘yoqlar Missoni kiyimlarini 1970-yillarda juda mashhur qilib yubordi.

Orastalik har doim Italiya modasining asosiy xususiyati bo‘lib kelgan. Valentinoning dunyoni zabt etgan yumshoq glamuri (fp. glamour dan – «bashang», «zebo», «sehr») ushbu uslubning mukammal tajassumi bo‘ldi. Valentino pret-a-portening erkaklar va ayollar yo‘lini izga solib yubordi. Chiziqning mayinligi, ajoyib bichim va mumtoz ranglardagi (qora, qizil, oq) ajoyib matolar hammani maftun qilar edi.

Yaponiya – avangard. Pol Puare va madam Vionnedan boshlab, Yaponiya ko‘plab G‘arb dizaynerlarini ilhomlantirib kelmoqda. Ammo uzoq vaqtgacha «yaponcha moda» degan tushuncha bo‘lmagan. Yaponiyadan keltirilgan liboslar ikki turga bo‘lingan: qimmat kimano va arzon buyumlar; urushdan keyingi Amerikada bu «1 blouse» – «bir dollarlik bluzka» deb kinoyali nom olgandi. 1970-yillarda hammasi birdan o‘zgardi: aynan yapon dizaynerlari Yevropa modasiga ta’sir ko‘rsata boshladi.

1970-yillarda Kendzo, Miyake keyinchalik 1980-yillarda Yamamoto fransuz va jahon modasining ommabop me’yorlariga zid keladigan liboslarni namoyish etishdi. Yapon modelchilarining g‘alati – to‘g‘ri handasaviy va aksincha, shaklsiz siluetlari yevropaliklarni tong qoldirdi.

Kendzo Tamada (1939-yilda tug‘ilgan) 1970-yilda Parijda o‘zining «Lungle Jap» butigini ochdi. Kabuki¹ teatri uslubidagi yorqin rangli modellarning gul va naqshlari muvaffaqiyat keltirdi. Kendzo tufayli liboslarning sharqona an’anaviy shakllari –

¹ *Kabuki* – XVII asrda vujudga kelgan Yaponiya mumtoz teatri turi.

keng tunikalar, bluzkalar, keng shimlar yevropaliklar orasida ommabop bo‘lib ketdi. Etno-motivlar Kendzoni ruhlantirgani bilan u hech qachon u yoki bu madaniyatdan bevosita ko‘chirib olmas edi.

Rey Kavakubo (1942-yilda tug‘ilgan) Tokioda o‘zining mashhur «Comme des Garçons» («Bolakayga o‘xshab») Uyiga asos soldi. Modelchining birinchi jamlamasini parijliklar zaharxandalik bilan «Xirosima-shik» deb atagan edilar, bu bilan ular modelchi yaratgan modellarning hayotdan uzoqligiga, qo‘polligiga shama qilgan edilar. Shunday bo‘lsa-da, bu «dikkayib turuvchi» kostumlar va ko‘ylaklarning detallari badanni qandaydir san‘at asariga aylantirib, o‘z muxlislarini topdi va 1980-yillar modasiga katta ta‘sir ko‘rsatdi. Bunda barcha ranglarga qora rang hamrohlik qilardi. 1970-yillar oxirida yaponlarni nafaqat texnologiyalar sohasida, balki moda sohasida ham eng ilg‘or deb bilar edilar. Yoji Yamamoto (1943-yilda tug‘ilgan) esa, aksincha, G‘arb shaklini asos qilib oldi-da, uni sharqona g‘oya bilan to‘ldirdi. Ko‘pgina yapon dizaynerlariga kiyimdagi Sharq an‘analari haddan tashqari tor bo‘lib ko‘rindi (ham to‘g‘ri, ham majoziy ma’noda), shu bois ular yevropacha bichish-tikishni o‘rgandilar. Krinolinlar, syurtuklar, bluzkalar, yubkalar – bu barcha arxetiplar Yamamoto jamlanmasidagi G‘arbiy Yevropa liiboslari ichida bo‘lib, ustaga bo‘ysungan holda ko‘rinishini o‘zgartirgan. Uning ishlari (masalan, mashhur «To‘y» jamlamasi, 1988-yil) nafaqat modadagi avangardligi uchun, balki faylasufona va romantik bo‘lgani uchun ham shon-shuhrat keltirdi. Asimmetrik bichim bilan o‘yin, kiyimning yapon va G‘arb an‘anaviy shakllari o‘zgarishi va qo‘shilib ketishi ikki asosiy rang – oq va qoradan iborat darveshona palitra uning uslubiga xos narsalardir. Ko‘pincha Yamamotoni qora rang shoiri deyishadi, bu rang bir vaqtda ham bosiq, ham ko‘tarinkidir, zimmasiga hech narsa olmaydigan dangasa rang ham, biroq ayni vaqtda

taqvo rangi ham. Yapon modelchilari birinchi bo‘lib yangi olinadigan, o‘zgaradigan, yoqasi almashtiriladigan modellarni kiritdilar. Yaponiyada qadim zamonlardan matoga – uning fakturasi, rangi, guli, qulayligi va hokazolarga katta e‘tibor qaratib kelganlar. Hozirgi zamon yapon modelchilari uchun mato – butun jamlamani tashkil etish uchun asosiy vositadir.

Issey Miyake (1938-yilda tug‘ilgan) Tokioda o‘zining studiyasini 1951-yilda ochdi. U matoning ifodaliligi, oddiy handasaviy shakli, haddan tashqari oddiy bichiq, burma va qatlamlashtirishdan foydalanadi (bu uning firma belgisi bo‘lib qolgan).

Badan matoga yengil o‘raladi, harakat qilganda o‘ynab, o‘zgarib turadi. Inson badani harakatlariga moslashuvchi libos yaratish o‘rniga yapon modelchilari libos yordamida bu badanni o‘zgartirganlar. Kiyim dizayni haykalsimon plastik san‘atga aylandi.

Yapon dizaynerlari ta‘siri ostida G‘arb modelchilari ham «yaxshi» didning odatdagi shartlaridan xoliroq kiyimlar yarata boshladilar, mato, libos, mutanosiblik, rangga boshqacha ko‘z bilan qaraydigan bo‘ldilar. Zamonaviy yapon dizaynerlariga, asosan, ko‘cha modasi ozmuncha ta‘sir ko‘rsatmadi, unda barcha zamonlar va xalqlarning uslub va yo‘nalishlari qorishib ketgan. Bu mamlakatda an‘anaviylik va zamonaviylik, masalan, kimono va qo‘l telefonlari bir-biriga uzviy birikib ketadi.

Nyu-York – minimalizm. Amerikalik xotin-qizlar 1960-yillar oxiridagi Yevropa romantikasini qabul qilishmadi.

1970-yillar o‘rtalaridan Amerika modasida Kelvin Klyayn, Xalston va Jefri Bin kabi yangi dizaynerlar o‘zlarini ko‘rsata boshladilar. Roy Xalston Frovik (1932–1990) 1970-yillar Amerika minimalizmi tajassumi. Xalston avval shlyapado‘zlik qilardi, keyin kiyimga o‘tdi. Uning uslubi badavlat odamlar orasida tez ommalashib ketdi, chunki bichimining benuqsonligi

va ko‘rinishining odmiligi bilan ajralib turardi, ayni vaqtda bashang va qulay edi. Modelchining mijozlari orasida Amerika prezidentining rafiqasi Jaklin Kennedi va aktrisa Laiza Minnelli bor edi. Xalston keng shim va tunikadan, yumshoq jersi va kashemir T-simon yaxlit bichilgan yengli libos, ipak jersi va ultrazamshdan ko‘ylak va uzun sviterni modaga kiritgan.

Buyuk Britaniya – eklektika. Sanoat korxonasi tobora murakkablashib boraverdi, tobora ko‘proq ishlar mashina qo‘liga o‘tib qoldi. Birmuncha muddat dizaynerlar yana o‘tgan asrlarning tikuvchilik san‘atiga qaytish zaruratini his etib qoldilar. Ayrimlar, hatto o‘z jamoalari uchun o‘z qo‘llari bilan to‘qish va bo‘yashga kirishib ketdilar.

Shuni aytish joizki, Buyuk Britaniyada yagona, sinovdan o‘tgan yo‘nalish yo‘q edi – ko‘proq fantaziyali-romantik kayfiyat hukmron edi. Ammo 1970-yillar oxirida hech bir moda bilan murosa qilolmaydigan, har qanday qoidaga qarshi isyon ko‘targan dastlabki yosh anarxiyachilar paydo bo‘ldi. Londonda panklar ko‘zga tashlanib qoldi.

Erkinlik va poliestr. 1970-yillarda yana xotin-qizlarni ozodlikka chiqarish haqida gapira boshlashdi va «Shahvoniyat» tushunchasi paydo bo‘ldi, bunda ayollarga faqat ko‘ngilochar vosita deb qaralar edi. O‘ziga bunday munosabatni chetlab o‘tish uchun ayol mini-yubka va baland poshnadan voz kechishi hamda jinsini bo‘rttirib ko‘rsatmaydigan kiyimlar kiyishi kerak deb tushunilar edi. Birinchi galda bu ish libosda aks etdi. Dam olish va ishlash uchun hatto uniseks kiyimi paydo bo‘ldi (har ikki jins uchun birday to‘g‘ri keladigan kiyim), masalan, sviter yoki bluzka bilan kiyiladigan jinsi shim.

Shu bilan bir vaqtda XIX asr uslubidagi «daqqiyunusdan qolgan» kiyimlar modaga kirdi – baland yoqalar, bluzka va yubkadagi burmalar, shollar, ko‘ylaklar. Iv Sen-Loran pechvork

(turli qiyqimlardan quroq buyum yasash)ni oliy moda taomiliga kiritdi.

Kundalik kiyimda murakkablik oʻrniga tabiiylik keldi, bu, eng avvallo, Amerika dizaynerlari ijodida namoyon boʻldi.

1970-yillarning ikkinchi yarmidan qulaylik yuksak qadrlangan, yubkaning boʻyi tizzaga kelib toʻxtagan, yupqa tagcharmli tufli yana qaytib keldi. Kiyimda erkin harakat qilish va orastalikni yoʻqotmaslikka imkon beruvchi jersi buyumlari ommalashib ketdi. Bular barchasi oʻn yillikning ikkinchi yarmidagi kundalik ayollar libosi uslubini belgilab berdi. Sintetik matolar oʻn yillikning eng modali yangiligi boʻldi – yengil, chiroyli, nihoyat kirchimol, ishbop. Undan hamma narsa tikkanlar: ichkoʻylak va koʻylaklar, sport buyumlari va ishbop kiyimlar. Uslublarning barchasi – qulaylari (jinsi va sviterlar), ishboplari (koʻylaklar, tivit yubkalar, kostumlar) va romantik-etniklar (uzun koʻylaklar, kashtalar, toʻrlar, shollar) – bir-biri bilan yaxshi «chiqishgan», uzviy birlashib ketgan, bu postmodernizm davrining oʻziga xos xususiyati hisoblanadi. 1970-yillarning boshida mini-yubkalar kalta shortga aylandi. Koʻchalarda mini maksilar bilan yonma-yon uchrar edi. Unisini ham, bunisini ham poshnasi baland tufli bilan kiyar edilar. Xotin-qizlar liboslari ichida shim va kostum-shimlar muhim oʻrin tutgan. Ularni kiyib, ishga, restoranga bemalol boraversa boʻlardi. Son tomoni qisqa shimlar pastga tomon kengayib borardi va poshnani yopib olishi kerak edi, shunda oyoqlar uzun va xushbichim koʻrinardi.

XX asr 1980-yillari modasi. Oʻn yillik qiyofasi haqida bir xil gap aytish mushkil. Bir tomondan, 1980-yillar – hashamat va farovonlik vaqti, ikkinchi tomondan, tartibsizlik va bu farovonlikka qarshi norozilik vaqti. Yaxshilikdan darak beruvchi qoidalar oʻzgarib ketdi. Bordi-yu, sizda pul boʻlsa, bu namoyish qilinardi; bordi-yu, sizda pul boʻlmasa, kiyim sizni puli bordek qilib koʻrsatardi.

Tortinchoqlik modadan chiqib ketgandi. Ishlab chiqaruvchi haqida yaxshigina guvohlik beruvchi qisqartma soʻzlar aksessuar va liboslarni bezardi sport kiyimlaridan tortib, kechki koʻylaklargacha, charm sakvoyajlar va ikki harfdan iborat qisqartma soʻzli «Louis Vuitton» firmasi sumkalari, Dior yoki Shanelning tilla qisqartma soʻzlari koʻrinishidagi ayollar sumkachalari va zalvorli «Rolex» soatlari faxrlanish buyumlari boʻlib qolgandi. Buyumlar, ularning narxlari va rusumi egasining jamiyatdagi oʻrni va uning bankdagi hisobi haqida guvohlik berar edi. Yappi (yippis young urban professional – «yosh shahar professional»ning qisqargani) – biznesmenlarning yangi avlodi orasida libos muvaffaqiyat garovi deb qaralardi, goʻyo oʻzligini namoyon etish erki qidirilgan oʻn yilliklar boʻlmaganday, Pol Puare zamonida boʻlganidek, modelchilar yana dunyoni soʻray boshlashdi: Armani liboslari xizmat lavozimida koʻtarilishga, Versache koʻylagi esa nomaʼlum qizning yulduz darajasiga yetishuviga imkon berdi (Elizabet Xyorlida shunday boʻlgan edi).

Ammo bu oʻnyillik tartibsizlik va farovonlikka qarshi gʻalayondan boshlangandi.

Pank va yappilar. Yuvindi oʻra estetikasi. Panklar birinchi marta 1976-yilning yozida Londonda badiiy maktablarda oʻqiyotgan yoshlar orasida paydo boʻldi. Ular Chelsi tumanining Kingz-roud koʻchasidagi «JEX» nomli kichikroq butikda toʻplanar edilar. Zut uslubidagi kostumlar (qopsimon shimlar va uzun pidjaklar) va roker mototsiklchilarning charm kurtkalari sotiladigan butik egalari Vivyen Vestvud (1941-yilda tugʻilgan) va Malkoli Mak Laren edi. Pank uslubini yoshlarning oʻzi emas, balki mana shu ikki dizayner yaratishgandi, ularga Mak Loren tashkil etgan «Sex Pustols» guruhi taʼsir qilgandi. Musiqa bilan birga bu uslub butun dunyo boʻylab tez yoyilib ketdi.

Pank tartibsizlik kayfiyatini oʻzida jamlab, jamiyatni lol qoldirish istagida edi. Yumshoq va tinchliksevar, silliq ranglarni

xush ko'ruvchi, shim va yubkalarga gulkashtalar tikkan hippilardan farqli o'laroq, panklar qora va xiyla tajovuzkorona tusdagi kiyimlar kiydilar. Ularning sevimli matosi qoracharm edi.

Bu uslubni tushunish uchun maxsus «yuvundi o'ra» so'zi bor. «Hamma narsa qarshi bo'lishi kerak», degan g'oyadan kelib chiqib, yirtiq va eski buyumlar, qavat-qavat kiyimlar-u, ulardan pala-partish foydalanish olqishlanardi. Temir zanjirlar, halqachalar bosma tugmalar, molniyalar va charm kamarlar aksessuar bo'lib xizmat qilardi, bularning barchasi har ikki jins uchun edi: yuzlarini birdek chiroyli bo'yab olishar, sochlari prokez nusxasida turmaklar edilar. Shunday bo'lsa-da, pankni uniseks uslubi deb bo'lmas edi. Pank qizlar ko'pincha charm kurtka va yirtiq maykalariga yarqiragan mini yubkalar va to'rnusxa gulli kolgotkalar kiyar, gohida esa baquvvat «Doctor Martius» botinkalarini uchi o'tkir, kalta va pixli etikka almashtirar edilar. G'arbda pank uslubi a'lo darajada ishlab chiqilgan dastur bo'lsa, Rossiyada u ko'proq «Kelajagi yo'q» deb baholanar edi; pank modasi turli xildagi tartibbuzarlar va isyonkorlar uchun uniforma bo'lib qolgandi. Londonda esa o'nyillik oxiriga kelib bosma tugmali qora charm buyumli kiyim va bo'yniga tasma taqqan, sochlari yaltiroq yigitlar endi tartibsizlik va isyon timsoli emas, turistlarga «ko'z tanish» bo'lib qolgan inglizcha yodgorlikka aylangandi.

Elegant g'ayrioddiylik. 1980-yillarda London yoshlar modeli markazi bo'lib qoldi. Yangi avlod jurnallari paydo bo'ldi («The Face», «i-D»), ular mualliflik professional dizaynni ko'chada tug'ilgan dizayn bilan bog'lar edilar. Har qancha g'alati bo'lmasin, London dizayn maktabi yangi g'oyalarga muhabbati bilash ajralib turardi.

1981-yilda Vivyen Vestvud «Pirate» («Dengiz qaroqchisi») deb nomlangan birinchi jamlanmasini taqdim etdi, unda nomutanosib futbolkalar, qaytarma yoqali ko'ylaklar, yassi poshnali keng tuffilar va brijlar namoyish etildi. «Qaroqchilik»

modasi tez ommalashib ketdi, jamlanma qimmat do‘konlarning ham e‘tiborini tortdi, pop-yulduzlar Devid Boun, Boy Jorj va Adan Antlar unga xaridor bo‘lishdi. Vestvud 1982–1983-yillar qishki jamlanmasida («Buffalo Dirls») hind usuliga qur‘a tashlandi va libos ashyolari birligida to‘la erkinlik hukm surdi.

Ichkiyim birinchi marta tashqi kiyimga aylandi: manekenlarga jun sviterlar ustidan kattakon atlas siynabandlarni kiydirib qo‘yishdi. 1983-yilda Vestvud va Mak Loren ittifoqi tarqab ketdi va Vivyen uslubim endi oliy modaga yaqinlashdi, degan xayolda jamlanmalarini Parijda namoyish qila boshladi. U endi ko‘proq tarixiy liboslarga e‘tibor qila boshladi – ko‘ylaklar, hatto XVIII asr nusxasida bichiladigan bo‘ldi. Biroq ba‘zi joylarni o‘zgartirib va ayrim qismlarni bo‘rttirib, Vivyen, masalan, turnyurli ko‘ylak (uning suyumli silueti) yoki prinogin va korsetni bugungi kun modeliga aylantiradi. Garchi Vestvud maxsus ta‘lim olmagan bo‘lsa-da, uning modalaridagi bichiq sifati va ijro san‘ati shu qadar noyobki, haqiqatan ham, oliy modaga yaqinlashib qolgandi. Shu bilan birga uning uslubi 1980-yillardagi ot-kutyur modasiga o‘xshab, «taralgan» bo‘lib chiqmadi; u har doim tarixiy libosning pank ruhidagi beboshvoq kiyinishiga hayratomuz aylanishini o‘zida namoyon etardi. Vestvud jamlanmalarini uchta – «Vivylene Westwood», «Rea Labe» va «Gold Labe» yorliqlari ostida chiqaradi.

Jan-Pol Gotye ijodi. 1980-yillarda Parijda ilgarigidek eski moda uylari ishlar edi, ammo mustaqil yosh dizaynerlarning ishlari ajralib turardi. Birinchi galda Jan-Pol Gotye (1925-yilda tug‘ilgan) fransuz modasining enfant tarreble (fr. «injiq bola») sifatida tilga olinadi. Uning birinchi jamlanmasi 1976-yilda paydo bo‘ldi. Gotyening uslubi mutlaqo postmodernizm ruhida edi: dadachilar san‘ati («Le Dadaisme» xotin-qizlar jamlanmasi, 1983-yil), 1950-yillar korseti, kompyuterlar va ilmiy fantastika olami («High Tech» ayollar jamlanmasi 1980–1981-yillar), Shimol va Himolay xalqlari liboslari («Barbes» ayollar

jamlanmasi, 1984–1985-yillar), rus konstruktivizmi («Russe» jamlanmasi, 1986–1987-yillar) san’atkorga ilhom berar edi. 1980-yillardagi Gotye uslubining o‘ziga xos xususiyatlari favqulodda xilma-xil. Bitta jamlanmada bir xildagi buyumlar yo‘q, holbuki barchasi bitta mavzuga birlashtirilgan bo‘ladi. Gotye mato fakturasi bilan muvaffaqiyatli ishlaydi, tyul va sun’iy yoki tabiiy mo‘ynani, kanop va plastikni, batist va temir yamoqlarni uyg‘unlashtirib yuboradi; elatchilik mavzusidagi modellarda rang va naqshlarga ko‘proq e‘tibor beradi». Konstruksiyada to‘r ko‘ylak (1989-yil) yoki erkaklar yubkasi bunga misol bo‘la oladi. Peshband bilan to‘ldirilgan bu yubka chindan ham shimga o‘xshar edi (1985-yil). Dizayner eng dadil erkaklar modelini yaratadi. Uning maneken yigitlari va mijozlari kuchini va shahvoniy hirslarini oshkora namoyon etib, tarang losinalar, keng shubalar, orqasi ochiq ko‘ylaklar, yubkalar, jersidan tikilgan va qoplon tusida bo‘yalgan tor jaketlar kiyar edilar.

U yaratgan timsollarni dag‘allik va san’at asari o‘rtasidagi vosita deyish mumkin. Masalan, badan rangidagi tarang jersi korjomasi zarrin rangga bo‘yalgan yalang‘och badan ta’siri paydo qiluvchi payetkalar bilan tikilib chiqishi mumkin (1993-yil).

Madonna o‘zining 1990-yil dunyo bo‘ylab sayohatiga libos buyurtma qildi – bu ipak va charmdan ishlangan, signalari uchli korset bo‘lib, modelyerni dunyoga tanitdi. Biroq Gotyeni faqat sahna yoki oliy tabaqa vakillari uchun ijod qiladi, deyish to‘g‘ri emas. To‘g‘ri, bunday liboslar ko‘zga ko‘ringan shaxslarga mo‘ljallangan va garchi talaygina ommani lol qoldirgan bo‘lsa-da, baribir Parijning bundan keyin ham modalar Markazi bo‘lib qolishiga umid yo‘q emas.

Italiya 1980-yillar modasi jahon markazlaridan biroz ajralib turardi. Italiya fabrikalarida ko‘proq Yevropa liboslarini tikar edilar, libos yaratish esa mamlakatning asosiy industriyalaridan

biriga aylangandi. Moda barcha darajalarda rivojlanib borardi – alta modadan (oliy moda) ommaviy mahsulotgacha. «Makmara», «Busile», «Complice» kabi oʻrta sinfga moʻljallangan koʻplab Italiya rusumlari yosh dizaynerlarni korxonalarda ishlashga taklif etadilar. Luks toifasidagi liboslar olami ikki dizayner – Janning Versache va Jorjni Armani, ikki italyan modasi – dabdabali iffat-u mumtoz orastalik oʻrtasida boʻlingan. 1980-yillardagi Armani siluetidan hamma yerda nusxa olganlar. Bir tugmali pidjakning yelka va yoqalari keng boʻlib, belgacha tushib turgan, oddiy bluzka va keng, uzun, tizzaga tushgan yubka bilan kiyganlar – bu xotin-qizlar variantida; mumtoz koʻylak va toʻgʻri shim – erkaklar variantida.

Ishbilarmonlar kiyimi va aerobika. 1980-yillar ramzlaridan biri – ishbilarmonlar kiyimi (pader essing). Yelkalari keng, erkin turadigan jaket Italiya va AQSHda keng yoyildi, bu oʻn yillik ikkala mamlakat uchun ham hokimiyat, ravnaq va omad yillari boʻldi. 1980-yillarda amerikalik dizaynerlar koʻpincha ayollarga amaliy tavsiyalar berar edilar. Masalan, Kelvin Klyayn «W» jurnaliga («Vogue» jurnali bilan bir qatorda «Gonde Nast» nashriyot uyida chiqadi) eng kam vositalar bilan qanday qilib eng koʻp foydali taassurot hosil qilish mumkinligi haqida maslahat berdi. Ishbilarmon ayol uchta jaket, uchta sviter, ikkita yubka va bitta koʻylak bilan qanoat qila oladi, ammo barcha buyumlar aʼlo sifatli va uslubli boʻlishi kerak – qimmatbaho kashemir, shoyi va charmdan ishlangan boʻlmogʻi shart. Klyayn oʻzining bosiq uslubiga sodiq qoldi – bu keng paltolar, boʻyni baland sviterlar, qimmatbaho matodan tikilgan mumtoz shimlar edi. Mavsumdan mavsumga faqat rangi va ayrim bichiq qismlarigina oʻzgarardi (masalan, 1983-yilda belga mayda buklamlar bilan shimarib tushiriladigan serbar tunikalar). 1980-yillarda dizayner ismiga boʻlgan eʼtibor yana «Calvin Cleun» jinsilar reklamalar kompaniyalari tomonidan jalb

etilgan edi, ular uchun aktrisa Bruk Shilde va fotograf Richard Avedon ishlagandi. Yaratilgan tarxning shahvat qo'zg'atuvchanligi Amerika jamiyatida janjalga sabab bo'ldi, ammo juda tez orada u jazavador orzuga aylandi. 1981-yilda «Shirinliklar» jamlanmasida pastel ranglaridagi paxtadan tikilgan kostum taqdim etildi: yelkalari har tomonga keng yoyilgan jaket, yuqori qismi qatlamlangan yenglar (bu qo'shimcha hajm yaratardi) va beldagi uncha katta bo'lmagan baska (burma) bilan yoki taram-taram qatli o'rtacha yubka bilan, yoxud tizzadan pastga qaratib yig'ilgan keng brijar bilan to'ldirilgan. Mazkur sportcha uslub shunchalik urf bo'ldiki, ko'chalarda uning sonsiz nusxalarini ko'rish mumkin edi.

1980-yillar tarzi ancha ziddiyatli. Agar mualliflik kechki modada oldingidek tilla, kashta va to'rlar hukm sursa, o'rta sinf kiyim-kechaklari variantida diskoteyka uchun diska va pank uslublarining sporti libosi uzvlari birlashib keladi: bular futbolkalar, krossovkalar, mini-yubkalar, qora charm kurtkalar, bluzkalar va ochiq rangli ko'ylaklardir. Lagerfeld, Versache, Valentino va Janfranko Ferre kabi bir xil dizaynerlar o'tmishning nazokatli orastaligi haqidagi xotiralarni jonlantirsa, Jan Pol Gotye, Vivyen Vestvud va Jon Galyanolar ko'cha modasidan g'oyalar to'playdilar va ularni omma orasida san'at asariga aylantiradilar.

1987-yil 19-oktabrda Nyu-York birjasida bo'lgan inqiroz ko'plarni kiyim-kechak muammosiga oqilonaroq yondashishga majbur qildi. Kechasi ham, kunduzi ham birdek yaxshi sezishga imkon beruvchi kiyimlarga ehtiyoj yana sezilib qoldi. Ko'chabop va ishbop kiyimlar orasidagi katta tafovut maqsadga muvofiqligini yo'qotdi. Ofislarda casnal Fridays rasm bo'ldi, bunda sviter va jinsida ishga chiqishga ruxsat berildi.

Aynan 1980-yillarda xushbichimlik va sport ertangi kunga ishonch bilan hayotdan chuqur mamnun holda bir-biri bilan

birlashib keta boshladi. Aerobika va fitnes asosiy ermaklar edi, lepinsalar sport zallaridan ko'chaga chiqib ketdi.

Jamiyatdagi o'zgarishlar ketidan borib, moda yoshlarga ergashib, alohida ishchan faoliyatgacha bo'lgan yo'lni bosib o'tdi va o'tmish tajribasini o'zlashtirib, keyingi o'nyillikka qadam qo'ydi. Shu bois u hamma uchun yagona yechimni talab etmaydi – modelchilar truppalar uchun emas (xoh yappi, xoh panklar bo'lsin), balki muayyan uslubni tanlagan odam uchun liboslar yarata boshlaydilar.

XX asr 1990-yillari modasi va xxi asr boshida jahon modasining konseptual yo'nalishlari. 1990-yillarga kelib libos va qiyofani yaratishda yangi tamoyillar paydo bo'ldi. Individuallik, ichki «men»ni aks ettiruvchi shaxsiy uslub modada asosiy bo'lib qoldi. Butun dunyoda va barcha ijtimoiy qatlamlarda tarqalgan uniseks uslubida o'ziga xos uniforma rasm bo'lishni boshladi: jinsilar, futbolka, keng shim, sviter va qulay poyabzal – tagi yassi tufli yoki krossovka.

Uniseks (fransuzcha) yoki oneseks (nemischa) – bu shunday uslubdagi kiyimki, uni erkaklar ham, ayollar ham kiyaveradi. Jinsi kiyimlari buning uchun yorqin misoldir. Ham erkaklar, ham ayollar libosiga kiruvchi bunday kiyimlar keyingi paytda ancha seroblashgan: sviter, pulover, kurtka va hokazolar. Oddiylik va funkcionallikka intilish bilan bir qatorda eng murakkab tikuvchilik san'ati an'analari ham hayotga qaytishni boshladi; libosning darveshona ko'rinishiga urg'u berish ataylab qilingan rang-baranglik va tomoshaboplik bilan qo'shilib keladi. E'tibor endi kiyimning o'zidan egasining tashqi ko'rinishiga ko'chadi. Oftobda qorayish, yoki aksincha, rangparlik, kelishgan qad-qomat modasi qiyofaning eng muhim uzvlari bo'lib qoladi.

1990-yillar boshida oliy modaning mashhur Uylari (masalan, Shanel va Kristian Dior), asosan, katta yoshdagilardan iborat barqaror mijozlarga ega edi.

1990-yillar oxiridan pret-a-porte toifasidagi liboslar ishlab chiqaruvchi ko'pgina Moda uylari ham o'zlariga yangi dizaynerlarni taklif qila boshladilar.

1990-yillarda butun dunyo bo'ylab minimalizmga qaytish kuzatiladi. Bu vaqtga kelib Kelvin Klyayn va Donna Karan ushbu uslubning mumtozlari sanaladilar. O'nyillik boshida «Barney's» nomli Amerikadagi katta do'kon 1930-yillar bezak san'atidagi minimalizm otalaridan biri Jan Mishel Frank uslubida bezalgandi. Do'konning beshta qavatida ham qaymoqrang devor fonida turli dizaynerlarning faqat qora rangdagi liboslari qo'yib chiqilgandi – bu hayratomuz ta'sirchan chiqqandi. Avstriya modelchisi Xelmut Lang ham (1956-yilda tug'ilgan) minimalizm uslubida ishlab, 1998-yilda Nyu-Yorkdagi ayollar liboslarining yangicha yo'nalishini taqdim etadi. Langning o'zi uslubini hech bir manbaga olib borib taqamaydi va uni zamonaviy urbanizm deb tavsiflaydi. Minimalizm rangdan xasislarcha foydalanishga, bir xil rangdagi matolarga, qo'shimcha bezaklar emas, balki bichim orqali ma'nodorlik qidirishga yaqin turadi.

Minimalizmga berilishning so'nggi mavji 1999-yilga to'g'ri kelgandi, o'shanda dizaynchilarning qariyb barcha jamlanmalarida turli fakturali bir xil matolardan tikilgan, detallar soni juda oz bo'lgan sodda siluetlar yetakchilik qilgandi.

Amerikada ko'cha modasi (Street style) katta ta'sir kasb etdi. «Nirvana» musiqa guruhining yirtiq-yamoq kiyimlaridan chiqqan granj uslubi Moda uylari mijozlarini dong qoldirib qo'ydi. O'z mohiyatiga ko'ra, granj uslubi, dastavval, antimodaning mumtoz namunasidan biri edi. Bir-birining ustidan katta-kichikligi qandayligiga qaramay eski yirtiq buyumlarni kiyib chiqib, mashshoqlar ham, muxlislar ham odob me'yorlari va kiyinish qoidalariga to'la befarqlikni namoyish etdilar. Biroq har doim antimodada bo'lgani kabi, «Nirvana» guruhining ijrochisi Kurt Kobeyn MTVda va moda jurnallari

sahifalarida paydo bo‘ldi deguncha, uning liboslari – uniqqan futbolkalar, cho‘zilib shaklini yo‘qotgan trikotaj jemperlar, jinsi va kedalari modali uslubga aylana boshladi. 1970-yillar xippi uslubiga biroz o‘xshashib ketishiga qaramay, granjda «gullar bolalari»ning romantikasi uchramaydi, unda pank-modaning yorqin tomoshabopligi ham yo‘q.

Britaniyada – ko‘chalarda ham, sahnalarda ham, granj uslubi nyu-eyj uslubi bilan qo‘shilib ketdi. Musiqada bu uslubga shaklsizlik, sidirg‘alik, samoviy ohanglar va elektron ovozlari xos. Nyu-eyj liboslarida bir kostum doirasida turli madaniyatlar va uslub yo‘nalishlarining erkin qorishuvi paydo bo‘ldi. Granjdan farqli o‘laroq, nyu-eyj ongli ravishda yuzaga keldi, zero, zamondosh qiyofasining jo‘shqinligi ta‘kidlanishi lozim edi.

Etnik mavzular ilgarigidek ommabop edi. Valentino, Mak-Kuin, Galyano, Versache (sari), Dolche va Gabbana (erkaklar jamlanmasidagi sarong yubkasi) jamlanmalarida hind, xitoy, yapon yo‘nalishlari paydo bo‘ldi. Romeo Jili L.Bakst va A.Benua tomonidan 1907–1914-yillarda Parij va Londondagi «Rus mavsumlari» spektakllariga ishlangan libos va bezaklariga rangorang variatsiyalar qildilar.

Issey Miyake, Shirin Gvild, Asha Sarabhay kabi dizaynerlar yapon, eron, hind milliy liboslarini asos qilib, kutilmagan va qiziqarli kiyimlar yaratishga muvaffaq bo‘ldilar.

Ekologiyaga e‘tibor. Atrof-muhit muammolari dizaynerlarni bo‘yalmagan kanop va lub tolalaridan to‘qilgan tabiiy matodan foydalanishga turtki berdi. Ingliz dizayneri Xelen Stouri o‘zining «Ikkilamchi hayot» (1992-yil) jamlanmasida eski kiyimlardan qilingan modellarni taqdim etdi. Uning vatandoshi Ketrin Hemnet faqat ekologik jihatdan xavfsiz matolar bilan ishlashni boshladi.

1990-yillarning oxiri 2000-yillarning boshida odamlar o‘zlarining xavfsizligi g‘amini o‘ylaydigan bo‘lib qolgan

davr edi. Modelchilar buni tez ilg'ab oldilar. «Supegra» italyan firmasi o'q o'tmaydigan libosni taklif etishdi. Bu libos, hatto tezeb yomg'ir va ultrabinafsha nurlardan ham saqlardi va unga niqob ko'rinishidagi nafas olish moslamasi va tungi ko'zoynaklar aksessuar qilib to'ldirilgan edi. Fransuz dizayneri Lyusi Orta 1992-yilda «ajaldan saqlovchi kiyimlar» jamlanmasini taqdim etdi – bu liboslarni zarur bo'lganda chodir va qopchiq ko'rpalarga aylantirishi mumkin edi.

1990-yillardan libosda tabiiy mo'ynadan foydalanishga qarshi kurashuvchi «yashil»lar harakati avj oldi. Tabiat muhofazachilari mo'ynadan shuba kiygan ayollarga pomidorlar otib, ustlaridan moybo'yoq to'kar edilar. Maneken qizlar va kino yulduzlari «tabiiy mo'yna kiygandan ko'ra yalang'och yurganimiz yaxshi», – degan davr bo'lgani uchun, dizaynerlar, asosan, sintetik mo'yna bilan ishlay boshladilar. Shunday kayfiyat paydo bo'lgani uchun Moschino eng birinchi bo'lib 1989-yildayoq baxmal ayiqchalardan tikilgan shubani taqdim etdi.

O'nyillikning oxiriga kelib, «yashil»lar sal hovurdan tushishdi, chunki ekologlar sintetik buyumlardan foydalanish tabiat uchun tabiiy buyumlardan oqilona foydalanishdan ko'ra xavfliroq ekanini isbotladilar. Ko'rgazmalarda yana tabiiy mo'yna buyumlar namoyish qilina boshladi.

Yangi shakl va ashyolar. Texnologiyalar taraqqiyoti kibermodaning tug'ilishiga olib keldi, u qisman kelajak haqidagi «Telba Maks» (1979; 1981; 1985-yillar) singari fantastik filmlar va pank uslubidan vujudga keldi. Bu uslub o'ta zamonaviy ashyolardan va sportcha, harbiycha va korjomacha liboslarning ko'plab detallaridan foydalanar edi. Bular: kamarlar, bosma tugmalar, cho'ntaklar, qulay ilgaklar, «molniya» tasmalari hamda yechilib-taqiladigan kapyushon, yenglar va astarlar edi. Erkak va ayollarning kiyimi bir-biridan

faqat o'lichamlari bilan farqlanardi. «Leviys» va «Phillips» firmalari dizaynerlari 2000-yilda birlashib, «Industrial Clothing Division» (qisqartirilganda «icd+») nomli transformer, ya'ni shaklini o'zgartiruvchi libosni taklif etishdi. Bu – kompyuter va telefon ulangan nimcha va kurtka holatdagi shaklni o'zgartiruvchi plashlar edi.

Ko'plab kompaniyalar («Stone island», «C.P. Company» va h.k.) va dizaynerlar yangi a'lo texnologiyali ashyolar bilan ishlamoqdalar. Bu materiallar, hatto tabiiy tolali matolarda bo'lmagan noyob fazilatlariga ega. Masalan, «viafil» matosi haroratni sezadi va uni moslashtiradi, ultrabinafsha nurlarni o'tkazmaydi va hatto sirti kirlanmaydi. Boz ustiga uning tabiatda butunlay chirib ketishi bilan ham muhim. Aynan shu davrda kiyim suv o'tkazmaydigan va o'ta yengil «kevlar»dan, yangicha ishlov berilgan matolar, masalan, mumlangan paxta yoki ipak qo'shilgan neylondan tikilgan noyob va ko'rimli liboslar yaratiladi.

Modaning so'nggi kashfiyotlari. XX asr oxiri modasi deyarli har yili bir qancha yangi nomlarni kashf etdi. Agar ilgari moda olamida obro' topish uchun dizaynerga ko'p yillar talab etilgan bo'lsa, endi nomi chiqishi uchun ko'pincha diplom ko'rgazmasining o'ziyoq yetarli bo'lmoqda. Modelerlarning baynalmilal komandasida Londondagi Saint Martin's, Nyu-Yorkdagi San'at va dizayn oliy maktabi, Parijdagi Berso studiyasi, Antverpendagi Qirollik san'at akademiyasi maktabiga o'xshagan bilim maskanlari bitiruvchilari yetakchilik qilmoqdalar.

XX asr 1960-yillarida moda poytaxti deb shuhrat qozongan, barcha qoidalarni yo'qqa chiqaradigan, eng nooddiy va «quvnoq» liboslar yaratiladigan London 1990-yillar oxiriga kelib qit'aga yosh dizaynerlar yetkazib beriladigan asosiy maskanga aylandi. Galyano va Mak-Kuin bilan bir qatorda Yevropaga Stella Makkartni ko'chib o'tdi va 2001-yilgacha Xloe Uyining dizayneri bo'ldi.

«Lagerfeld» va «Chanel» rusumlaridagi jamlanmalar ustida birgalikda ishlash uchun Karl Lagerfeld Parijga Julian Mak-Donaldni (yangi jimjimador to‘qish uslubini ixtiro qilgan) taklif etdi. 2001-yilda Mak-Donald Jivanshi Uyining yangi dizayneri bo‘ldi. Syuzan Klements va Ignasio Ribeyro o‘z jamlanmalari bilan bir qatorda endilikda «Kasharel» Uyi uchun modalar ishlab chiqmoqda. Asli turk bo‘lgan Husayn Chalayon 2000-yilgacha TSE Amerika firmasi uchun ishladi. Sofiya Kokosalaki 2001-yilda Ruffo Risyorch italyan Moda Uyi uchun liboslar jamlanmasini yaratib berdi. Amerikada ispaniyalik Migel Efrover jamlanmasi ko‘p shov-shuvga sabab bo‘ldi, u matrasdan olingan matodan tikkan paltosini namoyish qilgandi. Keyingi safar esa dizayner yengil to‘kilib turuvchi matolardan tikilgan iffatli liboslarni yaratdi. Modelchi Molli Stern Amerikaning eng taniqli yulduzlarini kiyintirdi. Pank uslubini eslatuvchi uning modellari qo‘lda tikilgan va har doim bir nusxada yaratildi. Karl Lagerfeld homiylik qiluvchi amerikalik Jeremi Skott pank uslubi dadilligini 1980-yillar hashamati bilan uyg‘unlashtirdi. Oldingidek, Parij yoshlarni o‘ziga tortar edi. 1990-yillar boshida bu yerga Gollandiyadan Viktor Xorsting va Rolf Snyoren kelishdi va 1999-yilda birinchi ot-kutyur jamlanmasini taqdim etishdi. Viktor va Rolf juftligi turli fakturadagi matolarni (masalan, jun trikotaj va lake) uyg‘unlashtirib, kattakon yoqalar va yeng-pocha qayirmalari bilan yoki sport uslubidagi jiletli oqshom uchun kiyiladigan bluzkaga aylantirish bilan e’tiborni tortib, g‘ayrioddiy bichimlardan foydalandi. 1990-yillar o‘rtalaridan sahnaga dizaynerlarning Belgiya maktabi chiqib keldi va modaga katta ta’sir ko‘rsatdi. Bu 1970–1980-yillar oxirida yapon dizaynerilarining sahnaga chiqib modaga ko‘rsatgan ulkan ta’siri darajasidagi o‘zgarishlar edi. Eng yorqin vakillari (katta qismi – Antverpen qirollik san’at akademiyasi bitiruvchilari) – Martin Marjyela, Ann Demelemester, Dirk

Bikkembergs, Dris van Noten, Valter van Beyrendonk, Dirk vat Sayenlardir.

XXI asr modasi. XX asr 1990-yillari oxirida modaga munosabat ko'rgazmalar va moda namoyishlaridagi yangi an'analarga rasman ergashishdan ko'ra o'z uslubini yaratishda ifoda etildi. 1960-yillarda bo'lgani kabi yana «multibrend butik»lari paydo bo'ldi, u yerda muayyan g'oya yoki uslub asosida to'plangan bir qancha dizaynerlarning liboslari sotilmoqda. Ko'pgina modelyerlar 1990-yillar oxiridan boshlab faoliyat doiralarini kengaytirdilar va o'z rusumlari ostida nafaqat kiyim va parfyumeriyalarni, balki uy ichi jihozlarini ham ishlab chiqara boshladilar. Masalan, Milandagi 2000-yillarda qurilgan Armani Uyi do'konida kiyimlar jamlanmalari, uy jihozlari va «Sony» firmasining videotexnikalari namoyish etildi. Modelchilar ko'pincha o'z butiklarining me'moriy qiyofasini ishlab chiqishda faol ishtirok etdilar. Donna Karan va Rey Kavakubo ana shunday yo'l tutishdi, ularning butiklari haqida me'morchilik va dizaynga oid nashrlarda allaqachon yozib chiqishgan. Issey Miyake va me'mor Day Fudzivera 2000-yilda Parijda «A-ROS» («Epok» deb o'qiladi, piece of cloutn – «bir parcha mato»ning qisqargani) deb atalgan yangi butikni ochishdi. Bu yerda kiyim do'koni va fabrikasi birlashib ketgan. Tom ma'nodagi xaridor taklif etilgan chala tayyor ashyodan o'ziga kiyim tikib oladi.

Bu davrda ba'zan me'morchilik, haykaltaroshlik, dizayn va kiyim-kechak yanada uzviyroq aloqaga kirishib ketdi. Sinitiro Arakava 2000-yilda devorlarga ilib qo'yilgan suratlar ko'rinishidagi kuz – qish jamlamasini taqdim etdi. Ingliz «ekstremal» rassomi Gotcho modelchilarning ixtirolarini haykaltaroshlik va installyatsiya qismlariga aylantirdi. Masalan, u «Dior» Modalar Uyi ko'yilagini Lyudovik XIV uslubidagi («Orqama-orqa», 1997-yil) stulning poxol to'rdan qilingan o'rindig'i va suyanchig'iga aylantiradi va bu ish

«Cristian Dior» butigi peshtaxtasiga qo'yiladi. Husayn Chalayon o'z ko'ylaklarini me'mor singari har bir qoralama texnik chizmalariga qo'shib namoyish etadi. Moda san'at hisoblanadimi, degan eski savol moda foydasiga yana bir karra hal etildi. Endi yosh dizaynerlar ishlarida u zamonaviy san'atning ajralmas qismiga aylanib qoldi. Ilgari bo'lganidek, bugungi kunda eng modali an'analar va epkinlar adabiyot, rangtasvir yoki kinoda emas, balki dizaynga bag'ishlangan jurnal va albomlar sahifalarida aks etmoqda. XXI asrda aynan dizayn o'zining keng ma'nosida – bizni qurshab turgan narsalar (me'morchilik, maishiy buyumlar, kiyim-kechak va hokazo) zamon ruhi ifodasi bo'lib xizmat qilmoqda.

Nazorat uchun savol va amaliy topshiriqlar

1. XX asr 1980-yillariga ta'rif bering. Modada bu qanday o'zgarishlarga sabab bo'lgan?
2. Bu davrdagi liboslarning asosiy uslublari shakllanishiga nimalar sabab bo'lgan? Bu uslublar qanday?
3. Bu davrdagi Italiya modelyerlarining ijodi natijasida modaga qanday yo'nalishlar kirib keldi?
4. Konseptual libos deganda nima tushuniladi?
5. Baynalmilal moda tushunchasiga ta'rif bering.
6. Bu davrdagi modadagi eklektiklikka ta'rif bering.
7. «Pret-a-porte» toifasidagi liboslarni ishlab chiqarishda-chi?

TOQQIZINCHI BO'LIM. MARKAZIY OSIYO XALQLARI KOSTUMI

Qozoq liboslari

Qadimiy qozoq an'anaviy liboslari. Ko'p asrlar davomida qozoq liboslarining matolari o'zgardi, bichimlarga o'zgarishlar kiritildi, kiyimda bezaklar paydo bo'ldi. Tabaqalar orasidagi farqni asosan kiygan kiyimlaridan yaqqol ajratish mumkin edi. Shuni aytish mumkinki, bu farq, ayniqsa, mato turi va tayyorlanish sifatida bilinib turgan.

G'arbiy Qozog'istonda bayramlarda kiyiladigan ayollar va qisman erkaklar kiyimlari qimmatbaho duxoba, ipak-shohi matolardan tikilgan, kumush tangachalar bilan bezalgan. Ko'ylaklar zarli iplar bilan kashta qilib tikilgan, bosh kiyimlarga esa kumush qimmatbaho toshlar qadalgan, patlar qistirilgan va marjonlar terilgan.

Erkaklar libosi. Erkaklarning ichki kiyimi ko'ylak va ishton, yelkaga tashlanadigan ustki kiyim hamda shalvardan iborat bo'lgan. Shalvarlar, asosan, etikning qo'njiga tiqib qo'yilgan.

Qozoqlar XVIII asrning oxirlari – XIX asr boshlarida egnilariga *jeyde*, *jegde*, *jelde* kabi kiyimlarni kiyishgan. Odatda, ko'ylakning yon qismiga yengning tagidan pastga qarab kengayib ketgan hishtak solingan. Hishtakning tepa qismi uchburchak shaklida bo'lib, bu *qo'ltiqsha*, deb atalgan. Ko'ylaklar asosan paxta tolasidan olingan, asosan sidirg'a, oq rangli, ba'zan gul bosilgan ipli gazlamalardan tikilgan. Jeyde old tomondan ikki yoki uchta tasmacha yordamida bog'langan. Ustma-ust kiyiladigan bunday ko'ylaklar aksariyat O'rta Osiyo xalqlari – qirg'iz, o'zbek, tojik, uyg'urlarda urf bo'lgan. Ko'p xalqlarda bu ko'ylak yengilgina bo'lib, bichimi jihatidan bir-biridan farq qilmagan. O'zbeklar va tojiklar bu ko'ylakni yaxtak (yaktak)

yoki aktay deb atashgan. Janubda yashaydigan qirg'izlarda jegde deb atalgan.

Aksariyat qozoq urug'lari orasida, asosan, sharqiy va janubi sharqiy Qozog'iston aholisi orasida *jejde* nomi saqlanib qolgan va yangi rusumdagi ko'ylaklar ham shunday atala boshlangan. Qozog'istonning ko'p tumanlarida esa, u ko'ylak deb yuritiladi.

XIX asr oxirlariga kelib, qaytarma yoqali ko'ylaklar, asosan, sharqiy va qisman janubiy Qozog'istonda, Mangishloqda urf bo'ladi. Respublikaning boshqa viloyatlarida esa bunday ko'ylaklar tik yoqali qilib tikilgan. Ko'ylakning ko'krak qismi qirqimining ichki tarafiga chok berib, qaytarib tikilgan va uning ikki tarafidan xuddi shu matodan bostirib tikilib, yoqa oldiga bog'ichlar bilan chatib qo'yilgan. Keyinchalik XIX asr oxiri va XX asr boshlarida ko'ylakning qirqimi planka bilan qoplanadi va tugma uchun izma ochiladi.

Dambal – erkaklarning ichki ishtoni hisoblangan. Erkaklarning ichki va ustki ishtonlari bir-biridan uncha farq qilmagan. Ishtonlar qadam tashlashga qulay bo'lishi uchun keng qilib, bel qismida ham katta bichilgan va belboqqa tikilgan keng uzun bog'ich – tasma yordamida belga tortib mahkamlangan.

Qishda qo'y terisidan mo'ynasi ichki tarafga o'girib tikilgan ishton – *teri shalbar* (*teri shalvar*) yo bo'lmasa, paxta yoki jun solib qavilgan shalvar kiyilgan. Boylar esa ipak bilan kashta tikilgan, naqsh chekilgan, qizil yoki sariq rangli, maxsus ishlov berilgan, ya'ni oshlangan mayin, baxmalsimon charmdan tikilgan ishton kiygan (1-rasm).

Ustki ishtonlar Semirechye, Markaziy va Sharqiy Qozog'istonda sim (shim) deb atalgan va u yozgi hamda qishki turlarga bo'lingan. XIX asrda yozgi ustki ishtonlar oshlangan, mayin, baxmalsimon mato, charmdan va jun matolardan tikilgan. XIX asrda turkiy xalqlar orasida juda keng tarqalgan ichki ishtonlar

45-rasm. Yigitlarning(djigit) qishki libosi: ustki kiyim – ishik, shapan, ton; bosh kiyim – borik; bel kiyim – jarg‘aq shalbar; belbog‘ – belbeu; etik – saptama yetik.

dambal, tambal yoki *ishton*, ustki ishtonlar esa *shalbar* deb atalgan.

Ko‘ylak ustidan erkaklar yengil, oldi ochiq, tugma taqiladigan, gavda qomatiga moslab bichilgan, etak tomoni xiyol kengaygan – *kemzal*

(*kamzul*) kiygan. Kamzul astarli qilib tikilgan. Sovuq tushganda kamzul astari jun matodan qalin qilib, avrasi bilan birga qavilgan. Qishda esa kamzul astari mo‘ynali qilingan.

Qozoqlar yilning qaysi fasli bo‘lishidan qat‘i nazar, ustki kiyim – *shapan* (chopon) kiygan. Choponlar har xil, yupqa va qalin, ranglari ham turli matolardan, ko‘pincha astari junli matodan tikilgan. Oshlangan mayin, baxmalsimon teri, charm choponlar ham bo‘lgan. Erkaklarning ustki kiyimlari: mo‘ynadan ikki qavat qilib tikilgan chakmon – shekpen; plash-yopinchiq – kebenek; kigiz yopinchiqlar, avrasiz po‘stin – ton (to‘n), mo‘ynali po‘stin – ishik hisoblangan. Ustki kiyim turlari, uzunligi va eni, yupqa va qalinligi bilan farq qilgan. Ayrimlari, kigiz yoki mo‘ynali qilib tikilgan (46-rasm).

Erkaklar libosiga qo‘shimcha detal sifatida charm kamar taqilgan. Kamarga tilla, kumush va misdan naqsh chekib, bezak berilgan. Aksariyat katta yoshli kishilar bosh kiyim kiygan. Ular sochlarini qirib, kichkina qalpoqcha – do‘ppi, uning us-

tidan boshqa bosh kiyimlarni kiyganlar. Do‘ppilarning – taqiya va kepesh kabi turlari ham bo‘lgan. Yozda do‘ppi va boshqa bosh kiyimlar o‘rniga boshga oramal – kichik oq ro‘mol bog‘langan. Yoshlarning ro‘mollariga kashta tikilgan. Do‘ppi baxmal, movut, ipak, sidirg‘a va yo‘l-yo‘l matolardan tayyorlangan.

46-rasm. Erkaklarning ustki kiyimlari: 1-mo‘ynali po‘stin (ishik); 2-avrasiz po‘stin (ton); 3-chakmon (shekpen); 4-chopon (shapan)

Yozgi yengil qalpoq; kigiz qalpoq va chekkasi mo‘ynali bosh kiyimlar; qishki timak, maxsus bichimli, mo‘ynali telpak qozoqlarning ustki bosh kiyimlari sanalgan. Timak (tumoq) orqasi uch bo‘lakdan iborat, peshona qismi bo‘rtib chiqqan, orqa tarafidagi bo‘lagi kattaroq bo‘lib, bo‘yin va yelkalarni yopib turgan.

Erkaklar bosh kiyimiga chit astarli, qora movutdan tikilgan jalbag‘ay ham kiradi. Jalbag‘ay qattiq bo‘ron turgan vaqtlar-

da timak ustidan kiyilgan, To'rg'ay va Markaziy Qozog'iston hududlarida qor va yomg'irdan himoya qiluvchi vosita sifatida keng tarqalgan. O'lchami kichikroq, shunga o'xshash boshqa bir bosh kiyimi dalbay, deb ataladi. Dalbay Qozog'istonning janubiy qismida keng tarqalgan bo'lib, u erkaklarning yozgi bosh kiyimi hisoblanadi.

Hukmdorlar, sultonlarning bosh kiyimlari konussimon uzun qalpoq shaklida bo'lib, hoshiyasi keng va qayrilib turgan. Qalpoq och pushti yoki qizil rang kimxob bilan qoplanib, hoshiyasiga yashil rangli zar iplar bilan kashta tikilgan. Yo bo'lmasa, qalpoq kumushrang parcha bilan qoplanib, u do'ppi ustidan kiyilgan.

Qozoq erkaklari oyoqlariga yumshoq poshnasiz mahsi – *masi* ichkaridan tashqariga chiqqan kavush – *kebis* kiygan. Erkaklar poyabzalidan yana biri – *kiiz yetik* (kigiz etik) hisoblanadi. Erkaklarning qishki etiklari – saptama yetik, dau yetik, baypaq yetik bo'lib, ular bir-biridan balandligi va eni, qo'njining kengligi bilan farqlangan. Etiklar atayin shunday keng tikilgan, chunki qishda etiklar kigiz paypoqlar bilan kiyilgan.

Ayollar libosi. Qadimda qozoq ayollari *ish ko'ylek* (ichki ko'ylak) – ich kiyimini kiygan. Ich ko'ylak uzun, keng, yengsiz bo'ladi, yelkasi ensiz, yoqa o'mizi keng o'yiladi. Oldi qirqimli, bog'ich bilan bog'lab qo'yiladi, ko'ylak uzunligi tizzagacha keladi, yengil, oq matodan tikiladi.

Ayollar ichki ko'ylak ustidan ko'ylek (ko'ylak) kiygan. Ko'ylakning oldi yopiq, yoqali, old qismida qirqimi bo'lgan, bo'yniga bog'ich bog'lab qo'yilgan. Keyinchalik bog'ichlar o'rmini tugmachalar egallaydi (47-rasm).

Kundalik kiyim uchun paxtalik matolar tanlangan. XVIII asr oxiri – XIX asr boshlarida qizil va ko'k rangdagi matolar urf bo'ladi.

Qizlarning ko'krak oldi ochilib qolmasligi uchun maxsus ko'krakpech – alqa o'nirshe kiyilgan. Turmushga chiqqan juvonlar esa ko'krak qismini kimeshek yopib bekitgan.

47-rasm. Ayollar libosi.

Ayollar ko‘ylak ustidan – *kemzal* (kamzul) kiygan. Kamzullar tikilishiga qarab turlicha atalgan. Ba‘zan yengsiz kiyim kemzal, yengligi esa *beshmet* deb atalgan. Bunday kamzulning boshqa nomlari ham bo‘lib, lekin ular kam tarqalgan. Dambal va shalbar ishton qozoq ayollarining bel kiyimi hisoblanadi. Bichimiga ko‘ra bu ishton erkaklarinikidan farq qilmagan. Ustki ishton – shalbar (shalvar) turmushda juda asqatadigan zarur kiyim sanalgan. Bunday ishtonlar qog‘ozli qalin matolar yoki qo‘lbola movut va qo‘y terisidan tikilgan. Badavlat xonadon qizlarning shalvarlari

kimxob, ipak va boshqa qimmatbaho matolardan tikilgan, bezaklar berilgan.

Qizlar ikki xil bosh kiyim kiygan. Do‘ppi, asosan, qizlarning bosh kiyimi hisoblanadi. Bunday do‘ppining keng tarqalgan nomi – taqiya, Mangishloqda telpek, sharqiy Qozog‘istonda – kepeshe deb atalgan. Ikkinchi bosh kiyim – bo‘rik bo‘lib, uning chekkalari mo‘ynali, issiq qalpoqdir.

Saukele – kelinlarning eng qadimiy baland bosh kiyimi shunday ataladi. Odatda, saukele to‘ylarda kiyilgan.

Timak – kichik bosh kiyimi hisoblanadi. Uchi qirrali, baland ushbu bosh kiyim tepa qismi bilan ajralib turadi.

Taqiya borik – ayollar bosh kiyimining eng qadimiy namunalaridan biri sanaladi. Ushbu bosh kiyim baland, uchli bichimdagi do‘ppi shaklida bo‘lib, to‘q qizil kimxob va mo‘yna bilan bezatiladi. Odatga ko‘ra, ilk bor ona bo‘lgan yosh juvon birinchi farzandi dunyoga kelgach, uvali-juvali ayollarning bosh kiyimini kiyadi. Ayollarning ushbu bosh kiyimi ikki qismdan iborat: ichkisi kimeshek va ustki salde – salla, u ichidagisi ustidan o‘raladi. Bosh kiyimning ikki qismi ham, asosan, oq matodan qilinadi. Ayollarning bosh kiyimi – kimeshek bosh, ko‘krak, yelka va orqani yopib turadi.

Ayollarning zargarlik buyumlari ham xilma-xil: rang-barang isirg‘a, taqinchoqlar bo‘yin va ko‘krak ustiga, soch va boshga taqiladi. Taqinchoqlar, uzuk, bilaguzuklar shular jumlasidandir.

Qozoq ayollarining poyabzali erkaklarnikidan deyarli farq qilmagan. XIX asr oxiri – XX asr boshlariga kelib, qozoq ayollari poyabzallarining ko‘rinishi va shakli o‘zgardi. Qizjuvonlarning ko‘pchiligi yetik – etik kiyganlar. Ular aksariyat masi va kebis (mahsi va kavush)ni ma‘qul ko‘rgan. Keksa ayollarning asosiy poyabzali ichigi va kalish hisoblangan.

Nazorat uchun savol va amaliy topshiriqlar

1. Qozoq xalq san'ati, madaniyati va tarixi haqida nimalarni bilasiz?
2. Qozoq erkaklar ko'ylagining bichimi qanday bo'lgan?
3. Erkaklar libosi qanday kiyim turlaridan tashkil topgan? Shular haqida ma'lumot bering.
4. Qozoq erkaklarining bosh kiyimlari haqida ma'lumot bering.
5. Qozoq ayollari va qiz-juvonlari bosh kiyimlarini tavsiflab bering.

Qirg'iz liboslari

Qadimda qirg'izlar ko'chmanchilikda turmush kechirgan. Qirg'izlarning urf-odatları va an'anaları ko'chmanchi hayot tarzida shakllangan. O'tovlar ko'chmanchi bo'lib yashashda qo'l kelgan. Bir joyga ko'chib o'tganda o'tov qurish ko'ngilga yaqin tantana hissini uyg'otgan. Ana shundan o'tov qurish va unga ko'chib o'tish rasmi paydo bo'lgan. O'tovga kirib yashashgacha bir necha marosim va tantanalar o'tkazilgan.

Erkaklar libosi. Ko'ylak bilan ishton – qirg'iz erkaklarining ichki kiyimi. Erkaklar ko'ylagi ko'proq tunikani eslatadi, uzunligi beldan pastga tushadi va yenglari uzun, qo'l panjalarini yopib turadi.

Kementay – keng, astarsiz kigiz to'n. Yana kementay as-tari qavilgan to'n ham bo'lishi mumkin. Kementay tikilgan matosiga qarab, pashayi ton (poshshoyi to'n), kimkap ton (kimxob to'n), zarbarak ton (zar to'n) deb nomlanadi. Kementay cho'ponlarni yomg'irli va sovuq kunlarda nam-sovuqdan saqlagan. Qadimda o'ziga to'q, badavlat qirg'izlar serbezak, oq rangli kementay kiygan. Qishda kementay ustidan qo'y terisidan tikilgan po'stin kiyilgan.

Erkaklarning ustki kiyimi chepken hisoblanadi. *Chepken* maxsus ishlangan movutdan tikilgan bo‘lib, u boshqa kiyimlar ustidan kiyilgan. Sovuq tushganda chepkenning o‘rni uni boshqa hech qaysi kiyim bilan bosolmaydi. Chunki chepken shamol-to‘zonga dosh bergan. Movut chepkendan nam o‘tmagan, bo‘kmagan, sovuqdan ham, quyosh nuridan ham bir xilda himoya qilgan. Pishiq-puxtaligi uchun ham u kundalik kiyim sifatida kiyilgan. Tuya junidan tikilgan bu ustki kiyim ko‘proq ko‘chalik, ya’ni kishilik bo‘lgan. Chepkenning narxi juda qimmat bo‘lgani uchun uni badavlat qirg‘izlar kiygan. O‘ziga to‘q kishilar tuya junidan to‘qilgan ishtonlar ham kiygan.

Erkaklarning yana bir uzun ustki kiyimi – *chapan* (chopon), deb atalgan (48-rasm). Ko‘chaga choponsiz chiqish mumkin bo‘lmagan. Bu beodoblik sanalgan. Qadimda choponlar ichiga paxta, tuya juni solib qavilgan. Avrasi baxmal, movut chit-duxoba, astari mata (mato) yoki chitdan qilingan. Choponlarning *naygut chapan*, *kaptama chapan* degan bir necha turlari bo‘lgan. Ular etnik ko‘rinishi jihatidan bir-biridan farq qilgan. Keng, tunikasimon to‘g‘ri bichimli, yenglariga hishtak solingan chopon naygut chapan, deb ataladi. Yeng o‘mizi yumaloq shakldagi o‘tkazma yengli, to‘g‘ri bichimli, etaging ikki yon tomoni qirqimli, tor chopon kaptama chapan, deb atalgan. Kaptama choponning etagi va yengiga ipdan jiyak tikilgan.

Shalvar – jargashim erkaklarning bel kiyimi hisoblanadi. Ushbu shalvar jun, chit, ba’zida oshlangan mayin, baxmalsimon charm va teridan ham tikilgan.

Qirg‘iz erkaklarining bosh kiyimiga to‘xtalganda, dastlab qalpoqlarni qayd etish mumkin. Qalpoqlarning bichimi har xil bo‘lgan. Kalpak (qalpoq), haqli ravishda, qadimiy qirg‘iz bosh kiyimlaridan biri sanaladi. Qalpoq to‘rt qiyiqli bo‘lib, yuqoridan pastga tomon kengayib borgan. Ikki yonining uch qismi

48-rasm. Erkaklar liboslari.

tikilmagan. Quyosh nuridan saqlash uchun uni yuqoriga qayirib qo'yish yoki pastga tushirish mumkin bo'lgan. Qalpoqning uch qismi shokila bilan bezatilgan. Zodagonlar qalpoqlarining tepa qismi baland bo'lib, chekkalariga qora baxmal tikib, jilo berilgan. Oddiy xalq qalpoqni satin, bolalar qalpog'ini qizil baxmal yoki qizilrang mato qo'yib bezagan. XIII asrlarda kigiz qalpoqlar O'rta Osiyo xalqlarining bosh kiyimlari safidan o'rin oldi. Oq kigiz qalpoq qirg'izlarda eng keng tarqalgan bosh kiyim hisoblanadi.

Malaxay – bosh kiyimning bir turi. Ushbu bosh kiyim kurakkacha tushib turganligi, orqasi uzun, chakkasi yon qismiga ulanib ketganligi bilan qalpoqdan farq qiladi. Malaxay tulki mo‘ynasi, qo‘zi yoki bug‘u mo‘ynasidan tikilgan, ustiga mato qoplangan.

Qirg‘iz milliy erkaklar libosining bir qismini tashkil etadigan, keng tarqalgan qishki bosh kiyim – *tebetey* hisoblanadi. Tebeteyning tepa qismi tekis to‘rtta qiyiq bo‘lakdan iborat bo‘lib, baxmal yoki movut matosidan tikilgan, unga tulki yoki suvsar mo‘ynasi bilan bezak berilgan. Agar biror kishi xonlikka ko‘tarilganda, ya‘ni mavqeyi oshganda boshiga qizil tebetey kiygan. Qadimda qirg‘iz xalqining bir udumi bo‘lgan. Bu udumga ko‘ra, nufuzli boyon xizmat vajidan tegishli joyga o‘z choparini yuboradi. Chopari esa xo‘jayinining tebeteyini kiyib oladi.

Erkaklar ilgari tagi qalin *kigiz etik* kiygan. Qirg‘iz poyabzalining yana biri turi – *ichigi* hisoblanadi. Ichigi yumshoq, poshnasiz charm etik bo‘lib, uni erkaklar ham, ayollar ham kiygan. Etik ustidan *kepich* – poshnali kalish kiyilgan. Odatda, kiyimlar tayyorlanishi va mato sifatiga qarab tabaqalar farqlangan. Qabila ulug‘lari, oqsoqollar, martabali kishilar – a‘lo sifatli qizil charm poyabzal kiygan, avom esa xom charmdan etik kiygan. Etiklarning bir necha turi bo‘lgan. Uchi qayrilgan – *chokoy*; qo‘nji kalta, g‘ijim, xom charmdan *charik* (choriq); yumshoq, oshlanmagan charmdan tikilgan *paycheki* shular jumlasidandir.

Mo‘ynali, qo‘nji qayrilgan *maasi* (mahsi) qishki poyabzal hisoblangan.

Ayollar libosi. Ayollar ko‘ylagi uzun, keng, uzun yengli, tik yoqali ko‘ylak bo‘lib, yorqin rangli matolardan tikilgan. Qirg‘izlar yashagan joyiga qarab, ko‘ylaklarning yoqa shakli va bezagida farq qilgan.

To‘q rangli, tanaga yopishib turuvchi, yengsiz kamzul – *besmamt* ko‘ylak ustidan kiyiladi.

Beldemchi – qirg‘iz ayollarining an’anaviy libosiga kiradi. Tantana va bayramlarda beldemchi qora, yaltiroq matolardan tikilgan. Shohi, ba’zan uyda to‘qilgan movutga kashta bilan bezak berilgan. Maxsus chevarlar bu kashtalarni tikkan. Beldemchi keng belbog‘ga tikiladi, unga kashta va kumush bezaklar bilan bezak beriladi. Unga mo‘yna ham qo‘yilib, sernaqsh kashta tikilgan. Beldemchi bayramlarda milliy libos bilan birga to‘y, mehmondorchilikka borganda, uyda mehmon kutganda, oilaviy bayramlarda taqilgan. Kundalik taqiladigan beldemchiga kashta tikilmagan. Beldemchi kamzul, ko‘ylak ustidan belga bog‘langan.

Ichik, kemsal – ayollarning ustki kiyimiga kiradi, qishki po‘stin desa ham bo‘ladi (49-rasm).

Eleчек – ayollar bosh kiyimi bo‘lib, to‘liq ko‘rinishi uch qismdan tashkil topadi: do‘ppi; uning ustidan to‘g‘ri to‘rtburchak mato bo‘lagini yopib, u bilan bo‘yin va iyak yashirilgan; ularning ustidan esa oq matoli dastor o‘ralgan.

Oq matodan o‘ralgan salla ko‘rinishidagi eleчек, eleki, kolyak ayollar bosh kiyimlari bo‘lib, xalq orasida keng tarqalgan. Eleчек necha marta o‘ralishiga qarab bezalgan. Shimolda eleчекka marjon tizilgan, tangachalar tikilgan ipak mato bog‘langan. Boyvuchcha juvonlar boshlariga naqsh chekilgan, kumush plastinkali kumush kirgak kiyganlar (49-rasm).

Qadimda to‘y-ma’rakalarda kiyiladigan bosh kiyimi – *shok-yulo* turli marjonlar bilan bezalgan. Janubda eleчекka saymo kirgak degan mato tikilgan. Ba’zan eleчекning bezagi ham bo‘lgan. Qirg‘iziston janubida yashovchi qirg‘izlarning qalpoqlari ham to‘rtburchak yoki dumaloq shaklli plastinkalar bilan bezatilgan.

Ayollar va qisman erkaklarning milliy liboslarida kashta alohida o‘rin egallaydi. Yana ayollar orqasiga taqib yuradigan *arkaliq* mashhurdir. Manbalardan ma’lum bo‘lishicha, ilgari-

49-rasm. Ayollar liboslari.

lari arkaliq bosma bahyalar, toshlar bilan bezatilgan. Qadimda bunday taqinchoqlarni qizlar yelkalariga tushib turgan, o‘rilgan sochlariga taqib yurganlar. XX asrning birinchi choragidan boshlab qirg‘iz qiz-juvonlari arkaliq taqmaganlar. Boshqirdlar arkaliq‘i – yo‘l-yo‘l matodan tikilgan bo‘lib, unga tangalar qadab chiqilgan.

Qirg‘iz ayollari soch uchlariga osilchoq osib yurganlar. Shimolda yashaydigan qirg‘izlarning qadimgi shokildalari: *chach ushtuk* yoki *chach monchoq* (uzunligi 60 sm va undan ortiq) bo‘lgan, yana kumush shokilda – *cholpu* urf bo‘lgan. Chach

monchoq – soch munchog‘i uchburchak yoki figurali plastinka shaklida, Issiqko‘l cholpulari esa katta-katta plastinkali, jim-jimador yoki silliq bo‘lgan. Cholpular yumaloq, naqshin tangalardan iborat bo‘lib, bunday shokildalar – *zeyer* deb atalgan.

XIX asr oxirida chalpu o‘rnini marjonlardan ishlangan chach ushtuk egallaydi. Bu turdagi taqinchoqlar qozoqlarda shalpi, Qozon tatarlarida cho‘lpi va boshqirdlarda sulpi deb yuritilgan.

Zirak-isirg‘alar – *iymek, kulol soyka* o‘zining turli xilda ishlanishi, shakllarining har xilligi bilan ajralib turadi. Qadimda shimoliy qirg‘izlar orasida murakkab shakldagi ko‘krak-osilchoq taqinchoqlari tarqalgan va bezaklarining o‘ziga xosligi bilan ajralib turgan. Bu taqinchoqlar *soyko jelbyurooch*, deb nomlangan. Uning ikki turi ma‘lum: eng qadimgisi – soyko jelbyurooch juft konussimon shokildalardan iborat; yuqori qismi ilgaksimon taqilmali bo‘ladi. Soyko jelbyurooch – kundalik taqadigan taqinchoq hisoblanmaydi. Soyko jelbyuroochni qiz-juvonlar to‘y-hasham, bayramlarda taqqanlar. Bir necha marjon tizilgan iplardan tashkil topgan *shuru bo‘yin* taqinchoqlaridan biri hisoblanadi.

Ko‘krak taqinchoqlarining yana bir necha turi mavjud: birinchisiga qizlar taqinchog‘i, marjonlardan tizilgan ko‘krak taqinchog‘i – *ala tashak* kiradi. Kumushdan ishlangan uchburchak va to‘rtburchak shakldagi *boytumor* ham shu jumladandir. Boytumor ichida faqat taqinchoqlar emas, balki «Qur‘on» suralari ham saqlangan. Boytumorga ornament-naqshlar chekilib, bezak berilgan. Bu turdagi taqinchoqlarni O‘rta Osiyoning qozoq, o‘zbek, turkman, uyg‘ur va boshqa xalqlarida, hatto mo‘g‘ullarda ham uchratish mumkin. *Bilerek* bilaguzugi esa mahalliy ustalar tomonidan ishlanib, hozirgi davrgacha ayollar taqinchog‘i sifatida xizmat qilib kelmoqda. Qirg‘iz ustalari yana *topchu* degan kumush tugmalarni ham yasaganlar. Kumush tugmalar qiz-juvon liboslarida bezak o‘rnida qo‘llanilgan. Qirg‘izlarda *karga tirmak* nomi bilan mashhur uch yaproq

mazmunidagi chizgilar urf bo'lgan. Boshqa turdagi bezakli tugmalar ham bo'lib, ular *tuyme*, *shuuru*, *topchu* yoki *chok topchu*, deb ataladi. Issiqko'lda bunday tugmalar ikki xil ko'rinishda bo'lgan.

O'shning janubi-sharqi hamda shimoliy tumanlarda ayol liboslari, ayniqsa, ustki ko'ylaklarining ko'krak qismiga onur kashta tikilgan.

Qirg'iziston janubida turmush qurgan ayollar qadimiy bosh kiyimlari – *chach kep* yoki *kep takiya* hisoblanadi. Kep takiya kashtasining nafisligi, nozikligi bilan katta badiiy ahamiyat kasb etadi. Qalpoq aksariyat nafis, oq rangli surpdan tikilgan. Yuqori qismiga oq rangli salla (elechek, eleki, kalyak) o'rab qo'yilgan. Kashta, asosan, ko'rindigan joylarga: yuz, orqa, yelka, peshona qismiga tikilgan. Qirg'izlar ro'mollari tojiklarnikiga tikilishi jihatidan juda yaqin. Ularning nomi ham bundan dalolat berib turibdi. Masalan: *duriya*; tojikchasi: *duruya*.

Ayollar poyabzali erkaklarnikiga o'xshab ketadi. Ayollar poyabzali naqshin bezak berilgani va poshnali ekanligi bilan erkaklarnikidan farq qilgan.

Nazorat uchun savol va amaliy topshiriqlar:

1. Erkaklar ko'ylagi qaysi qismi, ya'ni detaliga qarab turlicha nomlangan?
2. Qirg'iz erkaklar libosi qanday kiyim turlaridan tashkil topgan? Ularga ta'rif bering.
3. Erkaklar bosh kiyimlari o'ziga xos bo'lgan. Ular nimadan tikilgan va qanday vazifani bajarganini tavsiflab bering.
4. Qadimda qirg'iz ayollarining kiyimi qanday ko'rinishga ega edi? Hozir bunday kiyim turlari saqlanib qolganmi?
5. Qirg'iz ayollarining bosh kiyimlarini tavsiflab bering.
6. Ayollar ko'ylaklarining bichimida farq bormi? Agar bo'lsa, qaysi bo'laklarida?

Tojik liboslari

Tojik an'anaviy milliy liboslari XIX asr oxiri – XX asr boshlarida aniq ko'rinishga ega bo'ldi. Kiyim erkin, keng tunikasimon bichimli bo'lib, inson qomatini yashirib turgan. Erkaklar, ayollar va bolalar libosi shakli va bichimi jihatidan bir-biriga juda yaqin bo'lgan. Shunga qaramay, kiyimlar uchun ishlatilgan matolar sifati, bezakliligi asosiy ahamiyatga ega edi. Bunda boy va rang-barang xalq amaliy san'ati sezilib turardi.

Erkaklar libosi. Tojik kiyimlari xilma-xilligi bilan ajralib turadi. Yelka kiyim sifatida ko'ylak, chopon kiyishgan. Erkaklarning ichki kiyimiga tunikasimon ko'ylak – *kurtayi mardona*, kiftaki yoki ko'ylak kiradi. Ko'ylak oldi gorizontaal va vertikal kesik bo'lgan. Ko'ylak kesigi xoh gorizontaal bo'lsin, xoh vertikal bo'lsin, ko'ylak oldiga tasma qo'yilgan. Ko'ylaklar orasida oldi kesilmagan yaxtak – ko'ylaklar ham kiyilgan.

Uzun va keng ishton shalvar va ezor – ishton bel kiyimi bo'lib xizmat qilgan.

Bu ko'ylak, *yaxtak* yoki *jelak* bir-biriga o'xshab ketadi. Tojikistonda ko'ylak ustidan nimcha – *voskat* kiyiladi. Ko'ylak ustidan chopon, chakmon, bir nechta xalat kiyilgan. Xalatlar uch xil tikiladi. Buxoroda keng, uzun, tik xalatlar tikilgan, ularning yenglari uzun, keng va to'g'ri bo'lgan, ikki yonida cho'ntag'i bo'lgan. Xalat yarmiga astarlik qo'yilgan, yarmiga qo'yilmagan. Qishki xalatga paxta solib qavilgan, xalat astarli ham bo'lgan.

Tojik erkaklar ichki kiyimi – *yaxtak* va *joma* – ustki kiyim bo'lib, ularning bir necha turlari mavjud: yengil, astarli, issiq qavilgan. Yaxtak, asosan, yorqin va rang-barang matolardan bichilgan bo'lib, xalat bichimi, kiyadigan odamning yoshidan qat'i nazar, bir xilda tikilgan. Kiyim butun mato parchasidan bichilgani uchun old va ort bo'lakning yelka qismi choksiz yaxlit bichilgan. Yeng o'mizining qirqimi

bo‘lmagan. Unga uzunasiga pastga qarab torayib ketgan yeng ulangan, qo‘l yengi (qo‘ltiq) orasiga hishtak solingan. Kiyimning ikki yonini kengaytirish uchun kiritma (qiyiq, uloq , kulfak) qo‘yilgan (ilgari matolar eni tor bo‘lgan) va etagingning ikki yon tomonidan vertikal qirqim qiyilgan. Bort chetlari, etak qirqimi va yeng uchi qo‘lda to‘qilgan *zehi dasti* – ensiz tasma bilan ishlov berilgan, ko‘krak oldi kamarcha bog‘ichi bilan bezalgan. Erkaklarning kundalik choponi, asosan, satin va chitdan, katta-katta guldor, naqshli va ko‘k, yashil tusli movut matosidan tikilgan. XX asr boshlarida kamzul kiyish urf bo‘ldi. Tog‘liklar qishda qavilgan paxtalik chopon ustidan mo‘ynali po‘stin va uy sharoitida to‘qilgan movutdan chakmon kiygan (50-rasm).

50-rasm

Ensiz uzun gazlama bo‘lagi *fo‘ta* belbog‘ sifatida xizmat qilgan. Yosh yigitlar kashta tikilgan qiyiqchalar – *miyonband*, badavlat kishilar va amaldorlar *kamarband* – baxmalga zar ip-lar bilan kashta yoki iroqi tikilgan keng belbog‘ bog‘lagan.

Erkaklar bosh kiyimi *toqi* – do‘ppi yoki kuloh qalpog‘i ustidan salla o‘ralgan. Asosiy bosh kiyim do‘ppi hisoblanib, u – to‘ppi, qalpoq, kallapo‘sh, deb har xil atalgan. U oddiy matodan tikilgan. Shohiga tillarang, kumush iplar bilan kashta tikib, bezak beriladi, chetlariga mag‘iz tikiladi. Yigitlar bezak berib tikilgan bunday do‘ppilarni to‘ylarda kiygan. Erkaklarning bosh kiyimiga yoshiga mos ravishda rang va bezak berilgan. Katta yoshdagi erkaklar sipo, kashtasiz bosh kiyim kiygan. Pomirda hozirgi vaqtlarda ham qishda do‘ppi o‘rniga qalpoq, poxol kiyiladi. Uning shakli uzun qalpoqqa o‘xshaydi.

Bundan tashqari, taqvodor kishilar, domla-imom, mullalar, qariyalar baland yumaloq qalpoq kiyishgan. Qariyalarning bosh kiyimlari shakli har xilligi, yumshoq matolardan tayyorlanganligi bilan farq qilgan. Qariyalar do‘ppisi ustidan matodan salla, dastor o‘ralgan.

Qish faslida aksariyat tumanlarda do‘ppi ustidan telpak kiyilgan. Dumaloq mo‘ynali qalpoq ikki xil bo‘lgan. Buxoroda yarim konusli mo‘ynali qalpoq kiyilgan. Yuqori qismi qorako‘l terisidan tayyorlangan. Qalpoq uchun ko‘proq qo‘zichoq mo‘ynasi terisidan foydalanilgan. Dokadan salla o‘ralgan. Salla o‘rashning har xil usullari bo‘lib, har bir viloyatning o‘ziga xos o‘rash uslubi bo‘lgan.

Erkaklar va ayollar poyabzali – mahsi ommabop hisoblangan. Mahsi charm kavush bilan birga kiyilgan. Bu poyabzalning echki terisidan tikilgan qayroqi xili ham bo‘lgan. Qishloqlarda turli poyabzallar kiyilgan. Yengil etiklardan tashqari baland poshnali etiklar ham kiyilgan. Qish fasli tog‘lik tumanlarda *kafshi chubin* – taxtadan uch oyoqli boshmoqlar kiyilgan. Terini oshlab, tayyorlangan yumshoq etik XX asrning eng zamonaviy poyabzali sanalgan. Loklangan teridan tikilgan ushbu etik juda qadrlangan.

Ayollar libosi. An’anaviy tojik ayollari libosi to‘piqqacha tushadigan uzun ko‘ylak bo‘lgan. Bu ko‘ylak – *kurta* deb atal-

gan. Kurta tunikasimon bichilgan, uning yon-etak qismi va yeng uchlari xiyol kengayib borgan. Ko‘ylakka solinadigan kvadratsimon shakldagi kulfak yoki hishtak boshqa rangli matodan qilingan. Kulfakning har xil rangda qilinishi zamirida ko‘ylak egasi bo‘lgan juvon serfarzand bo‘lsin, degan tilak yotadi.

Qizlar ko‘ylagi yoqasi – *kitfaki* gorizontal qirqimli bo‘lib, unga old va ort o‘ng yoqa o‘mizining yon qismidan pastga qarab, katta bo‘lmagan qirqim beriladi. Agar ko‘ylak kir bo‘lib qolsa, orqasini oldiga aylantirib kiyib olinishi uchun shunday qirqim qo‘yilgan. To‘ydan so‘ng yosh kelinchaklar ayollarning *peshkusho* yoki *peshyala* vertikal qirqimli ko‘ylagini kiygan.

Qadimda tojik ayollarining *kurtayi marmar* yoki *kurtayi peshmarmar* ko‘ylaklari ham bo‘lgan. Bu ko‘ylaklar nafis, oq matodan tikilgan bo‘lib, yengil harir kiseya, biyor yoki axobonigi matosidan tikilgan. Ko‘krak qismini yopish uchun *siynapo‘shak* yoki *siynabandak* taqilgan. Siynapo‘shak ustiga iroqisimon kashta tikilgan. Ayollar ko‘ylak ustidan *kurtacha* kiygan. Kurtachaning uzunligi belgacha tushgan, yenglari ko‘ylaknikiga nisbatan kalta bo‘lgan. Albatta, oddiy xalq bunday kiyimlarni kiya olmagan. Bunday serhasham liboslarni boyvuchcha ayollar kiygan.

Ayollarning kishilik hisoblangan, to‘y-hashamlarda kiyadigan kiyimi uch qavatdan iborat bo‘lib, o‘zida uch xil ko‘ylakni namoyish etadi. Ushbu ko‘ylaklarning yenglari uzun va eni har xil bo‘ladi. Yenglar uchi *mohiri kashta* usulida tikilgan gullar bilan bezaladi. Bezaklar bir-biriga o‘xshamaydigan, betakror naqshlari bilan e‘tiborni tortadi. Bunday ko‘ylaklar bezagi, matosining hashami bilan ajralib turadi. Ushbu ko‘ylakni kiygan ayol, avvalo, libos dabdabasi bilan birga o‘z-o‘zini ham ko‘z-ko‘z qiladi. Davrlar o‘tadi, vaqt o‘tishi bilan birga kiyimlar ham o‘zgaradi. Endi bu

ko‘ylaklarni faqat kelinchaklargina to‘y-hashamlarda kiya boshlaydi.

Chakion xalati ko‘proq uy sharoitida kiyishga mo‘ljallangan. Bu xalat uyda ham, ko‘chada ham kiyilgan. Chakionni ko‘proq qishda katta yoshdagi ayollar belbog‘siz kiygan.

Ayollar kiyimining ikkinchi asosiy qismi shalvar bo‘lib, u *poyjoma, lozim, azor, tambon* deb ataladi. Bunday lozim va shalvarning yuqori qismiga rezinka tasma qo‘yiladi. Shalvar, asosan, ikki xil matodan tikiladi, pastki qismi ko‘ylak ostidan ko‘rinib turadi. Shuning uchun lozimning tizzadan past qismi qimmatbaho matodan, tizzadan yuqori qismi esa mayin, arzon matolardan tikiladi. Lozim pochasi matoning o‘zidan manjet qilinadi. Yoki bo‘lmasa, lozim pochasi boshqa matodan manjet qilinadi, yoki jiyak qo‘yiladi.

Tojik ayollari lozimi pochasi bir xil matodan bezak beriladi. Lozimning eni va uzunligi har xil bo‘ladi. Tog‘li hududlarda yashaydigan ayollar uzun, to‘g‘ri shalvar kiyadilar. Bunday ishtonlarning pocha qismi torroq bo‘ladi.

Yuqoridagi kiyimlarning ustidan paxtali uzun xalat, joma, chapon ham kiyilgan. Ayrim vohalarda uzun va kalta kamzul kiyilgan. Bundan tashqari, ayrim tojiklar kamzul va nimcha astarligi, ya‘ni rasposhonka (ichki ko‘ylak) kiygan. Bu kiyim yengsiz, yoqasiz, ikki yonida qirqimi bo‘ladi. Uning nomi *munisak* yoki *xaltacha* deb ataladi. Ayollar ko‘chaga chiqqanlarida paranji yopingan. Paranjisi uzun va yolg‘ondakam yengi bo‘lgan. Ayollar paranjisi bilan birga yuzni yashirish uchun qalin va tikka, to‘rli chachvon ham taqilgan va u *chashmband* deb atalgan. Chashmband qora ot yolidan to‘qilgan. Chashmband ba‘zan munchoqlar bilan ham bezalgan.

Ma‘lumki, musulmon davlatlarida paranji yopinish shariat talabi hisoblanib, bu yopinchiq ayolning qaddi-qomatini yashirishga mo‘ljallangan. Tog‘li tumanlarda ayollar, jumladan, kelinlar xalatning hamma turlari, shuningdek, paranji yopingan.

Borib-borib bu paranjilar oʻrniga shohi roʻmol – *duband* yoki *chashmband* taqilgan. Bu – kelinni yomon koʻzlardan asragan.

Pomirda ustki kiyim sifatida gilamnusxa qilib bosilgan rasposhonkali xalat kiyilgan. Ayollar toʻrtburchak roʻmolni sevib oʻragan. Bu ularning bosh kiyimi hisoblangan. Har bir viloyatning oʻziga xos roʻmoli boʻlgan. Yosh juvonlar sharfga oʻxshash roʻmol oʻragan. Bu roʻmol uzun boʻlib, chekkalariga naqshli kashta tikilgan. Doʻppi XX asr oʻrtalarida kiyilgan. Doʻppi ayollarning koʻchalik bosh kiyimi sanalgan va keyinchalik kelinchaklarning bosh kiyimi boʻlib qoldi.

Keksa va oʻrta yoshli ayollar *kulutapoʻshak* qalpogʻini kichkina roʻmol bilan birga oʻragan. Togʻli tumanlarda keksa ayollar bunday qalpoq ustidan salla oʻragan. Toʻgʻri toʻrtburchak yoki uzun mato boʻlagi bilan tomogʻi va boʻynini oʻragan va uning ustidan yana bitta katta roʻmol yopib yurgan. Qizlar yumshoq matodan tikilgan bunday doʻppi ustidan roʻmol oʻragan. XX asrga kelib, asta-sekin salla oʻrash, qalpoq kiyish urfdan chiqa boshladi. Xoʻjakentda hozir ham asosiy bosh kiyim asosini katta toʻrtburchak roʻmol tashkil etadi. Bosh – rangi qora yoki toʻqrang, eni 15–17 sm li kichkina roʻmol bilan oʻraladi. Bu roʻmolni oʻraganda koʻylak burmalari koʻrinmaydi, gulli va qora roʻmol bir-biriga xoch shaklida bogʻlanadi. Odatda, bunday bosh kiyimni ayollar oʻgʻillarining sunnat toʻylarida oʻraydilar. Buxoroda bunday roʻmollar ustidan uzun doka tashlab yuriladi.

Bu bosh kiyimlardan tashqari, yosh juvonlar, asosan, turmushga chiqqan qizlar birinchi marta mehmonga borganlarida har xil bosh kiyimlar kiyadilar. Bu – *sarbandak* yoki *mandil*, tilla va kumushrangda tikilgan peshonabandlardir. Buxoroda qoshi tillo, bilak, barmoq, boshga taqadigan kumush va tilladan yasalgan har xil qimmatbaho toshli taqinchoqlar taqilgan. Taqinchoqlar aksariyat kumush va tilladan yasalgan. Qadimda oddiy doka va kashta tikilgan roʻmol oʻralgan. Eng sevimli

bosh kiyim shohi matodan tayyorlangan. Kashmiri ro‘mol, kamarut ro‘mol, sholro‘mol. Sholro‘mol to‘ylar, har xil tadbirlarga o‘ralgan.

Poyabzal – juda xilma-xil bo‘lib, kavush, charm etik shular jumlasidandir. Etikning qo‘nji uzun bo‘lib, ichiga shalvarlar kirgizilgan. Badavlat odamlar sirti shohi iplardan tikib bezalgan iroqi tufli kiygan. Etik qo‘njli bo‘lib, oyoqqa paytava o‘ralgan. Paytava yumshoq paxmoq matodan qilingan, paypoq bilan ham kiyilgan. Tog‘li tumanlarda, qishloqlarda ko‘proq charm etik, tufli kiyilgan. Qishda kalish, cho‘bi, kavush kiyilgan. Pomir va Darvoza mintaqalarida issiq kunlarda poshnali tufli payzor – afg‘on tufli kiyilgan. Afg‘on tuflisi chiroyli kashtalar bilan bezalgan. Qishda ko‘chaga *chonus*, *choruk* – yumshoq etik kiyilgan, uning ichki qismi jundan tikilgan.

Matolar. Ayollar, asosan, tabiiy paxta va shohi matolardan kiyimlar kiygan. Parcha, kimxob, kundal, baxmal-duxoba, atlas, bulardan tashqari, yarim ipak matolarning har xil, rang-barang, yo‘l-yo‘l turdagi matolar ishlab chiqariladi. Shu bilan birga Tojikistonda ipak mato, qattiq mato, kanausa urf bo‘lgan. Bu mato katta-katta yo‘lli, markazi boshqa rang, cheti boshqa rangli bo‘lgan. Tojikiston shohi baxmali, katak-katak va har xil bosilgan, yo‘l-yo‘l rusumda matolar ishlab chiqarila boshlangan. Rangli mato ham urf bo‘lgan. Ayollarning kashtali ko‘ylaklari, ya‘ni har xil naqshli ipak matolardan tikilgan ko‘ylaklar urfga kirgan. Ko‘ylaklarning, asosan, yengi, etagiga mijozning didiga mos ravishda kashta tikila boshlandi. Lozimlar pochasisiga ham kashta tikiladi.

Nazorat uchun savol va amaliy topshiriqlar:

1. Erkaklar libosi qanday kiyim turlaridan tashkil topgan? Ularga ta‘rif bering.
2. Erkaklar ustki kiyimlariga nimalar kiradi?

3. Erkaklar bosh kiyimlarining o‘ziga xosligi, nimada ko‘zga tashlanadi, ularni tavsiflab bering.
4. Qadimda tojik ayollari libosi qanday ko‘rinishga ega edi?
5. An’anaviy liboslar haqida gapirib bering.
6. Tojik ayollarining bosh kiyimlarini tavsiflab bering.

Turkman liboslari

Turkman xalq liboslari madaniy, an’anaviy merosga boy ekanligi bilan ajralib turadi. Turkman liboslari unsurlari va nomlanishiga ko‘ra O‘rta Osiyodagi boshqa o‘zbek, qoraqalpoq, qozoq va tojik xalqlariga yaqin. Ayniqsa, xivalik turkmanlar liboslarida ana shu jihat yaqqol ko‘zga tashlanadi. Qo‘shni yashagan millatlar, xalqlar bir-biriga bog‘liq holda rivojlandi. Ammo liboslardagi ayrim unsurlar etnografik jihatdan kelib chiqqanligini inkor etib bo‘lmaydi.

Erkaklar libosi. Erkaklar ichki kiyimiga ko‘ylak va ishton kiradi. Erkaklar ko‘ylagi *koynek* – tunikasimon bichimli, o‘rtacha uzunlikda (bo‘ksadan pastroq), keng, uzun yengli, etak qismining ikki yon tomonida *yartmach* – qirqimi bo‘ladi. XIX asr boshlarida ko‘ylaklar yoqa o‘mizi ko‘ngdalang, ya‘ni gorizontal o‘yilgan va bir yoki ikki tomonidan tizimcha bilan bog‘langan. Bunday yoqali, *tegeyelek yaka* ko‘ylagini aksariyat qariyalar va bolalar kiygan. Mazkur ko‘ylak turi hozirgacha saqlanib qolgan. Bundan tashqari, erkaklar ko‘ylagi yoqa o‘miziga qarab turlicha nomlanadi: *sopi yaka koynek, kurtayi mullocha, sha yaka koynek*. Yoqalar nomi ham har xil: *epleme yaka, oris yaka, golbi, chek yaka, sopi yaka, sha yaka*. Turkman erkaklar ko‘ylaklari etagi erkin tushib turadi, belga belbog‘ bog‘lanmaydi.

Oxirgi yuz yil ichida ko‘ylaklar bichimi sezilarli darajada o‘zgardi. Ularning alohida qismlari va rangiga o‘zgarishlar kiritildi. XIX asrda ko‘ylaklar oq ipli matodan tikilar edi. XX asr boshlarida turkman (qariyalardan tashqari) erkak-

lar ko‘ylaklarida ma’lum o‘zgarishlar bo‘ldi. Ko‘krak qismi o‘ng tomonidan vertikal kesimi – *chek yaka* qo‘yildi. Turkmaniston janubida yosh yigitlar qizil ipakdan ko‘ylaklar kiygan, ularning yoqasi qismi va yeng uchlariga (manjetlariga) nozik qilib kashta tikilgan. Qariyalar paxta tolali ip matoli ko‘ylak ustidan, sovuq tushgan paytlar yoki bayramlarda *kurta* ko‘ylagini kiygan. Kurta – ipak matodan bichilib, astarli, paxtasi yupqa solib qavilgan, yoqasi gorizontal o‘yilgan ko‘ylak. Ko‘ylak va xalatning asosiy detali *hishtak-be-geyik* hisoblanadi. Be-geyik uchburchak shaklida qilinadi.

Erkaklar bel kiyimi ikki turda bo‘lgan: ichki – *balak* (baloq), *dizdan ishtan* (ishton) va ustki – *jalbar* (shalvor). Turkman ishtonlari – balak deyiladi. Balaklar katta qadam tashlab, bemalol yurishga mo‘ljallangan. Buning uchun mato katta, yaxlit qilib bichiladi. Unga bog‘ich taqiladi. Katta tikilgan bu ishton tasma yoki bog‘ich bilan bog‘lanadi .

XVII–XIX asrlarda erkaklar otda yurgan. Otliqqa qulay bo‘lishi uchun ishtonlar keng-mo‘l qilib tikilgan. Aksariyat turkman urug‘i erkaklari oq rangli ishton kiygan. Faqat yosh yigitlarga yashil yoki ko‘k rang ishton kiygan. Qishda issiqroq matodan to‘qroq rangdagi kiyim kiyilgan. Badavlat kishilar *jalbari* qimmat matolardan tikilgan. Oddiy xalq esa arzon matolardan tikilgan jalbar kiygan yoki ustki ishton kiyimagan.

Erkaklar ustki kiyimi ayrim xususiyatlariga ko‘ra ikki xil: issiq va yengil kiyim bo‘lgan. Issiq ustki kiyimga quyidagilar kiradi: *don* (to‘n) – turkman erkaklarining keng tarqalgan ustki kiyimi sanaladi; qo‘y terisidan tikilgan po‘stin – *ichmek*, postun. Yengil ustki kiyim: astarli va ayrim turlari astarsiz – paxtasiz don bo‘lgan. Turkmanlar yengil ustki xalatlar ustidan ko‘k, qora va havo rangli movutdan tikilgan *mavut don* (movut to‘n) ham kiygan.

Tunikasimon bichimli *yektay* astarsiz, ustki kiyim – *chekmen* juda keng tarqalgan. Plashga o‘xshash chekmen qo‘y

51-rasm. Turkman erkaklar libosi.

yoki tuya junidan ishlangan movutdan tikilgan. Kundalik kiyish uchun mo'ljallangan – *yegin chekmen* dag'al movutdan tikilgan (51-rasm).

O'rta Amudaryoning shimoliy tumanlarida qishda yo'l-yo'l matodan, yelkadan belgacha bo'lgan qismiga avra-astar orasiga paxta solib qavilgan – *lenke don* kiyilgan.

Kundalik po'stin – *deri ichmek* bo'lib, uni tikish uchun 6–7 ta qo'y terisi ketgan, to'y-hashamlarda kiyiladigan qishlik po'stin – *silkme ichmek* esa 10–11 ta hali juni olinmagan yosh qo'zilarning jingalak terisidan tikilgan. Qo'y terisidan tikilgan

erkaklar qishki kiyimi – *ichmek*, postun ovullarda hozirgacha kiyiladi.

Turkman ustki kiyimlarining hammasi tunikasimon bichimda bo‘lgan. XI asr oxirlarida tunikasimon bichimda bo‘lmagan, ustki kiyim – guppi-kemzor kiyilgan. Bu kamzul paxtalik bo‘lgan.

Qadimda xalatlari bo‘yi ham, yenglari ham uzun bo‘lib, kiyganda yeng qo‘l barmoqlarigacha tushib turgan. XIX asr oxirlariga kelib xalatlari uzunligi qisqardi va shunga qarab, ularning yenglari ham kalta qilindi. Ushbu xalatlarning ko‘krak qismiga tasmalar tikilgan bo‘lib, bular kiyim old qismini bog‘lash uchun mo‘ljallangan.

Ersarin turkmanlari sidirg‘a, kulrang xalat kiygan. Amudaryo taraflarda buxorocha xalatlari kiyilgan. Xalatlari yorqin tus berilgan gullar bilan bezatilgan. Kundalik kiyish uchun mo‘ljallangan xalat – *yektay* bir xil rangda bo‘ladi.

Turkmanistonning ko‘pgina tumanlari, ya‘ni sharqiy va janubiy tomonlarida – *girmizidon* deb atalgan, to‘y-tantanalarida kiyiladigan xalatlari bo‘lgan. Ushbu xalatlari qizil ipak, qora va oq, yo‘l-yo‘l matodan tikilgan. Aslzodalar qimmatbaho matolar, ya‘ni movut va baxmal girmizidon xalatlari kiygan.

Erkaklar bosh kiyimlari o‘ziga xos qadimiy xususiyati bilan ajralib turadi. Ushbu bosh kiyimlarda turkman xalqi an‘analari saqlanib qolgan. Turkman erkaklari ham aksariyat O‘rta Osiyo xalqlari kabi, birdaniga ustma-ust ikki xil bosh kiyim: ichki – mayin do‘ppi, bir necha qavat matodan tikilgan, shakli har xil va turli shakldagi ustki – mo‘ynali telpak kiygan. Erkaklarning ichki bosh kiyimi dumaloq, konussimon shaklda bo‘lgan. Har xil turkman elatlari yashagan joyiga qarab, bosh kiyimlari ham turlicha nomlangan: *taxya* yoki *tayxa*, *borik*, *kalpak* va h.k. Erkaklar ustki bosh kiyimi mo‘ynali bo‘lib, kishi yashayotgan joyi, bichimi va mo‘ljallangan o‘rniga qarab har xil nomlangan: *telpak*, *borik*, *chovre*, *chulakchin* va h.k. Bosh

kiyim yechilmagan. Yilning qaysi fasli bo‘lishidan qat’i nazar, mo‘ynali telpak quyoshning jazirama issig‘idan, qishning qahraton sovug‘idan asragan. Telpak uchun qora, oq, sarg‘ish rangli qo‘y va qorako‘l terisi ishlatilgan (51-rasm).

Turkmanistonning ayrim tumanlarida qariyalar salla – selle o‘ragan, salla uchun uzunligi 3–4 metrli, rangli ipli mato olingan. Oq sallani, aksariyat, din peshvolari, domla-imomlar va taqvodor qariyalar o‘ragan.

Turkman erkaklarining milliy oyoq kiyimi har xilligi bilan diqqatga sazovor. *Chokoyi* va *charik*, *chepek* yoki *yelken*, *edik*, *kaush*, *mesi* – ana shunday erkaklar poyabzali sirasiga kiradi. *Chokoyi* – ushbu poyabzal uchi tepaga qayrilgan tumshuqli bo‘lib, buzoq terisidan tikiladi. *Chepek* – cho‘ponlar poyabzali hisoblanadi. O‘ziga xos bu sandalning poshnasi charmdan yasilib, jun bog‘ich yordamida bog‘lanadi. Erkaklar qish-u yozda etik kiyganlar. Aksariyat, badavlat kishilar otda yurishga qulay bo‘lgani uchun etikni ma‘qul ko‘rgan. Bunday etiklar baland, ingichka poshnali bo‘lgan. Ayrim erkaklar o‘zlariga poshnasiz yumshoq etik tiktirib olganlar.

Ayollar libosi. Qadimdan turkman ayollari ichki kiyim sifatida – *koynek* (ko‘ylak) kiygan. *Koynek* – tunikasimon bichimli, etagining uzunligi to‘piqqacha tushadigan qilib, erkaklar ko‘ylagiga o‘xshash tikilgan. Ayollar ko‘ylagining hammasining bichimi bir-biriga o‘xshash bo‘lib, old bo‘yin o‘mizining o‘rtasidan ko‘krakkacha vertikal qirqim beriladi (52-rasm). Ko‘ylaklar yoqali, ba’zida yoqasiz ham bo‘ladi. Turkman ayollarining kundalik ko‘ylaklari uyda to‘qilgan *alaja* (olacha) – mayda pushti-siyohrang katak-katak ipli gazlama yoki yarim ipaklik matodan tikiladi. Turkmanistonning janubi sharqiy tumanlarida ayollar uyda to‘qilgan mata – ipli matodan ko‘k-havorang ko‘ylaklar kiygan.

Girmizi keteni – qizil rangli, pishiq va zich qilib to‘qilgan ipak bo‘lib, u boshqa ipaklardan ustun turgan. Turkmanlarda

52-rasm. Ayollar libosi.

qizil rang ramziy ma'noni anglatadi. Keteni – matosi qadimiy bo'lib, Misrda ishlab chiqarilgan va XVI asrda O'rta Osiyoga olib kelingan. To'y-tantanalarda kiyish uchun qizil ko'ylak – girmizi keteni koynek tanlangan. Bo'yiga yetgan qizlar sepida kamida ikkita-uchta girmizi keteni ko'ylagi bo'lishi shart edi. Ayollar ko'ylaklarining yoqasi va ko'krakkacha bo'lgan qirqimlari *jexek* deb atalgan ensiz, qizil va yashil rangli shohidan tasma qilib tikilgan. Ko'ylakning old qirqimi – ko'krak qismiga *gurtikin* yoki *pugtama* deb atalgan har xil, zich, sidirg'a mayda geometrik naqshlar bilan kashta tikilgan.

Ayollar bel kiyimi – ishton bo‘lib, guruhiga qarab, u turlicha nomlanadi: *balak*, *dizdan*, *ishtan* va h.k. Balak (baloq) – erkaklar ishtonlariga o‘xshab ketadi, lekin pastki qismi torayib boradi.

Aksariyat, badavlat xonadon ayollarigina issiq ustki kiyim kiygan. Shunga qaramay, ayollar ustki kiyimlarining bir qancha turlari shakllangan. Ichmek – po‘stin; ayollar ichmegi mayda hayvonlar terisi yoki tulki panjasidan tayyorlangan. Ichmek erkaklar po‘stinidan kaltaroq qilib, sirtiga qizil rangli shohi yoki baxmal qoplab tikilgan.

XIX asr o‘rtalariga kelib, Turkmaniston g‘arbida qiz-juvonlar paxta solib qavilgan issiq kiyimning boshqa turini kiya boshlagan. Bu kiyim kurte deb atalgan. *Kurte* – oldi yopiq, uzun, tunikasimon bichimda, yonlari trapetsiyasimon shaklda bo‘ladi. *Kurtega* ba‘zan hishtak solinmaydi. Ba‘zan esa rombsimon hishtak qo‘yiladi. Kurte etagining yon tomonlariga qirqim beriladi.

Etagi va yon qirqimlariga zanjir chokda rangli kashta tikib bezaladi. Yengil ustki kiyimlar bichimi va ko‘rinishi jihatidan har xil bo‘lgan. Turkmanistonning markaziy, janubiy va janubi sharqiy tumanlarida don, chabit va kurte kabi yengil ustki kiyimlar – qizil va sariq rangdagi ensiz, yo‘l-yo‘l yoki sidirg‘a ipakdan tikilgan, astari yashil satindan, keyinchalik chitdan qilingan. XX asr boshlarida Turkmanistonning shimoliy tomonida kemzor kiyilgan. Kemzor tik yoqali, qirqma cho‘ntakli, astarli bo‘lgan. Odatda, Toshovuz turkmanlari kemzorni yoqasiz tikkan, ko‘krak qismiga oq ip bilan xiyol bezak berilgan.

Kemzor kundalik va to‘y-hashamlarda kiyilgan. XX asr boshlarigacha xivalidon kiyimi kiyilgan. Toshovuz turkmanlari tizzalarigacha uzunlikdagi nimcha kiygan. Bunday nimcha kolmak, deb atalgan.

Qizlar do‘ppilari – *taxya*, *borik* hisoblanadi, uchida keng tarqalgan asosiy bezak taqinchog‘i – *kupbasi* (qubba) bo‘la-

di. Taxyaning qubba shaklida yuqoriga chiqib turgan kichkina kumush naychasi bo'lib, kumush shokildasi osilib turadi. Taxya kumush tangachalar bilan zich va chiroyli qilib bezatiladi.

XIX asr oxiri – XX asr boshlarida do'ppi ko'rinishi va konussimon shakldagi baland qalpoqlar urf bo'ladi. Ushbu bosh kiyimi qizil movut yoki ipakdan, astari ip gazlamasidan tikiladi. Ko'pgina turkman urug'larida qizlar turmush qurgunlariga qadar oddiy, mayin do'ppiga o'xshash bosh kiyim kiygan. Peshona tepasiga – *sinsile* (silsile, sunsule, sumsule) taqilgan. Bu taqinchoq juda nafis, kumushdan yasalgan zargarlik buyumi bo'lgan. Sinsilega o'xshash peshonaga taqiladigan taqinchoqlarning alinshayi, ilgich kabi mayda osilchoqli bezaklari ham bor. Bundan tashqari, yana peshonabog' taqinchoqlar eurme (sorme), egme, manlayik – kumush taqinchoqlar ham bo'lgan.

Ersarinlik turkman ayollari sinsile taqinchog'ini *bogmak*, *bogmach* bosh kiyimlari ustidan taqib yurganlar. Turkman ayollarining to'y-hashamda kiyadigan asosiy bosh kiyimlari – *hasaba* yoki *havasa* baland, qattiq karkasga qo'yilgan. Kundalik bosh kiyimlar yumshoq asosda bo'lib, bitta ro'moldan salla o'ralgan va kumush bezaklarsiz kiyilgan. To'y-hashamlarda kiyiladigan *hasaba* bosh kiyimi esa aksariyat tilla va kumush bezaklar bilan bezalgan. Ayollar bu bosh kiyimni to'ng'ich farzandlari dunyoga kelguncha kiyishgan.

Turkmanistonning janubiy qismida ayollar xalat-yopinchiqda yurgan. Hozirgacha saqlanib qolgan *chirpi* kiyimi to'y-hashamlarda astarli xalat-yopinchiq bo'lib xizmat qilgan. Bu kiyim, asosan, sariq, yashil yoki oq rangli ipakdan tikilgan.

Yaqin-yaqinlargacha ayollar, qizlar libosini zeb-ziynatsiz tasavvur etish qiyin edi. Hattoki, kundalik turmushlarida ham qiz-juvonlar zeb-ziynat taqib yurganlar. Ushbu taqinchoqlar bo'yin va ko'krak oldiga, bosh kiyim va ko'yлак, ustki xalatlar

ustidan taqilgan. Ayniqsa, katta va boytegin, nomut, sariq, ersar urug‘lariga mansub qiz-juvonlar ko‘plab zeb-ziynat, taqinchoqlar taqqan. Bunday taqinchoqlar asosan tilla, kumush, misdan yasalgan va feruza – piruza, sedolik, yashma, marjon toshlari bilan bezalgan.

Qadimda turkman ayollarining poyabzal turi kam bo‘lgan. Bu hol ularning turmush tarzi bilan bog‘liqdir. Ilgarilari ayollar oldin ko‘proq uyda, ro‘zg‘or yumushlari bilan band bo‘lib, ovuldan tashqariga kam chiqqan. Ko‘p tarqalgan poyabzal turi *kaush* (kavush) bo‘lib, keng, yog‘och poshnali yoki baland, charm poshnali bo‘lgan. Bu poyabzal yilning sovuq faslida paypoq bilan kiyilgan. Kavush bilan yumshoq (mahsi) etik – mesi kiyilgan. Poshnasiz ana shu etik erkaklarnikiga o‘xshab ketadi. Bundan tashqari, yana ayollar qizil yoki jigarrang charmdan baland poshnali, qo‘nji bezalgan etik ham kiygan.

Nazorat uchun savol va amaliy topshiriqlar

1. Turkman erkaklar ko‘ylagi qaysi detaliga ko‘ra nomlanadi?
2. Erkaklar ko‘ylagining bichimi qanday?
3. Erkaklar libosi qanday kiyim turlaridan tashkil topadi? Ularga ta’rif bering.
4. Erkaklar bosh kiyimlari xususiyatlarini tavsiflab bering.
5. Qadimda turkman ayollarining kiyimi qanday ko‘rinishga ega edi? Hozir bunday kiyim turlari saqlanib qolganmi?
6. Turkman qiz-juvonlar bosh kiyimlarini tavsiflab bering.

O‘zbek liboslari

O‘zbek xalqi ham boshqa etnoslar singari ancha chigal va murakkab etnik jarayonni boshdan kechirgan. Bu jarayon eng qadimiy ibtidoiy davrlarda va butun o‘rta asrlar davomida Yevrosiyo, ayniqsa, O‘rta Osiyo va Qozog‘istonning bepoyon hududida migratsiya (ko‘chish) va aralashish natijasida

muayyan qabilalar ittifoqi yoki davlat hududlari davrasida ro‘y bergan.

Tarixiy manbalarning xabar berishicha, mintaqada bir necha ming yillar davomida chegaralari o‘zgarib turgan quyidagi tarixiy-madaniy va etnik birikmalar yuzaga kelgan:

1) yarim o‘troq baliqchi elatlar;

2) daryo quyi oqimida va vodiylarda yarim o‘troq chorva-dehqonchilik bilan shug‘ullanuvchi aholi;

3) sug‘orma va bahorgi yerlardagi omoch dehqonchiligi bilan chorvachilik xo‘jaliklari;

4) chuqur iqlimli dasht va yarim dashtlarda qisman dehqonchilik bilan shug‘ullanuvchi ko‘chmanchi va yarim ko‘chmanchi etnik guruhlar.

Shuni alohida qayd etish lozimki, bu yerda ibtidoiy jamiyat tashkil topgan Neolit, ayniqsa, Eniolit davridayoq (miloddan avvalgi IV–III ming yilliklar) mazkur xo‘jaliklar bir joyda paydo bo‘lib, keyin butun mintaqaga tarqalgan. Juda ko‘p topilgan neolit davri makonlari, xususan, Xorazmdagi Kaltaminor, Zarafshondagi Chinkeldi, Markaziy Farg‘ona va Ustyurtdagi Jaytun va boshqa madaniyatlar turli qabilalarning o‘zaro bog‘liq ekanligini tasdiqlaydi.

Miloddan avvalgi II ming yillik oxirlarida jez (bronz) davrida fanda skif-sarmat, sak-massaget nomi bilan mashhur ko‘chmanchi va yarim o‘troq hind-eron qabilalarining bir qismi Qozog‘istonga, O‘rta Osiyoning shimoliy qismiga joylashib, o‘ziga xos yuksak madaniyat yaratganlar. Sug‘diyona, keyinchalik ko‘hna Xorazm, Marg‘iyona va Baqtriyada yashovchi o‘troq sug‘oriladigan dehqonchilik bilan shug‘ullanuvchi, qadimiy tillarda gapiruvchi xalqlar bilan yaqin aloqada bo‘lgan sak-massagetlar butun Yaqin va O‘rta Sharqni larzaga keltirib turgan.

O‘sha davrdagi sak-massaget qabilalari metallardan har xil mehnat qurollari va yarog‘-aslahalar, – xanjar, bolta, nayza,

o‘q-yoy uchi, xilma-xil badiiy bezaklar, katta g‘ildirakli uch-to‘rt ot qo‘shiladigan og‘ir aravalar va harbiy yurishlarda ishlatiladigan yengil aravalar yasaganlar. Ular yangi chidamli ot turlarini parvarish qilganlar, ilg‘or urush taktikasiga ega bo‘lganlar, aravali lashkarlar esa ayrim tabaqaga ajralgan. Bepoyon Yevrosiyo dashtlarida u yer-bu yerda uchraydigan juda ko‘p tepaliklarda dafn qilingan boy qabila boshliqlari va harbiylarning dabdabali qabrlarini qazib tekshirish natijasida skif-sak qabilalarining yuksak madaniyatga va qudratli harbiy kuchga ega bo‘lganligi isbotlandi. Qabrlarda jasad bilan ko‘milgan turli harbiy qurollar, bezakka boy yugan va egarli ot-aravalar, ajoyib naqshli sopol buyumlar, go‘zal haykallar, qimmatbaho tosh va metallardan afsonaviy bezaklar bunga yorqin dalildir.

Temirning kashf etilishi butun mintaqada ishlab chiqarishning rivojlanishiga zo‘r turtki bo‘ldi. Oqibatda keng hududda, jumladan, O‘zbekistonda ham aholi soni o‘sdi. Bu davrda irqiy jihatdan ancha o‘zgarishlar ro‘y berdi. Dastavval, antropologik jihatdan mongoloid elementlari kuchaydi va yevropoid yaxlitligi o‘zgara boshladi. Ammo mongaloid belgilar hamma yerda bir xil bo‘lmasdan, faqat ayrim rayonlarda ko‘proq jamlangan. Mazkur tiplar, asosan, keng tarqalgan Sibir va Markaziy Osiyo ko‘chmanchi elatlari bilan aloqador bo‘lib, bunga Orolbo‘yi va qadimgi Buxoro vohasi rayonlari ham kiradi. Shunday qilib, miloddan avvalgi I mingyillikka kelib, morfologik jihatdan mongaloid elementlari ta‘siri o‘tgan va hozirgi o‘zbek irqlarining shakllanishiga asos bo‘lgan guruh yuzaga kelgan. Ilk temir davridan keyingi madaniyatga o‘tish davri miloddan avvalgi I mingyillikning o‘rtalaridan yangi eraga o‘tishgacha butun O‘rta Osiyoda, jumladan, O‘zbekistonda ham murakkab etnoantropologik jihatdan jiddiy jarayon ro‘y bergan. Arxeologik obidalaridan Dalvarzintepa, Ayritom, Eski Termiz va boshqa yerlarda o‘tkazilgan tadqiqotlar mazkur fikrni tasdiqlaydi.

Miloddan avvalgi I mingyillikda Oʻrta Osiyoda jiddiy ijtimoiy-iqtisodiy oʻzgarishlar yuz beradi. Ishlab chiqaruvchi kuchlarning rivojlanishi, shahar-qalʼalarning paydo boʻlishi, yirik sugʻorish va mudofaa inshootlarining qurilishi qoʻl mehnatisiz mumkin emas edi. Qoʻshni Eron, ayniqsa, Midiya davlati (mil. avv. VII–VI asrlar). Ahamoniylar saltanati (mil. avv. VI–V asrlar) tashkil topishidan oldinroq Oʻrta Osiyoda ikkita quldorlik davlati – Baqtriya va Xorazm paydo boʻlganligi toʻgʻrisidagi fors va yunon yozma manbalari xabar beradi. Mazkur manbalar va tosh qabrlarga bitilgan bitiklar (Persepol saroyi), zardushtiylarning muqaddas kitobi «Avesto»da, Rim, Yunon va Xitoy mualliflarining asarlarida hozirgi Oʻrta osiyo-liklarning qadimiy ajdodlari sak-massagetlar, yuechji, kangyuy (qangʻar), usun va boshqa elatlar tilga olinadi. Shularning ichida eng katta elat – saklar juda keng hududni – Tyanshan va Pomir etaklaridan Kaspiy dengizi sohillarigacha boʻlgan yerlarni egallagan, ularning eng zich joylashgan yeri Sirdaryo havzasi boʻlgan.

Oʻzbekistonda shahar va qishloqlar miloddan avvalgi I mingyillik boshlarida paydo boʻla boshlagan. Zardushtiylarning muqaddas kitobi «Avesto»da, qadimgi sugʻd yozuvlari va fors manbalarida, Makedoniyalik Iskandar davriga oid maʼlumotlarda bu yerda juda koʻp shahar va qishloqlar, qasr va qalʼalar mavjudligi toʻgʻrisida xabar qilinadi. Arxeologik kashfiyotlar tufayli aniqlangan oʻzbek elidagi shahar va qishloqlar bilan birga ayrim katta-kichik hovlilar, ulardagi boy dekorativ bezaklar va boʻyoqli rasmlar ham diqqatga sazovordir. Salavkiylar va baqtriyaliklar zamonida Oʻzbekiston hududida miloddan avvalgi I mingyillik oxirida Sugʻdiyona, Margʻiyona va Choch viloyatlaridagi shaharlar bilan bir qatorda tevarak-atrofi mustahkamlangan qishloq qoʻrgʻonlari va ayrim dehqonlarning hovlilari borligi aniqlangan. Bunday qoʻrgʻonlar Qarshi vohasida, Samarqand atrofida, Xorazmda koʻplab

uchraydi. Kushon davlati vaqtida shahar madaniyati ancha rivojlangan bo‘lib, unda hunarmandchilik va savdo-sotiq katta o‘rin tutgan. Bu davrga oid Afrosiyobda, qadimgi Termizda va ayniqsa, Ayritom va Xolchayon, Qarshi va Xorazmda (Tuproqqal’a va Bozorqal’a) qazib olingan ko‘shk va saroylar me‘morchilik va san’at jihatidan g‘oyat muhim obidalaridir. Masalan, Xolchayonda katta xonaning uch tomonidagi devori uch metr balandlikda oq ganch bilan suvalgan, devorlarning yuqori qismi esa mahobatli haykaltaroshlik rasmlari bilan to‘lgan. To‘q qizil rangda bo‘yalgan devorlarga oq gajaklar, barglar, uzumlar, bir necha erkaklar surati katta mahorat bilan ishlangan. Uch metrli oq panel tepasidagi haykallarning usti mineral bo‘yoqlar (qizil, qora rang) bilan bo‘yalgan. Ayvonning janub tomonidagi qazib olingan ayol haykalining chehrasi ochiq va keng, oq dubulg‘a tagidan uning qalin tutam sochlari ko‘rinib turibdi.

Milliy liboslar, bezaklar va pardoz-andozlar. O‘zbek xalqining o‘tmishdagi kiyim-kechaklari to‘g‘risidagi ma‘lumotlarni arxeologik qazilmalar jarayonida topilgan qadimiy katta devoriy suratlar, turli buyumlarga tushirilgan tasvirlar, o‘rta asrlardagi kitob miniatyuralari beradi. O‘rta asrlarga oid miniatyuralar o‘zbek kiyimlarining o‘ziga xos uslubi, ya’ni tipi shakllanganligi va ular keyingi davrgacha saqlanganligini ko‘rsatuvchi noyob namunalardir. Xalqning kiyim-kechaklaridagi o‘zgarishlar, asosan, XX asr boshlarida sezilarli ravishda namoyon bo‘ldi va undagi transformatsiya, asosan, shaharlarda ochiq ko‘zga tashlandi.

An’anaviy o‘zbek libosi asosan, ustki ko‘ylak, ishton va chopondan, boshga do‘ppi, oyoqqa mahsi-kalish yoki etikdan iborat bo‘lgan. Erkaklar, ayollar va bolalar kiyimlari bichimining deyarli bir xilligi ularning qadimiylikidan darak beradi. Bunday liboslar oddiy usulda, ba’zan qaychisiz va ulgusiz, yaxlit matodan yirtib tikilgan. Bir parcha gazlamani

ikkiga buklab, yelka tomonga ko'ndalangiga ikki yeng bilan bir parcha to'rt burchak xishtak (qo'ltig'iga solingan) tikib kiyilavergan.

Erkaklarning an'anaviy yaktak ko'ylagi uzunligi tizzagacha, ayollar va qizlarniki to'pig'igacha bo'lgan. Farg'ona vodiysida yaktak xildagi erkaklar ko'ylagining qiyiq joyi vertikaliga (yirmochi) belgacha yetsa, yana bir turining yirmochisi gorizontal holda bir egnidan ikkinchisiga qiyib cho'zilgan. Har ikki turda ham uzunasiga yoqa o'rnatilgan. Ba'zi viloyatlarda yoqa kashta bilan bezaklangan. Gorizontal yirmochi yoqali ko'ylak Zarafshon, Qashqadaryo va Surxondaryo vodiylarida, Toshkent, Buxoro va Xorazmda keng tarqalgan. Ayollar ko'ylagining yoqasiga ham kashtalangan yoki bezatilgan tasma tikilgan.

Ayollar ko'ylagining yoqasi vertikal kesilgan bo'lib, ko'p joylarda butun bo'yiga gulli jiyak (tasma) tikilgan. Shahrisabz, Qarshi va Surxondaryoda jiyak ipak ip bilan but shaklida to'qilgan. Buxoroda qimmatbaho kiyimlarga tilla ipda to'qilgan jiyak tikilgan.

Qator viloyatlarda yoshi katta ayollar oddiy jun, chilvir yoki qoramtir yo'l-yo'l mato parchasini jiyak qilib ishlatganlar. Asrimiz boshlarida bunday ayol ko'ylaklari kam saqlangan. Turkiston o'lkasida dastlab shaharlarda, keyinroq qishloqlarda tik yoqali yirmochi ko'ylaklar rasm bo'la boshlagan. Bunday ko'ylaklarga «No'g'ay yoqa» deb nom berilgan. Oddiy bichimdagi ko'ylaklarni, asosan, ellik-oltmish yashar ayollar kiyishgan. Hozir ayollar libosi nihoyatda rang-barang bo'lib, ko'pchiligi yevropacha ko'rinish kasb etadi. Shu bilan birga milliy ruhdagi ko'krak burma bichimdagi ko'ylak bugungi kunda ham turli ko'rinishlarda keng tarqalgan. Atlas va adrasdan tikilgan liboslarni bugungi kunda nafaqat qizlar, shuningdek, o'rta yoshdagi va keksa yoshdagi ayollar ham kiyadilar.

Qadimiy ko‘ylak namunalari hozirgacha, asosan, qariyalar va yosh bolalar kiyimida saqlangan. Masalan, Buxoro va Xorazm vohasida ular guppi, jubba, guppicha, Farg‘ona vodiysida guppi ko‘ylak yoki guppicha degan nomlar bilan ma’lum. Qadimiy ko‘ylaklarga oq matodan gorizontaal ochilgan yoqali mullacha ko‘ylak, musulmon ko‘ylak ham kiradi. Juda keng tarqalgan (Farg‘ona, Toshkent, Samarqand, Qashqadaryo va Buxoro viloyatlarida) va qisman saqlangan (Xorazmda) mursak, munisak yoki kaltacha o‘tgan asrda kundalik ayollar kiyimi sifatida diqqatga sazovor. Bunday kiyim chopon shaklida, uzun yoqasiz yengil astar bilan tikilgan.

Ishton ham oddiy shaklda bo‘lib, uni matoni ikkiga buklab, oldi va orqasidan tikilgach, og‘i yopishtirilgan. Erkaklarning ishtoni ayollarnikidan uncha farq qilmagan. Erkak va ayollar ishtonining bichimi bir bo‘lsa-da, ayollarniki matosining turli-tumanligi bilan farqlangan. Ayollar ishtoni, ya’ni lozimi nafaqat ip gazlamadan, shuningdek ipak, jun matolardan ham tikilgan. Shu bilan birga ular erkaklarnikiga nisbatan uzunroq bo‘lib, pastki qismi, ya’ni pochasi jiyak (tasma) bilan bezatilgan. Ayollar ishtoni (lozim) ilgari ikki qismdan: yuqori qismi oddiy matodan, pastki qismi qimmatbaho materialdan (ba’zan ko‘ylakka moslashtirilib) tikilgan, pochasiga jiyak tikilgan.

Umuman olganda, erkaklarning ko‘ylak-ishtoni, odatda, bir rangda (asosan, oq), ayollarniki rang-barang materiallardan tikilgan. O‘tgan asrning oxirlarigacha kiyim-kechaklar mahalliy kosiblar to‘qigan matodan (bo‘z, kalomi, alacha) tikilgan. Keyinchalik kiyim-kechaklar rus fabrikantlari mahsulotlaridan tikila boshlangan (ayollarga gulli chitdan, erkaklarga oddiy chitdan). Hozirgi davrda milliy va yevropacha kiyimlarning turlari nihoyatda ko‘p. Ayniqsa, keyingi paytlarda o‘zbek ayollari yaltiroq, kumush, tilla ipli gazlamalardan zamonaviy modaga moslashtirib kiyim tikirib kiymoqdalar. Ichki kiyimlar

butunlay yangicha trikotaj va sun'iy matolardan tikilgan mahsulotlardan iborat.

Chopon – qadimiy ustki kiyim hisoblanadi. Chopon ochiq yoqali yaktak shaklida astarli va paxtali qilib tikilgan. Chopon uzun yengli, yuqori qismi keng, pastki tomoni torayib ketgan, ayrimlari o'tirishga qulay bo'lsin uchun etaginging o'ng va so'l tomonidan qiyiq joyi bo'lgan. Odatda, chopon belidan belbog' bilan bog'langan, unga erkaklar pichoq (qini bilan) osib yurganlar. Yozgi choponlar qavilmagan (avra-astar chopon) yoki, umuman, astarsiz (avra chopon) ham bo'lgan. Namanganda dala ishlari vaqtida oq matodan yupqa qavilgan kalta chopon kiyiladi. U kishilarni issiqdan saqlaydi. Surxondaryo va Zarafshon bo'ylarida o'rnashgan yarim ko'chmanchi o'zbeklarda ham tizzagacha keladigan, astarsiz kalta (avra) chopon ko'p uchraydi.

O'zbek choponlari rangi, uzunligi, kengligi va kiyish uslubiga ko'ra farqlanadi. Masalan, Buxoro, Qashqadaryo, Surxondaryo va Zarafshon vodiylarida gavda silueti keng va uzun, uzun yengli, paxta yoki yarim ipak rangli matodan tikilgan chopon, Farg'ona yoki Toshkentda yashil yoki ko'k – yashil chopon urf bo'lgan. Asrimiz boshlarida qora satindan tikilgan chopon keng tarqalgan. Yoshlar orasida bayram libosi sifatida ochiq rangli katta yo'l-yo'l beqasam to'n urf hisoblangan. Qishloq joylarda bunday chopon kuyov sarposiga kirgan. Biroz tor va kalta, kambar yo'lli naqsh berilgan, yaltiroq alachadan tikilgan Xorazm choponi qadimdan keng tarqalgan. Choponni yaktak ustidan kiyib belbog' bog'lash, asosan, Farg'ona vodiysida odat bo'lgan, boshqa joylarda belbog'siz yaktakchasigina kiyilgan.

Ayollarning o'ziga xos chopon shaklida bichib tikilgan ust kiyimi – mursak ilgari juda keng tarqalgan.

Ular Buxoro, Xorazm va Qashqadaryoda yangi tirsakkacha kalta va kengligi bilan, Samarqand va Toshkentda (53-rasm)

53-rasm.

uzun, yengsiz, bilakkacha bo'lgan yengi bilan farqlangan, xolos.

Mursak astarli qavima qilib tikilgan, qishki mursakka esa paxta solingan. O'tgan asrning boshlarigacha u oddiy ko'chalik libosi sifatida kiyilgan bo'lsa, keyinchalik mursak motam libosi sifatida belbog' bilan kiyilgan. Ayrim ayollar

uni to‘yga yoki mehmonga borganda ham kiyganlar. Hozirgacha Toshkentda mursakni dafn marosimida tobut ustiga yopadilar.

Matolar. XIX asrda o‘zbek milliy kiyimlarini tikishda ishlatiladigan asosiy matolar qatoriga ip gazlama, ipak, nimshoyi va jun gazlamalar kiradi. Ip gazlamalarning turlari juda ko‘p. Ayniqsa, och jigarrang, sariq tusli bo‘zlar keng tarqalgan bo‘lib, ulardan barcha yoshdagi kishilar uchun choponlar, shuningdek, ichki kiyimlar, sallalar tikilgan. Ayollarning ro‘mollari, dakana va lachaklarini tikish uchun doka ishlatilgan. Erkaklarning ko‘ylaklari xomsurp, sidirg‘a chit, ip gazlamali qalamidan tikilgan. Yo‘l-yo‘l ip gazlama mato – alachalar ko‘proq chopon tikishda qo‘llanilgan.

Chopon tikishda, shuningdek, bo‘z yoki karbos (oddiy bo‘yalmagan ip gazlama), bosma (ko‘proq qizil tusdagi gulli bo‘z), alacha (bo‘yalgan ipdan to‘qilgan yo‘l-yo‘l ip gazlama), yo‘l-yo‘l nimshoyi matolardan ham foydalanilgan.

Buxoro, Samarqand, Qo‘qon, Marg‘ilon, Namangan va boshqa shaharlarda an‘anaviy o‘zbek ipak (kanovuz, shoyi, xonatlas), nimshoyi (beqasam, banoras, adras) gazlamalaridan tikilgan turfa kiyimlar boy-badavlat kishilar orasida rasm bo‘lgan.

XIX asrning birinchi yarmida O‘rta Osiyoga Rusiyadan ip gazlama va boshqa matolarning keltirilishi sababli XIX asr oxiri va XX asr boshida mahalliy aholi orasida asosan fabrikada tayyorlangan ip gazlamalar: chit, bo‘z, kolenkor, xom surpdan tikilgan kiyim-kechaklarni kiyish rasm bo‘lgan. Boy-badavlat kishilar esa kimxob, ipak, atlas, duxoba, rang-barang movutlarni sotib ola boshlaganlar.

Shunga qaramay, kosiblar dastgohidan chiqqan mahalliy gazlama: mato, bo‘z, nimshoyi kabi gazmollar (adras, beqasam, poshshoyi, kimxob, xonatlas, katakshoyi kabilar)ning turli xillariga ehtiyoj katta bo‘lgan.

Ma'lumki, o'zbek xalqi o'zining milliy marosimlarida alohida kiyinadi. Nikoh yoki xatna to'yida kelin-kuyovlar liboslari, to'y bolaning kiyimi, dafn marosimida marhumni yodlash davrida kiyiladigan liboslarga bo'linadi.

Erkaklarning milliy liboslari ham ichki (ichdan kiyiladigan) va ustki – yelkaga kiyiladigan, belga bog'lanadigan turlardan iborat.

Erkaklarning ichki libosiga yengsiz mullayoqa ko'ylak, ko'ylak-xalat (yaktak) va ishton kirgan. Ustki libosga turli-tuman xildagi yengil, issiq (paxta solib qavilgan) choponlar (to'nlar), mo'ynadan tikilib, gazlama bilan qoplangan po'stinlar, chakmonlar, kamzullar, uzun yoki qisqa nimchalar kiradi.

Ustki kiyimlar ichida to'n-choponlar eng ko'p tarqalgan va hozirgacha yetib kelgan libos turidir. Tikilishga ko'ra to'nlar avra to'n, astarli to'n, paxtalik to'n deb atalgan. Tikilgan matosiga ko'ra to'nlarining qator turlari mavjud. Bular qalami to'n, banoras to'n, beqasam to'n, kimxob to'n, surra to'n va hokazo. Shuningdek, ular kimga mo'ljallanganligiga qarab, bola to'n, kuyov to'n, quda to'n kabi nomlar bilan atalgan. To'n-choponlar ustidan bog'lash uchun belbog'lar, chorsilar, charm, duxoba kamarlar ishlatilgan.

Bosh kiyimlar do'ppilarni, sallalarni, turli-tuman telpaklarni (qo'y mo'ynasidan tikilgan cho'girmalar) o'z ichiga olgan.

Poyabzallar charmdan tikilgan xilma-xil etik, mahsi, choriq, ko'n va yog'ochdan ishlangan kavush va zardo'zi etiklardan iborat bo'lgan.

Ayollarning milliy liboslari ichki, ustki va kishilik kiyimdan iborat bo'lgan. Ustki kiyimlar – kamzul, yengil xalat (mursak, kaltacha), yengsiz nimchalardir.

Paranji ham ayollarning an'anaviy ustki kiyimi sanalib, u to'n va ichidan qora ot yolidan ishlangan chachvondan iborat. XX asrning 1930-yillarigacha shaharlik o'zbek ayollar

paranji yopinganlar. Paranji soxta yengli, to'nsimon, uzun yopinchiqdan iborat bo'lib, otning dum qilidan to'qilgan to'r parda – chachvon betga tutilib, ustiga paranji yopilgan. Chachvon yuzni bekitib, belgacha yetgan. Odatda, paranji uydan ko'chaga chiqqanda yopinilgan. Qishloq joylarda paranji kam ishlatilgan, uni bayramlarda va uzoq safarga chiqilgandagina yopinganlar. Ba'zi qishloqlarda ayollar uydan ko'chaga chiqqanda bola choponi yoki oq bekingich bilan yuzlarini bekitganlar. Shahrisabz va Samarqand viloyatida yarim ko'chmanchi o'zbek qabilalar yo'l-yo'l matodan tikilgan chopon (jelak) yopinganlar. Uzun va tor soxta yengli yoping'ich – *ja'dani* Xorazm ayollari kiygan. Bunday yoping'ich Surxondaryo va Samarqand viloyatlarida ham uchraydi.

O'zbek ayollarining bosh kiyimlari ham turlichadir. Xususan, ro'mol, peshonabog', do'ppilar ular sirasiga kirib, ularning har biri o'ziga xos matodan, rang-barang ip-ipaklardan to'qilgan, tikilgan.

Ayollar poyabzali – mahsi, kavush, kalish kabilar ko'n yoki rezinadan (so'nggi asrlarda chetdan kirib kelgan) ishlangan (54-rasm).

Zeb-ziynatlar ayollar kiyim-kechagining tarkibiy qismi sanaladi. Ular orasida sochga taqiladigan shokilali marjon-munchoqlar, popuklar, tangalar, qadama bezaklar, gajimlar, zalvorli kumush ziynatlar, ikki chekkaga va quloqqa taqiladigan peshonaband, tillaqosh, zulf, shokilador ziraklar, isirg'a va buloqilarni sanab ko'rsatish mumkin. Shu bilan birga bo'yin va ko'krakka taqiladigan marvaridlar, zebigardon, tumor va boshqalar, qo'lga va barmoqlarga taqiladigan bilaguzuk, uzuklar, kiyim ustiga taqiladigan xilma-xil tugma, marjon, tumorlar, bosh kiyimga qadaladigan ukpar, jig'a kabilar keng tarqalgan.

54-rasm.

Zamonaviy kiyimlarda milliy an'analar bilan Yevropa uslubi qo'shilib ketgan. Milliy matolardan zamonaviy ruhdagi turli bichimlardagi ko'ylak va kostumlar xotin-qizlar o'rtasida

urf bo‘lgan. Milliy kiyimlar hayot tarzimiz va iqlim sharoitga moslangani bois, qishloq xo‘jaligida mashg‘ul kishilar hozirgacha oq yaktakni ish kiyimi sifatida kiyadilar.

XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Turkiston o‘lkasida yevropacha kamzul (kamzo‘l) paydo bo‘lib, uni erkaklar ham, ayollar ham kiygan. Erkaklar kamzuli tik yoqali, uzunligi tizzagacha yetadigan, asosan qora matodan tikilgan. Ayollarning kamzuli rang-barang duxobadan yoki beqasamdan beli tor qilib tikilgan. Ko‘ylak ustida yengsiz nimcha, ya‘ni jiletka kiyish urf bo‘lgan. Ingliz libosi tipidagi jaket ham yevropacha libos, palto va makintosh kabi ziyolilar orasida tez tarqala boshlagan.

Qadim davrlardan bosh kiyimiga qarab, o‘zbeklarning etnik va lokal guruhlari farq qilingan. Erkaklar boshiga, asosan, turli xildagi do‘ppi (to‘ppi, taxyo) kiyganlar, ayollar esa, ko‘pincha, rang-barang ro‘mol yopingan. Do‘ppining, dastavval, tagi va gardishi (kizagi)ni ayrim holda tikib kashtalaganlar va mayda qavib qo‘shib tikkanlar. Odatda, do‘ppi nozik gulli, qadab tikiladi, ayrim ayollarning do‘ppisiga mayda munchoq, marjonlar, xorazmliklarda jiyak va popuk taqiladi. Ilgari konus shaklidagi do‘ppilar Toshkent, Samarqand, Shahrisabzda tarqalgan, bugungi kunda Shahrisabzda saqlangan. Ayniqsa, «bodom» yoki «qalampir» naqshli oq ipak ip bilan tagi qora matoga kashtalangan Chust do‘ppi nafaqat vodiya, balki undan tashqarida ham mashhur. Tagi kashta qilinib, rang-barang to‘pbarggul shaklidagi Xo‘jand – O‘ratepa do‘ppilari butun O‘zbekistonga tarqalgan.

Erkaklar kiyadigan uchli qalpoq – kuloh to‘rt bo‘lak uchburchak matodan, gardishsiz tikilgan. Konus shaklidagi baland kulohni ilgari qalandarlar kiyishgan, tuxum shaklidagi chakkasi biroz yumaloq kulohni Buxoroda yoshi ulug‘ qariyalar qishda kiyganlar. Bunday bosh kiyimi o‘rta asr miniatyuralarida ko‘p uchraydi. Asli kulohni ruhoniylar va dindor kishilar ko‘proq kiyganlar. Kulohga o‘xshash teridan tikilgan qishki

telpak Samarqand va Buxoroda uchraydi. Farg‘ona vodiysida va Toshkent viloyatida telpak duxoba va movutdan tikilgan, tepasi tulki yoki suvsar mo‘ynasi, ba‘zan qo‘y terisidan tikilgan. Telpak bichimidagi kigizdan tikilgan qalpoqni, asosan, dashtda yashovchi aholi kiygan. Qalpoqning ikki chetida keski (qiyiq joyi) va soyabon uchun keng hoshiyasi bo‘lgan. Odatda, qalpoq oq kigizdan, hoshiyasining chekkasi esa qora chitdan tikilgan.

O‘zbekistonning turli mintaqalaridagi liboslar bir-biridan farq qiladi. Shu ma’noda o‘zbek liboslarini quyidagi mintaqalarga bo‘lib o‘rganish maqsadga muvofiq: Toshkent – Farg‘ona, Buxoro – Samarqand, Qashqadaryo – Surxondaryo.

Toshkent – Farg‘ona liboslari. Toshkent yirik markaz sifatida azaldan O‘rta Osiyo va boshqa qo‘shni mamlakatlar, ayniqsa, Rossiya bilan savdo-sotiq aloqalarida vositachi rolini bajarib kelgan. Bundan tashqari, Turkiston o‘lkasining poytaxti sifatida Toshkent o‘lka aholisining iqtisodiy va siyosiy hayotida katta ta’sirga ega bo‘lgan.

Farg‘ona vodiysi muhim xomashyo bazasi bo‘lgan. Toshkent va Farg‘ona vodiysi aholisining turmush tarzi va tartibi, kiyimlari bir-biridan deyarli farq qilmagan.

Toshkent va Farg‘ona vodiysida an’anaviy milliy kiyimlar aholining turli toifasi ijtimoiy holatini bildirib turgan.

Chunonchi, Toshkent, Farg‘ona vodiysi hunarmandlarining kiyimi (55-rasm), mahalliy ziyolilarning kiyimi: jadidlar, mullalar va diniy tabaqa kishilari – masjid imomlari, so‘filar, darvishlar kiyimi va boshqalar.

Urf-odat yoki marosim kiyimlari: to‘y, o‘g‘il bolalarning sunnat to‘yida kiyadigan kiyimi, dafn marosimi kiyimlari, yodga olish marosimlari kiyimlari.

Kiyimlar jins belgisi bo‘yicha – erkaklar, ayollar va bolalar kiyimlari, yosh belgisi bo‘yicha – yosh kelinchaklar, kuyovlar, o‘rta yoshdagi erkaklar va ayollar, keksalar kiyimlariga bo‘linadi. Ular boshqa mintaqalar kiyimlaridan

55-rasm.

ranglarining sokinligi bilan ajralib turadi. Farg‘ona vodiysi va Toshkent kiyimlarida qora va yashil ranglar ko‘proq ishlatilgan.

Bundan tashqari, Farg‘ona vodiysi va Toshkent O‘zbekiston Respublikasining boy mintaqalari qatoriga kiradi. Ular qadimiy Ipak yo‘lida asosiy bo‘g‘in hisoblangan.

Buxoro – Samarqand liboslari. Buxoro va Samarqand milliy kiyimlarida qo‘shni davlatlarning madaniy ta‘siri kuzatiladi, uning asosiy shakllari va ayrim elementlari asrlar davomida yaratilgan.

O‘zbekistonda qadimdan ip gazlama, yarimipak, ipak va jun gazlamalar ishlab chiqarilgan. Ular butun Sharqda o‘rta asrlardan, ya‘ni Xitoydan qadimiy Turkiston orqali «Buyuk ipak yo‘li» o‘tgan vaqtdan beri mashhur bo‘lib kelgan. Buxoro va Samarqand gazlamalarining shuhrati to‘g‘risida Narshaxiy, Maqdisiy va qator X asr tarixchilarining asarlari dalolat beradi. Ularning xabar berishicha, mahalliy gazlamalar Bag‘dod, Xuroson, Misr, Suriya, Vizantiya kabi shaharlarda ishlab chiqarilgan.

XIX asr o‘rtalarida ko‘plab shaharlar (Buxoro, Samarqand, Shahrisabz, Marg‘ilon va boshqalar)da milliy o‘ziga xos va yuqori sifatli gazlamalarning turli xillari ishlab chiqarilgan. Bizning mamlakatimiz va undan tashqarida og‘ir yarim ipak gazlamalar – beqasam, banoras va adras; ayollar kiyimi uchun yengil va yupqa ipak mato – shoyi, ranglarining mutanosibligi bo‘yicha juda ajoyib abrli gazlamalar mashhur. Buxoroning abrli gazlamalarida asosan uchta rang – to‘q qizil, sariq va pushti ranglardan foydalanilgan (56-rasm).

Buxoro va Samarqandning milliy kiyimlari O‘zbekistonning boshqa mintaqalari kiyimlaridan serhashamligi va noyob zardo‘zi kashtalari bilan ajralib turadi (57–58-rasmlar).

XIX asrda Buxoroda zardo‘zlik san‘ati gullab-yashnagan. Zardo‘zi kashtalar bilan, asosan, saroy a‘yonlari, ayollar va erkaklar kiyimlari: chopon, belbog‘lar, bosh va oyoq kiyimlar bezatila boshlandi. Zardo‘zlik san‘atida zardo‘zi-zamindo‘zi texnikasi keng tarqaldi, bunda asos sidirg‘asiga kashta bilan tikib chiqiladi (59–60-rasmlar).

56-rasm. Erkaklar libosi. Samarqand.

XX asrda zardo'zi-guldo'zi texnikasi rivojlandi, bunda naqsh gullari qattiq qog'oz yoki kartondan qirqib olinib, mato ustiga qo'yiladi va zar ip bilan tikib, qoplanadi.

57-rasm. Buxoro libosi.

58-rasm. Samarqand libosi.

Hozirgi vaqtda zardo‘zlik san‘ati an‘analari yanada yuqori pog‘onaga ko‘tarildi. Buyumlarning turlari ko‘paydi, kompozitsiyalar ishlab chiqish sifati yaxshilandi. Do‘ppilar, ayollarning yengsiz nimchalari, shippaklar, belbog‘lar, sumkachalar, kartmonlar va boshqalar keng tarqaldi (61-rasm).

Shunday qilib, Buxoro va Samarqand O‘zbekistonning zargarlik va zardo‘zlik san‘ati rivojlangan markazlaridan hisoblanadi.

Qashqadaryo – Surxondaryo liboslari. Qashqadaryo va Surxondaryo vohasi O‘zbekistonning janubida joylashgan.

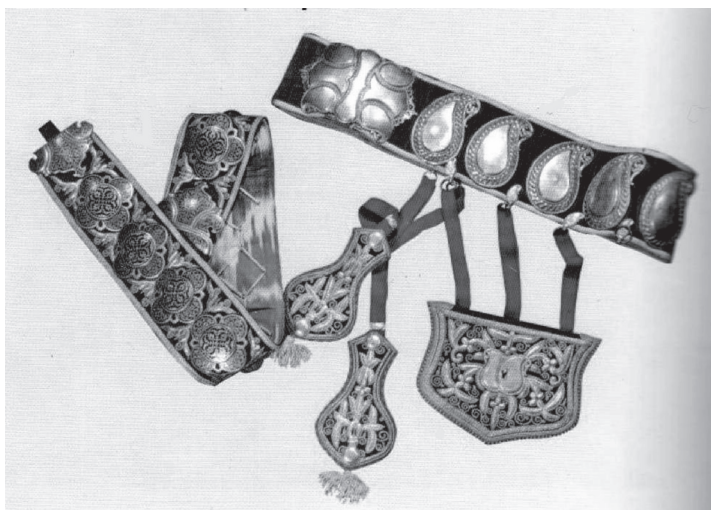

59-rasm. Erkaklar libosi. Buxoro.

Ular iqlimining issiqligi bilan ajralib turadi. Tabiiy shart-sharoitlardan kelib chiqqan holda o'lkaholisining milliy kiyimlari ham tabiat sharoitlariga mos bo'lishi lozim. Kiyimlarning yorqin ochiq bo'yoqlari, erkin bichimi va noyob, turli-tuman kashtalari kishilarning yuqori dididan dalolat beradi. Surxondaryo vohasida asrlar osha turli etnik guruhlar yashab kelmoqda, u yerda o'ziga xos

60-rasm. Ovchilar cholvori va zardo‘zi etik. Buxoro.

61-rasm.

tarixiy-madaniy etnografik voqa vujudga kelgan bo'lib, an'anaviy madaniyatning yuragi hisoblanadi. 2001-yilda Boysun YUNESKO xalqaro tashkiloti tomonidan xalq madaniyatining durdonasi deb tan olinganligi tasodifiy emas. Ushbu mintaqa uchun an'anaviy, o'ziga xos kiyimlar aholining xo'jalik yuritishi, estetik qarashlari asosidagi hayot tarzi va iqtisodiy omillarning o'ziga xos jihatlarini inobatga olgan holda tayyorlangan. Kiyimlarda ajdodlarning ko'p asrlik an'anaviy va badiiy yaratuvchanlik g'oyalari yaqqol ifodalangan. Ularda boshqa elementlarga nisbatan xalqning milliy xarakteri, etnik tarixi ildizlariga borib taqaladigan an'analari, ijtimoiy munosabatlari va mafkura, e'tiqodning ayrim elementlari ko'proq ifodalangan. U kishilarning moddiy farovonligi, ularning didlari, xo'jaligining ayrim o'ziga xosliklari va oilaviy turmushining ba'zi tomonlarini aks ettiradi.

Surxondaryoda ayollarning «kiygich», «bosh» deb ataladigan bosh kiyimlari faqat ayni o'lkagagina xos bo'lib, O'zbekistonning boshqa joylarida uchramaydi (62-rasm). «Bosh» juda o'ziga xos bosh kiyimi bo'lib, u bir nechta vazifani bajargan:

1. Ayollar boshini issiq, sovuq va shamoldan asragan.

2. Unda ayollar turmushda tez-tez zarur bo'lib turadigan mayda buyumlarni (ip, igna, to'g'nag'ich va taroq) saqlaganlar.

Surxondaryoning ayollari qizil, olcha ranglarni juda yaxshi ko'rganlar. Kiyim uchun yo'l-yo'l, sidirg'a va yirik gulli abri gazlamalarni tanlaganlar. Kiyimlarga kashtalar nafaqat go'zallik va estetik did berish uchun tikilgan, shuningdek, ular diniy asoslarga ham ega bo'lgan. Xususan, bunday bezaklar ayollar, bolalar va kelinchaklarni yomon ko'zdan asraydi, deb hisoblangan.

62-rasm.

Ayollarning kiyimlarini zargarlik bezaklarisiz tasavvur etib bo'lmaydi. Surxondaryoda zargarlik buyumlari xuddi kiyimlar kabi ushbu mintaqaning etnik turmush tarziga xos bo'lgan, alohida ajralib turadigan xususiyatlarga ega. Kumushdan ishlangan peshona bezaklari «sinsila» (sil-sila) deb

atalgan. Ayollarning ziraklari turli-tuman bo'lgan. Burunga taqiladiganlari «letuva» va «natti» deb atalgan. Surxondaryo ayollari zargarlik buyumlarini juda sevganlar va ko'plab taqib yurganlar.

Qashqadaryo va Surxondaryo aholisi milliy kiyimlarining noyob namunalari aholining ijtimoiy ahvolidan kelib chiqqan holda taqdim etilgan: erkaklar, ayollar va bolalar kiyimlari; yosh ayollar, o'rta yoshdagi erkaklar va ayollar, keksalar kiyimlari (63–64-rasmlar).

Surxondaryo yana qadimiy yer osti saroylari va moddiy-madaniy yodgorliklariga boy bo'lib, ushbu o'lkaning qadimiy madaniyati bundan dalolat berib turadi. Surxondaryo

63-rasm. O'rta yoshli kishilar kiyimi. Surxondaryo.

64-rasm. Ayollar ko'ylagi. Surxondaryo.

hududida arxeolog olimlar tomonidan topilgan Dalvarzintepa, Ayritom, Sopollitepa, Fayoztepa, Bolaliktepa kabi qadimiy tarix, madaniyat va san'at obidalaridan topilayotgan nodir ashyolardagi tasvirlar bu joydagi liboslar haqida qimmatli ma'lumotlar beradi.

Qashqadaryo va uning yirik tarixiy shahri Shahrisabz (Kesh) milliy kiyimlarining uziga xos xususiyatlari ayollar, erkaklar va bolalar kiyimlarini turli kashtalar bilan bezatishdan iborat, zero, bu kashtalar yuzlab yillar mobaynida haqiqiy san'at asarlariga aylanib ulgurdi.

XIV–XV asrlarda Shahrisabz Temuriylar saltanatining yirik siyosiy, ma'muriy va madaniy markazi hisoblangan. Bu ko'p jihatdan Shahrisabz kashtalarining o'ziga xosligi va badiiy

xususiyatlarini belgilab beradi. Qashqadaryo va Shahrisabzning kashta tikilgan buyumlari o'zining yorqinligi, ranglarining uyg'unligi bilan ajralib turadi. Bu erkaklarning choponlari, shalvarlari, do'ppilari, kuloh va turli-tuman ayollar buyumlari, ya'ni ro'mol, sumkachalar, dastro'mol, oynaxalta, taroqxalta va boshqa buyumlari bo'lib, ular qarama-qarshi ranglar: yorqin qizil, to'q sariq, to'q jigarrang, binafsharang, yashil ranglar bilan ajralib turadi.

Qashqadaryo va Shahrisabzda kashta tikishning «yo'rma» va «kandaxayol» usullari qabul qilingan bo'lib, kashtaning «iroqi» usuli keng tarqalgan.

Xorazm liboslari. Xorazm – qadimiy voha bo'lib, O'zbekistonning shimolida joylashgan, keskin kontinental iqlimi, yozi issiq va qishi qattiqligi bilan ajralib turadi.

Qadimiy Xorazm madaniyati neolit (mil. avv. IV mingyillik boshidan III mingyillikkacha) davridan boshlab feodalizm boshigacha (XI–XIII asrlar) kuzatilgan, bu davrda vohada shahar madaniyati va shunga yarasha hunarmandchilik va savdo-sotiq gullab-yashnagan.

Xorazmiylar to'g'risidagi yozma tarixiy manbalar «Avesto» orqali bizgacha yetib kelgan (mil. avv. mingyillikning birinchi yarmi), u yerda «Hraizim» mamlakatining nomi uchraydi.

X asr tarixchilari Xorazm to'g'risida shunday yozadilar: «Xorazm – serhosil, oziq-ovqat va mevalarga boy shahar, u yerda paxta va jundan ko'plab buyumlar tayyorlanadi, ular boshqa joylarga olib ketiladi. Shahar katta boylikka ega bo'lib, u yerdan yostiqlar uchun jildlar, qavilgan kiyim-kechak, kigiz va boshqalar chetga chiqariladi».

Xalq san'atining eng yaxshi an'analari Xiva – muzey-shaharning XIII–XIX asrlardagi me'moriy tarixiy obidalarida aks ettirilgan, bunda xorazmlik qadimiy me'morlarning yuksak

san'ati ansamblarning uygun birligida mujassamlashgan. Qadimiy shahar Xiva – Amudaryoning o'ng qirg'og'i va qadimiy Ipak yo'lida joylashgan bo'lib, hammadan ko'proq o'z milliy xislatlarini saqlab qolgan. Bu belgilar genetik jihatdan ularning qadimiy ota-bobolariga borib taqalishidan dalolat beradi.

Kiyimlarning o'ziga xosligi uni kiyadigan kishilarning yoshi, ijtimoiy ahvoli, dunyoqarashi, hayotdagi qayg'uli va quvonchli hodisalar, xo'jalik yuritishi va tabiiy shart-sharoitlar bilan belgilanadi. Bu me'yor va talablar kiyimlarni tikishda foydalaniladigan matolar, ularning gullari, bezatilishi, ranglari, kiyimlarning bichilishi va katta-kichikligiga ham o'z ta'sirini o'tkazadi.

Xorazm xalqining milliy kiyimlari quyidagi xususiyatlari: uyg'unlashib ketgan ranglarning an'anaviyligi, erkaklar va ayollar bosh kiyimlari (mo'ynalari uzun katta shapkalar) shaklining o'ziga xosligi bilan ajralib turadi. Bunday bosh kiyimlar cho'girma telpak deb ataladi, u qo'y terisidan tikilgan bo'lib, uni erkaklar yil davomida kiyib yuradilar (65-rasm).

Lachak deb ataladigan marosim bosh kiyimi va o'ziga xos zargarlik buyumlari milliy libosning elementlarini tashkil qiladi (66-rasm).

Xorazmda misga zarb berib, naqshlar solib buyumlar tayyorlash va zargarlik san'ati juda rivojlangan. Boshqa mintaqalardan farqli ravishda Xorazm zeb-ziynatlari shakllarining turli-tumanligi va mukammalligi bilan ajralib turadi (67–68-rasmlar).

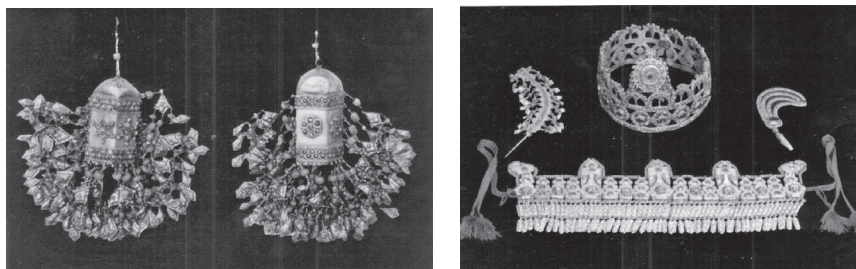
Xorazm ayollari ipakdan tikilgan doirasimon shakldagi gulli tahya (do'ppi) (69-rasm)ga ipdan yoki qush patidan popuk o'rnatib tangalar osganlar.

65-rasm.

66-rasm. Lachak bog'lagan yosh ayol.

67-rasm. Taxyado'zi, manglaydo'zi va jig'alar. Yarim-tirnoq – quloq orqasiga taqiladigan ayollar bezagi.

68-rasm. Ayollar bezaklari.

69-rasm. Tahyalar.

Tahyo ustidan, odatda, ro‘mol yopilgan. Bu yerda ro‘mol turlari ko‘p bo‘lgan: mahalliy ustalar to‘qigan oq takana va ipak ro‘mol (chitkor gul bosilgan), jundan to‘qilgan naqshli serjun ro‘mol, chetdan keltirilgan boku ro‘mol, parang (fransuz yoki Yevropa) ro‘moli va hokazolar. Erkaklarning qadimdan kelgan bosh kiyimlari – cho‘g‘irma bir necha turda qo‘y terisidan tikilgan. Qorako‘l terisidan tikilgan sherozi popoq va quloqchin keyingi davrlarda paydo bo‘lgan.

XULOSA

Shunday qilib, jahon tasviriy san'ati, shuningdek, uning ajralmas bir qismi bo'lgan libos tarixi uzoq yillik tarixiy jarayonni boshidan o'tkazdi. O'tgan yillar davomida uning taraqqiyoti ko'zdan kechirilsa, juda katta ijodiy jarayon sodir bo'lgani kuzatiladi. Bunda davr va har bir millatning o'ziga xos qadriyatlari va an'analari bilan birga tashqi ta'sirlarning ham o'zni beqiyos bo'ldi. Insoniyat qobiliyati, ijtimoiy muhit, siyosiy jarayonlar tasviriy san'atning rivojlanishiga, bu, o'z navbatida, liboslar modasining doimiy yangilanishiga ta'sir ko'rsatdi. Shu ma'noda badiiy tafakkur taraqqiyotining o'ziga xos mezonlarini aniqlash orqali tasviriy san'at va libos tarixini sinchiklab o'rganish jamiyatdagi o'zgarishlarni chuqur tahlil qilish va keng bilimlarni egallash imkonini beradi. Ammo shuni aytish kerakki, jahon tasviriy san'ati turli ta'sirlar, ijtimoiy-siyosiy o'zgarishlar natijasida shakllangan bo'lsa-da, doimiy ravishda o'zining spetsifik xususiyatlariga ega bo'lgan holda rivojlanishda davom etdi. Turli yo'nalishlar, oqimlar, uslublar paydo bo'ldi va insoniyatning ulkan badiiy merosi yaratildi.

O'quv qo'llanma G'arb va Sharq mamlakatlari tasviriy san'ati hamda libos tarixining shakllanish va rivojlanishi asoslarini tadrijiy va o'zaro uzviy ravishda o'rganishi, yo'nalishlar, uslublarning paydo bo'lish sabablari, xususiyatlarini tahlil qilishga qaratilganligi, kostum va moda tarixining taraqqiy etish tendensiyalarini umumlashtirganligi bilan muhim ahamiyat kasb etadi.

ATAMALAR LUG‘ATI

Abas – arab erkaklarining ustki yopinchiḡi.

Avangard yo‘nalishi (fransuzcha «oldinda yuruvchi» ma‘nosida) – yangicha ko‘rinishdagi, oldingilarini inkor etuvchi, ommabop buyumlarga qarama-qarshisini tanlovchi oqim.

Avase – salqin mavsumda, astarlik qilingan, kimono.

Adras – abr iplar bilan gul solingan nimshoyi gazmol.

Adxivasa – hind erkaklari ustki kiyimi.

Ayshik – doira yoki yarim oy shaklidagi ziraklar.

Alqa o‘nirshe – qozoq ayollari ko‘krak ustki bezagi.

Anaksarides – fors erkaklari bel kiyimi, charmdan tikilgan ishton.

Ansambl (fr.) – to‘liq, tekis, uyg‘un, turli qismlardan yoki bo‘laklardan yig‘ilgan bir butun ma‘nosini bildiradi.

Asil – qimmatbaho tosh.

Babush – arab erkaklarining oyoq kiyimi – shippak.

Bakay – ko‘ylakning etak qismidagi burmalar.

Balak – turkman erkaklari ichki bel kiyimi.

Banoras – beqasamdan rang turlari bilan farqlanib, undan ayollarning ustki kiyimi bo‘lmish paranji tikilgan.

Bey sin – xitoy ayollarining kofta ustidan kiyiladigan nimchasi.

Beqasam – yo‘l-yo‘l gazmol bo‘lib, undan erkaklar, ayollar va bolalar uchun kundalik kiyiladigan to‘nlar, ko‘rpa-ko‘rpachalar tikishda foydalanilgan.

Belda turuvchi kiyim – bel chizig‘ida mahkamlanib, bo‘ksalar sirtiga tayanuvchi kiyimlar. Bunday kiyim odam gavdasining quyi qismi va oyoqlarini qisman yoki to‘liq qoplab turadi. Belda turuvchi kiyimlarga yubkalar, shimlar va yubka-shimlar kiradi.

Beldik – kumush taqinchoqlar bilan bezatilgan kamar.

Belyo uslubi – retro uslubining ko‘rinishlaridan biri. Yuqa och rang shoyi va paxta matosidan kishilik uchun tikilgan ko‘ylak, bluzka va sarafanlar. Ular tagdo‘zi, gulduzi kashta yoki oddiy to‘rdo‘z, ko‘z-ko‘z gul, ingichka gul chok bilan hashamlangan. Ayollar ich ko‘ylagini qadimdan shunday bezaganlari uchun uslubning nomi ham shundan tarqagan.

Bi – Xitoyda gamash.

Bilezik – bilaguzuk.

Bichim – kiyimning yeng ulanish chizig‘i, old va ort bo‘laklarining vertikal (bo‘ylama) yoki gorizontal (ko‘ndalang) bo‘linishlarining chiziqlari kabi – konstruktiv chiziqlar hosil qilgan tashqi ko‘rinishi.

Blio – belning pastidan ajralgan yopinchiq shaklidagi ilk o‘rta asrlar G‘arbiy Yevropa libosi. Yuqori qismi yelka, ko‘krak va belga yopishib turib, bo‘ksa tomon kengayadi. Etak tomoni ikki yarim doira shaklida bichilgan. Ular old va orqa tomon beletaklariga qo‘shib tikilgan. Ushbu kiyimning umumiy uzunligi boldirning o‘rtalariga qadar boradi. Blioning yenglari yaxlit tor, past tomonga qarab voronka shaklida kengaygan. Yon yiriqlari orasidan rang jihatdan keskin tafovutli yorqin rangdagi tunika ko‘rinib turadi. Blio odatda orqa tarafidan shnurlangan.

Borik – atrofiga mo‘yna tikilgan qozoq erkaklari bosh kiyimi.

Day – xitoyliklarda – belbog‘, aslzoda va amaldorlarning boylik ramzi.

Dalmatika – keng yengli, ancha uzun, yoyilgan holatda kreatni eslatuvchi kiyim. Bu kiyimni asosan rimlik xristianlar (1-asr boshiga kelib rimga xristian dini kirib kela boshladi. Dastlab ezilgan sinflarni qamrab olgan ushbu din vaqt o‘tib, yuqori sinflar doirasida ham tarqala boshladi) kiyishgan.

Datemaki – yapon libosida belbog‘.

Dzori – yapon libosidagi oyoq kiyim.

Dzyuban – yapon erkak va ayollarining libosidagi ichki yelka kiyimi.

Diploidalar – bu qaytarmalardir. Qadimgi yunon ayollari libosida bezak o‘rnini bosib, u boshqa rangdagi matodan tikilgan turli-tuman kashtalar, applikatsiyalar, bezakli detallar bilan bezaklangan. Qaytarmaning uzunligi turlicha bo‘lgan. Xususan, ular ko‘krakkacha, bo‘ksagacha, tizzagacha bo‘lishi mumkin edi. Xuddi erkaklar xitonlari singari ayollarniki ham yelkaga fibula-to‘g‘nag‘ichlar bilan mahkamlanib, belda kolpos deb nom olgan belbog‘ bilan mahkamlanib, ayol tanasi go‘zalligini bo‘rttirib turgan.

Disko – yoshlar libosidagi kichik bir uslubiy oqimcha. Diskoning ko‘ylak va kostumlarining ishlatilish maqsadi juda tor, ya’ni faqat diskotekaga borish va raqs tushish. Aksariyat bu liboslar yarqiroq, «baqiroq» va ola-chalpoq bo‘ladi. Trikotajdan ham foydalaniladi. Ularning shakli, bichimi shu davrdagi modaning talabiga mos o‘zgaruvchan. Disko-ko‘ylak (yoki diskotek-ko‘ylak) bu raqs va o‘yinning tantanavor libosidir.

Diffuz uslub (lotincha – «bir-biriga o‘tish») – XX asr 1970-yillari mahsuli. Avvaldan bilib turib, o‘ylab, libosdagi qismlarni turli uslublardan tanlab terish. Romantik uslubdagi

ko‘ylak ustidan ishchanlik pidjagi; folklor uslubidagi bluzkaga sport shimini kiyish va hokazo. Ammo, har narsaga ruxsat ko‘ngilga kelganini qilish degani emas, har xil uslublardan kostum yig‘ilarkan, libosning mo‘ljallangan maqsadi, manzili, talablari mustahkam ushlanishi zarur. Bema’ni bachkanalik bachkanaligicha qolaveradi.

Duy szin – xitoy erkaklar libosidagi sharqona simmetrik bichimga ega ichki kiyim.

Dupatta – hind libosidagi yopinchiq.

Dxoti – hind erkaklar bel kiyimi.

Elechek – qirg‘iz ayollarining bosh kiyimi.

Eri – yapon libosida yoqa.

Erkaklar yelkada turuvchi maishiy ustki kiyimlari – ko‘ylak, nimcha (jilet), pidjak, kurtka, plash, palto, shuningdek, nisbatan kam kiyiladigan bluzon, syurtuk, frak va shu kabilar.

Ettyu fundosi – yapon libosidagi fundosining ikkinchi turi, u kaltaroq bo‘lgan.

Folklor uslubi yoki etno-uslub. Zamonaviy kiyimda milliy va an’anaviy libos elementlarining ishlatilishi. Boshqacha qilib aytganda milliy libos asosida zamonaviy kiyimni uslublashtirish. Bunda libos ansambli butunlay yoki uning bir qismi uslublashtirilishi mumkin. Ba’zan esa modellarga an’anaviy libosning rosmana haqiqiy elementlari kiritilishi mumkin.

Fontanj – jingalak lokonlar va yuqoriga tugun qilib bog‘lab ko‘tarilgan va jamalak (jingalak), kraxmallangan qadalmadan iborat soch turmagi.

Frak – tanaga yopishib turuvchi, kengaygan etakli, tor yeng va uncha katta bo‘lmagan stoyka yoqali kostum.

Fundosi – yapon erkaklarining tikilmagan bel kiyimi.

Futano – yapon ayollari ichki bel kiyimi, uzunligi tizzagacha tikilmagan yubka.

Gimatiy – Qadimgi Yunonistonda eng keng tarqalgan ustki kiyim, ya'ni yopinchiqlar gimatiy deb atalgan. Gimatiylarning o'lchami 1,7x4 metr bo'lib, to'g'ri to'rtburchak shaklidir. Gimatiylar inson tanasiga turli usulda o'ralib, burmalanib, yelkaga tashlanib mustahkamlanadigan yopinchiqlardir. Matoning taxlanish, burmalanish, mustahkamlanish va o'ralish uslubiga ko'ra gimatiylar turli xil ko'rinishda yaratilgan. Yelkaga tashlangan uchi sirg'alib ketmasligi uchun unga bir bo'lak og'ir metall mahkamlanib, ilib qo'yilgan. Spartada jun matosidan qilingan gimatiylar tanaga xitonsiz kiyilgan.

Girmizidon – turkman erkaklarining ustki yelka kiyimi bo'lib, u to'y-tantanalarda kiyiladigan xalat.

Graffiti – 1960-yillardagi pop-artning o'ziga xos yoshlar kiyimi uslubining davomidir. Yozgi maykalar, jinsi kostumlari kashta, «shahar folklori» mavzularidagi bosma rasmlar, bolalar chizgan rasmga o'xshatmalar, turli matnlar (tekstlar) va yozuvlar bilan bezaladi.

Gutra – arablarning bosh kiyimi.

Geta – taxtadan bo'lgan, skameykasimon Yaponiya oyoq kiyimi.

«**Haute Couture**» (fransuz talaffuzda «ot – kutyur») – yuqori darajadagi tikish yoki yuqori san'at darajasidagi tikish ma'nosida.

Inro – yapon erkaklari libosidagi belbog'ning majburiy qismi.

Ichik – qirg'iz ayollarining ustki kiyimi.

Ichmek – qo‘y terisidan tikilgan, turkman erkaklari qishki ustki kiyimi.

Ishbop kiyim uslubi – dam olish, bog‘ ishlari bilan shug‘ullanish va qisman mehnat faoliyati uchun mo‘ljallangan liboslarda ishchilarning maxsus kiyimlarining shakli va hususiyatlari saqlanadi. Misol uchun, modaga ishlab chiqarish «kelgan» kombinezon uyda va ko‘chada ham o‘zining qulay cho‘ntak va pistonlarini saqlab qoladi.

Ishik – qozoq erkaklarining mo‘ynali ustki kiyimi.

Jaga – qozoq libosidagi yoqa.

Jalbag‘ay – qozoq libosidagi bosh kiyim.

Jalbar – turkman erkaklari ustki bel kiyimi.

Jargak – qozoq libosida mo‘ynasi tashqariga qaratib, echki yoki ot terisidan tikilgan ust kiyim.

Ja‘dani – uzun va tor soxta yengli yoping‘ich, uni Xorazm ayollari kiygan.

Jeyde – qozoq erkaklari ko‘ylagi, o‘tmishda ustma-ust kiyilgan.

Jen – qozoq libosida yeng.

Jyustokor – XVII asr Fransiyada qirol va yuqori tabaqa vakillari kiyimi bo‘lib, bu kiyim bel chizig‘idan sharf-belbog‘dan pastga qarab kengaytirilgan, mayda tugmachalar va petlyalar bilan qadaladigan tor, tizzagacha bo‘lgan uzunlikdagi kiyim turi. Yenglarining yuqori qismi tor bo‘lib, u pastga qarab kengaytirilgan va keng qaytarma manjetga ega. Ranglar yechimi yorqin va jilvador, oltin va kumush bilan kashtalangan. Jyustokor yoqasiz bo‘lib, uning o‘rnini oq matodan uchlariga to‘r o‘rnatilgan galstuk egallagan. Jyustokorda dastlabki kesma cho‘ntaklar paydo bo‘ldi. Ular

pastda joylashgan. Uning tagidan kamzol – yengsiz va yoqasiz, jyustokor bilan bir xil bichimdagi kiyim kiyishgan. Kamzol jyustokordan 10–15 sm kalta bo‘lib, ularning ranglari bir-biriga kontrast qilib tanlangan.

Jinsi modasi va jinsi uslubidagi kiyim – kurtkalar (ular issiq, paxtali, mo‘ynali bo‘lishi ham mumkin), shim, ko‘ylak, yubka, bosh kiyim, sumka va hatto poyabzal va paltolarning ham jinsi matosidan tikilishi. Sport kiyimiga o‘xshashlik; cho‘ntaklarning, «molniya» qulf-tasmalarining, bezama choklarning, metall tugmalarining, pistonlarning borligi; tejamkor bichim – bularning bari jinsi uslubining o‘ziga xos xususiyatidir. Ba’zan duxoba, charm va boshqa matolardan jinsi kiyimiga o‘xshatmalar chiqa boshlaydi. Hozirgi kunda jinsi uslubidagi ba’zi kiyimlarni o‘ziga xos mumtoz kiyimlar qatoriga kiritish mumkin.

Joma – hind erkaklari yelka kiyimi.

Jubba – arab erkaklari ustki kiyimi.

Kavsh – ayollarning tovonsiz oyoq kiyim.

Kaku obi – Yaponiyada tantanali marosimlar uchun bog‘lanadigan belbog‘.

Kalaziris – ayollar libosi tananing ko‘krak qismidan to boldirgacha qismini bekitib turadigan chodirsimon matodan iborat bo‘lib, u bir yoki ikki tasma bilan yelkadan o‘tkazilib kiyilgan. Kalaziris deb ataluvchi ushbu sarafanni eslatuvchi kiyim Qadimgi Misr ayollarining ijtimoiy kelib chiqishidan qat’i nazar, u xoh malika bo‘lsin, xoh kanizak, barcha ayollar uchun bir xil shaklda bo‘lgan. Ayollar kiyimi faqat matoning sifati va qimmatini bilan farqlangan.

Kamarband – baxmalga zar iplar bilan kashta yoki iroqi tikilgan toj‘ik keng belbog‘i.

Kamis – rangli, naqshli ipak matodan tikilgan hind yelka kiyimi.

Kandis – Fors shohining ustki kiyimi – plash.

Kantri-luk – («vatanga qarash, sog‘inish, vatanni ko‘rish» ma‘nosida). Qishloq uslubidagi kiyim. Unda xalq uslublari ustun. Ko‘pincha bu libos dam olishda, uyda, bo‘sh vaqtda kiyiladi.

Kan szyan – xitoy ayollari ichki nimchasi.

Kan szyar – ayollar ichki yelka kiyimi.

Kaptama chapan – qirg‘iz erkaklari ustki kiyimi, yeng o‘mizi yumaloq shakldagi o‘tkazma yengli, to‘g‘ri bichimli, etagining ikki yon tomoni qirqimli, tor chopon.

Karmanola – erkaklar kostumi, oq ko‘ylak ustiga kiyilgan kalta kurtka. Qizil tasma bilan bezalgan uzun ko‘k pantolon va milliy kokardali qizil frigik qalpoqdan iborat. Bo‘yinga rangli sharf-galstuk bo‘sh qilib bog‘langan. Karmanola tagidan kalta jilet kiyilgan. Uni XVII asrda G‘arbiy Yevropada kiyishgan.

Kaftan – fors erkaklari yelka kiyimi.

Kebenek – kigizdan tikilgan qozoq erkaklarining ustki kiyim.

Kebis – teridan tikilgan qozoq erkaklari oyoq kiyimi, kavush.

Kementay – qirg‘iz erkaklari ustki kiyimi, keng, astarsiz kigiz to‘n.

Kemsal – qirg‘iz ayollarining ustki kiyimi.

Kiiz – namat, kigiz.

Kiygich, bosh – Surxondaryo ayollarining bosh kiyimi.

Kiyim – odam tanasini butunlay yoki qisman o‘rab turuvchi buyumlar yig‘indisi.

Kiyimni konstruksiyalash – tuzilmasini qurish – yassi materialdan odam gavdasini qoplab turuvchi hajmiy qobiq yaratish jarayoni.

Kiyimni modellashtirish – kiyim shakllarini hosil qilish jarayoni.

Kimeshek – qozoq ayollarining bosh kiyimi.

Kimono – yapon erkak va ayollarining milliy kiyimi.

Klassik uslub (mumtoz uslub, mumtoz kostum, mumtoz moda) – shunday kiyimlar borki, insonning didi, talablari, qiziqishlari, odatlarining o‘zgarishiga qaramay, ular ma’lum ma’noda o‘zgarishsiz qolaveradi. Mumtoz modaga taalluqli va hatto, ba’zan mumtoz moda deb ataluvchi ingliz kostumi ana shunday kiyimlardandir. Umumjamoatchilik uni hamisha ajoyib, zo‘r, o‘rnak bo‘ladigan deb hisoblayveradi. Fransuz modelyeri Gabriel Shanel taklif etgan ayollar kostumi va «kichkina qora ko‘ylak» ham shunday kiyim qatoriga kiradi. Mumtoz kiyim pishiqlik, estetik tarafdin to‘kis, ko‘rkam va mukammal bo‘lgani uchun kiyim modasida uzoq yashaydi.

Kolet – tik yoqali, tor va kalta, belgacha yoki bo‘ksagacha tushib turuvchi, old qismida tugma yoki tasma bilan qadaladigan uyg‘onish davri Italiya erkaklar ustki kiyimi. Kolet ko‘krak, bel, bo‘ksaga yopishib turadigan kiyim turi bo‘lib u beldan ajratilgan. Bo‘yin o‘mizi turlicha bezaklangan. Yoqasi tik, chuqur o‘mizli, oval vstavkasi bilan. Uning yengi o‘mizga tikilmagan, balki alohida o‘rinlarda (o‘mizning tagi yelka qismi, yonidan). Bu holat harakatlar erkinligini ta‘minlashda yordam bergan. Yengning yelka va tirsaklar qismi kesilib, yoriqlar qilingan. Barcha yoriqlarning ichki sorochnaning matolari, keyinchalik

dekorativ matolardan qilingan bezaklar (shishib turadigan buflar) qilinib, chiqarib qo'yilgan. Paypoqli ishton elastik matodan bo'lib, oyoqqa yopishib turgan. XV asrda uning har ikki bo'lagi yuqori qismidan va yonidan tugmalar bilan qadaladigan yoki shnur bilan tortib qo'yiladigan gulfik bilan qadalgan. Paypoqli ishton koletga maxsus teshiklar orqali shnurlar yordamida mahkamlangan. Paypoqli ishton orasida ichki ko'ylak ko'rinib turgan. Uzoq vaqt davomida miparti modasi saqlanib qoldi: ishtonning bir oyog'i sidirg'a, ikkinchisi yo'l-yo'l.

Kolleksiya (lot. yig'ilish, yig'ma, terma) – uslubi, konstruksiyasi, shakli, materiallarning o'xshashligi asosida terilgan yoki ma'lum bir badiiy obrazni ifoda etishga xizmat qiladigan kiyim modellari termasi.

Kolombium – keng bo'lmagan, belidan bog'lanadigan, yengi kalta tunika. Kolombiumni Qadimgi Rimda erkaklar kiygan.

Klopos – Qadimgi Yunonistonda enli belbog' bo'lib, uni odatda tugun qilib bog'langach, qolgan qismi uzun qilib tashlab qo'yilgan. Kloposlarni, odatda, belga bog'lansa-da, uni ko'krak pastidan yoki bo'ksadan bog'lash keng tarqalgan. Kloposlar nafaqat belda, shuningdek, bo'ksadan yoki ko'krak qismida xochsimon (krestsimon) shaklda bog'lanib, ular yeng shaklini bera boshlagan.

Konstruktiv uslub – shunday uslubki, bunda kiyimning tuzilishi, shakli (konstruksiyasi) maxsus dekorativ bezaklar va usullar bilan bo'rttirib ko'rsatiladi. XX asrning 1950–1960-yillarida fransuz dizaynerlari Andre Kurrej bilan Pyer Kardenlar konstruktiv uslubda qiziqarli libos to'plamlarini (kolleksiyalarini) ko'rsatgan edilar.

Konstruktiv chiziqlar – kiyim sirtini alohida qismlarga bo'luvchi chiziqlar. Kiyim sirti quyidagi asosiy detallarga

bo‘linadi: old va ort bo‘laklar; yeng; yoqa; yubka old bo‘lagi; yubka ort bo‘lagi; shim old bo‘lagi va shim ort bo‘lagi.

Kosimaki – yapon erkaklarining tikilmagan bel kiyimi, uzunligi tizzagacha bo‘lgan, matoni bo‘ksaga aylantirib o‘rab, tasma bilan mahkamlangan.

Kosode – qishlik, astar va avra orasiga xomashyo ipak tolasi solingan, ammo qavilmagan yapon ustki yelka kiyimi.

Kostum – vazifasiga, mo‘ljaliga binoan ma‘lum darajada terilgan kiyimlar.

Kostum kompozitsiyasi – shu kostumni tashkil etuvchi elementlarning ma‘lum g‘oyani, badiiy obrazni aks ettiruvchi yaxlitlikka biriktirish.

Kotardi – old tomonidan tugmalanadigan va bo‘ksada bezakli belbog‘ bilan qadaladigan, bo‘ksa uzunligidagi kech o‘rta asrlar davri erkaklar tor kiyimi. Kotardining yengi turlicha – tor ham emas, keng ham emas, qanot shaklida va bezakdor bo‘lgan. Yuqori qismi tor, yenglar pastki tomoni kengayib, tishchalar yoki kengligi 10 sm, uzunligi 1,5 metrga boradigan mato bo‘laklari bilan bezaklangan.

Kuloh – to‘rt bo‘lak uchburchak matodan, gardishsiz tikilgan tojik erkaklari kiyadigan uchli qalpoq.

Kundik – keksa ayollar va qariyalarning salla sifatidagi boy kiyimi.

Kurtayi mardona – tojik erkaklarining ichki kiyimi, tunikasimon ko‘ylak.

Kurte – turkman ayollari yelka kiyimi, oldi yopiq, uzun, tunikasimon bichimda, yonlari trapetsiyasimon shaklda.

Kuffiya – arablarning bosh kiyimi.

Kutsza – xitoy erkak va ayollarining bel kiyimi, ishtoni.

Kyulot – XVII asr Fransuz erkaklari kiyimi. Erkak kishiga qat’iylik, xushmuomalik, kelishgan qomat, plastikani qaytarib bergan jestyukor bilan birga duxoba, shoyi, jun matolardan kyulotlar kiyishgan. Bu tizzagacha uzunlikdagi, yonlarida kesmasi bor va tugma yoki to‘qa bilan qadaladigan tor ishton. Kyulotlar ko‘p hollarda jyustokor bilan bir xil rangda bo‘lgan. Shuningdek, kyulotlarga o‘yma cho‘ntaklar ham qilingan.

Latserna – Qadimgi Rimda marosim plashlaridan biri. U hajman ancha kichkina bo‘lib, oltin va kumushdan gul qilib bezalgan matoning qimmatbaholigi bilan ham izohlanadi. Latsernani orqadan ikki yelkaga shunday tashlanganki, uning ikki uchi bo‘yinga kelib turgan. U kalta bo‘lib, tizzaga qadar bo‘lgan.

Lekif – atirlar saqlanadigan flakon. Lekiflar ham haqiqiy san’at namunasi darajasida bo‘lgan.

Letuva va natti – burunga taqiladigan ziraklar (Surxondaryo).

Lorum – Vizantiyada qimmatbaho toshlar bilan bezalgan oltinrang parchadan qilingan keng uzun sharf. Sharfning kengligi, odatda, 15–35 sm, uzunligi esa – 4–5 m bo‘lgan. Lorum Rim togasi kabi turli usulda o‘ralgan. Lorum amaldorlar libosining muhim elementlaridan biri sifatida asosiy bezak vositasi ham edi. Shuningdek, keng doirasimon oltin va qimmatbaho toshlar bilan dabdabali bezalgan yelka-yoqa ham muhim bezak vositalaridan bir edi. Keyinchalik lorum va yoqa bo‘yindan kiyiladigan orqasi uzun, old tomoni biroz kalta (boldirga qadar) yopinchiq shaklini oldi.

Mantilya – yupqa qora yoki oq mato, yoki to‘rdan qilingan yopinchiq. Ispaniya ayollar va erkaklar kostumida osma taqinchoqlardan keng qo‘llanilgan. Ular orasida durli marjonlar,

zargarlik belbog‘lari, ziraklar, uzuklar, zanjirlar, kameyalar keng urf bo‘lgan.

Matroscha (dengizcha) uslubdagi kiyim – («matros» – gollandcha, kemadagi eng quyi lavozimdagi ishchi yoki askar) kiyimlar ichida mutlaqo o‘ziga xos go‘zallikka ega kiyimlardan biri.

Maforiy – Vizantiyada ayollar boshining yuqori qismini berkitib turuvchi yopinchiq. Yopinchiqning uchlari old tomonda to‘qnashib, bir-birining ustidan o‘tib, yelka osha orqaga tashlangan. Uzun stolalar bilan birgalikda bu yopinchiq qomatga asketik ko‘rinish bergan. Bu kostum xristian dinining qonun-qoidalari va estetikasiga juda mos kelar edi va shu sababli bu libos ikonalarda avliyolarning doimiy kiyimi bo‘lib qoldi.

Mahsi – erkaklar va ayollar poyabzali.

Militari – harbiylar formasidagi elementlarni boshqa kiyimga ko‘chirish yoki zamonaviy kiyimni harbiy forma asosida uslublashtirish.

Mitra – Fors shohining ramziy bosh kiyimi.

Moda (frans. me‘yor, usul ma‘nosida) – bu inson faoliyatining ixtiyoriy sohasida: san‘at, kiyinish, xulq-atvor va boshqa sohalarida ma‘lum shakllarning tinmay o‘zgarishi.

Mon – oq gerb.

Nagadzyuban – yapon erkaklari ichki yelka kiyimi.

Naygut chapan – qirg‘iz erkaklari ustki kiyimi, u keng, tunikasimon to‘g‘ri bichimli, yenglariga hishtak solingan chopon.

Naramnik – o‘rta asrlarda ko‘plab erkaklar va ayollar libosi asosi. U to‘rtburchak yoki oval shakldagi mato bo‘lagi bo‘lib,

yelkadan buklab tashab qo'yilgan. Uning bosh uchun o'mizi bo'lib, yonlari tikilmagan. Kiyimning ushbu turi turli uzunlik va ko'rinishga ega bo'lib, libosning turini boyitgan.

Nivi – hind libosining asosiy elementi.

Nimdxoti – hind erkaklar bel kiyimi.

Obi – yapon libosidagi belbog'.

Okumi – yapon libosidagi qaytarma yoqa.

Onirjyek – qozoq ayollarining ko'krak ustki kumushdan yasalgan bezagi.

Onirshe – qozoq ayollarining ko'krakpechi.

Op-art (inglizcha «optikal art» – optik san'at) – ranglar kontrasti, kesishuvchi egri chiziqlar yordamida hosil bo'luvchi illuziyalar ishtirokida rangtasvir, grafika asarlarini yoki liboslar yaratish yo'nalishi. Kiyimda bunday illuziyalar juda ko'p ishlatiladi.

Oramal – qozoq ayollarining ro'moli

Orxni – tikilmagan yelka kiyimi (miloddan avvalgi III ming yillik).

Payjoma – hind erkaklarining tepasi keng, pochasi tor ishtoni.

Pantolon – uzunligi boldirgacha bo'lgan tor tekis ishton bo'lib, uni yon choklari bo'ylab kashtado'zlik bilan, past qismini esa to'r burmali qo'shetaklar bilan yoki tasmali choklar bilan bezalgan. Pantolonlar ostidan tor paypoq-ishton kiyilgan.

Pao – xitoy libosidagi assimetrik bichilgan ayollar koftasi.

Parpasha – beqasamdan qalinroq mato bo'lib, u paranji, shuningdek, chopon tikishda ishlatilgan.

Penula – Rim erkaklarining ustki kiyimi, doira yoki yarim doira shaklida bo‘lib, bosh kirishi uchun yirig‘i bo‘lgan va u yerga kapyushon tikilgan. Qalin va dag‘al junli matodan tikilgan penulalar dehqonlar kiyimi hisoblanib, qimmatboho matodan tikib, bezatilgani yuqori tabaqa vakillari tomonidan kiyilgan.

Pigash – kech o‘rta asrlarda G‘arbiy Yevropa oyoq kiyimi. XIV asrga kelib pigashlar uchi judayam uzayib, ular uzunligi egasining jamiyatdagi o‘rniga qarab 70 santimetrgacha borgan. Oyoq kiyim rangi ustki libos rangiga qarab alohida e‘tibor bilan tanlangan: oq, qizil, qimmatbaho bezaklar bilan bezalgan oltin rang charm va h.k. Oyoq kiyim tuzilishi har ikki, ya‘ni o‘ng va chap oyoq uchun bir xilda. Inson tanasining tik va adlligini bo‘rttirib turuvchi tor kiyim uzun yoki kalta, etagi yengining past qismi juda keng ustki kiyim bilan kiyilgan. Bu ikki qarama-qarshi siluetlar sabab erkak figurasi estetik jihatdan yanada ko‘rkamlik kasb etardi.

Pijama uslubi – qachonlardir kamzul va shimdan iborat pijamani faqat erkaklar uxlayotganda kiyishlar edi. Keyin u ayollar libosiga ham qo‘shildi-da, ko‘ylakning taqdiriga uchradi. Ammo, pijama o‘ziga xos uslubdagi ust kiyimi yaratilishiga turtki bo‘ldi. Aslida ular ayollar libosidagi eng odatiy shim, bluzka (kofa), jaket va hokazolar bo‘lib, faqat hajmi ancha keng, qomat qiyofasi berilmagan (qomatlashtirilmagan) va ehtimol xuddi shu tufayli juda qulay kiyimga aylandi. Keng, qo‘yma cho‘ntaklari bo‘lib, yirik, yapasqi katta tugmalari serob kiyim.

Polison – korsetning pastki va orqa qismiga profilning bukilgan siluetini berish uchun bog‘lanadigan unchalik katta bo‘lmagan paxtali yoki junli prokladka.

Polonez – eklektik formalardan iborat, dekorativ rokoko va dabdabani saqlab qolgan «inglizlashgan» ayollar ko‘ylagi. U ichki tor ko‘ylak (lif va yubka) va butun bichimga ega ustki oldi ochiq ko‘ylakdan iborat bo‘lgan. Uni fijma va polison bilan kiyishgan.

Pop-art (inglizcha «popular art» – populyar, ommaviy san’at) – XX asr 1950-yillarining ikkinchi yarmida AQSH va Buyuk Britaniyada paydo bo‘lgan badiiy oqim; kompozitsiyalar real buyumlar, fotorasmlar, reproduksiyalar va illustratsiyalarni o‘z ichiga olishi mumkin.

Postin – qo‘y terisidan tikilgan turkman erkaklarining qishki ustki kiyimi.

«Pret-a-porter» (fransuzcha talaffuzda «pret-a-porte») – tayyor ko‘ylak industriyasi, tayyor ko‘ylak ishlab chiqarish sanoati ma’nosida.

Rengrav-ishton – XVII asr G‘arbiy Yevropada ikki qavatli yubka-ishton. Bunda – keng ishton ustidan kiyilgan taxlama (skladka)li yubkadir. Sharvarning belbog‘i, yon choklari tesma, bant, pirpirak, to‘r singari bezaklar bilan bezaklangan.

Retro uslub – zamonaviy modaning o‘tgan zamonlar modasidan amalga oshiradigan mayda-chuyda «o‘g‘irliklari» shunday deb ataladi. Masalan, XX asrning 1980-yillarida moda 1920–1950-yillardagi liboslarning ayrim g‘oyalarini o‘zlashtirishni odat qilgan. Albatta, bunda detallarning ko‘rinishi ancha-muncha o‘zgartiriladi, zamonaviylashtiriladi. Har holda bu ishni uslub emas, uslublashtirish, desa ham bo‘ladi. Balki buni – eski zamonlarni sog‘inish, qo‘msash, deyish mumkin.

Romantik uslub – o‘tgan asrlar bezaklarning barchasini o‘z ichiga olgan: to‘rlar, nozik kashtalar, gullar, burmalar, pirpiraklar, qo‘shetaklar, bantlar. Bu uslubdagi kiyimlar uchun

murakkab bichim; chiroyli, ammo amaliy jihatdan befoyda detallar; nafis yoki murakkab ranglar, matolarning g'ayrioddiy fakturalari xosdir. An'anaga ko'ra, oqshom liboslari romantik uslubda tikiladi.

Ropa – tugmalari taqilmaydigan, dekorativ osilib turgan yengli libos. Uni bo'yin ostidan taqilgan yoki taqilmagan holda «Uyg'onish davri»da ispan erkaklari kiyishgan.

Sabi – Yaponiyada go'zallik va tabiiylik tushunchasi.

Salde – salla, qozoq ayollarining bosh kiyimi.

Sarapis – fors erkaklarining ustki kiyimi.

Sari – hind ayollarining milliy libosi.

Saukeli – qozoq kelinlarining nikoh bosh kiyimi, konus shaklida bo'lib, u qimmatbaho toshlar va turli naqshlar bilan bezatilgan.

Safari – (arabcha so'zdan kelib chiqqan, «safari» ma'nosida). Yevropada bu Afrikaning ichkarisiga yurish, savannaga yoki junglilarga ovga borish mazmunida ishlatiladi. Ov ishtirokchilari safari uchun qulay, mo'ljallangan ishlariga moslashtirilgan kiyimlar kiyganlar. Fazilatlaridan eng muhimi esa bichig'idagi hamma narsa qulaylikka, yurganda va harakat qilganda badanning hech bir a'zosiga to'sqinlik keltirmaslikka bo'ysunganligidir. Safari chog'ida kerak bo'ladigan qopqali va qopqasiz cho'ntag-u cho'ntakchalar, ilgaklar, kiyimni istagan paytda sharoitga moslab shaklini o'zgartirish mumkinligi (boshqacha qilib aytganda, transformatsiyalanishi), o'q soladigan joylari bor keng kamarlar, dubulg'ani eslatuvchi, chivinga qarshi chachvonli bosh kiyim; zaharli ilonlar bilan uchrashuv ehtimolini nazarda tutgan qo'ngi baland botinka yoki etik – bularning bari libosda mujassam edi. Nihoyat, libosning o'zi qalin va pishiq paxta matodan tikilib, unga sintetika

aralashdirilmaydi. Jungli va savannada ko‘zga tashlanmaydigan mosh rang (xaki) yoki qum rangida bo‘ladi.

Se szin – Xitoyda erkaklarning assimetrik bichimdagi ichki yelka kiyimi.

Siluet chiziq-lari – kiyim shaklini chegaralovchi chiziq-lar. Bu buyumning yelka, ko‘krak, bel, etak, yon chiziq-lari. Siluet chiziq-lari kiyimning siluetini hosil qiladi.

Simara – tugmalari taqilmaydigan har xil uzunlikdagi keng uzun yengli ko‘ylak. Uni «Uyg‘onish davri»ga italyan erkaklari kiyishgan.

Sinsila (sil-sila) – kumushdan ishlangan peshona bezaklari (Surxondaryo).

Sintaizm – Yaponiyadagi din, sin – xudo, tao – yo‘l.

Sitagi – yapon dzyubanining ustidan kiyilgan ayollar yelka kiyimi – xalat.

Si pao – xitoy ayollar xalati.

Sode – yapon libosida yengning uchi.

Sport uslubi – bu uslub professional va havaskor sportchilarning gigiyenik va qulaylik jihatidan mukammal va chiroyli kiyimining modaga ta’siri va ommalashuvi oqibatida tug‘ilgan. Sodda konstruksiyalar, nisbatan arzon materiallar (sintetik materiallar va sun’iy charm bundan mustasno emas) qulaylik, universallik, yorqin ranglar, turli yozuvlarning bezak sifatida qo‘llanishi sport uslubining tashkil etuvchilaridir. Bu yerda sport kiyimi va sport uslubidagi kiyimni farqlash darkor. Agar sport kiyimi sport kiyimi professional va havaskor sportchilarning ma’lum sport turi bilan shug‘ullanishlari uchun mo‘ljallangan maxsus kiyim bo‘lsa, sport uslubidagi kiyimlar esa, mo‘ljallangaligiga va badiiy yechimiga qarab yo kundalik

kiyim, yo uy-ichi kiyimi, yoki dam olish kiyimi , va hatto bashang kiyim ham bo‘lishi mumkin.

Sutxna – hind erkaklari bel kiyimi.

Sutxni – hind ayollari bel kiyimi.

Sxenti – peshband, Qadimiy Misrda asosan erkaklar kiyganlar. Sxentilar shaklan to‘rtburchak yoki trapetsiyasimon bo‘lib, turli xil o‘lchamlarda bo‘lgan. Sxenti belga ingichka charm belbog‘ bilan bog‘lab, mahkamlab qo‘yilgan. Sxentining ustidan yoki tananing ustidan to‘rtburchak shaklidagi peshband kiyilgan.

Tabar – orqa tomoni keng, belidan bog‘lanadigan kalta yopinchiq ko‘rinishidagi ustki kiyim. Uni uyg‘onish davrida Italiyada erkaklar kiygan.

Tabi – yapon libosida oq paypoq.

Tapert – ham beldan qattiq siqib bog‘langan, ham past qismi burmali yoki taxlamali (skladkali) bo‘lgan. Tapertlar jaketdan uzunroq bo‘lgan (tizzagacha uzunlikda), chetlari mo‘l bezatilgan. Belbog‘, yoqa, yeng va yelka choklarga qo‘ng‘iroqchalar taqilgan. O‘miz old tomonda ham, orqada ham bo‘lishi mumkin edi. Asr oxirlarida tapertlarning ko‘krak qismiga va yelkaga mardonavorlikni bo‘rttirib ko‘rsatish uchun paxta qistirmalar (prokladka) qo‘yilgan.

Taxya – turkman qizlari do‘ppisi.

Tebetey – keng tarqalgan qirg‘iz erkaklarining qishki bosh kiyimi.

Toga – Qadimgi Rim erkaklar ustki kiyimi. U katta bo‘lak mato bo‘lib, to‘rtburchak yoki ellips shaklida bo‘lgan. Togalarning o‘lchami taxminan 6x1,8 m bo‘lgani sababli, uni kiyib olish birmuncha mushkul bo‘lgan. Odatda, ushbu libosni

qullar xo‘jalariga kiydirib qo‘yishgan. Togalarni o‘rashning bir necha usuli bo‘lgan. Xususan, matoning uchdan bir qismi yelka orqali chap yelkaga tashlangan. Toganing bu qismi chap yelka va gavdaning chap tomonini yergacha berkitgan. Matoning qolgan qismi tananing orqa qismini yopib, o‘ng qo‘lning pastidan oldinga tortilgan. Togalarning ko‘rki ularning qordek oqligi va burmalarning nozikligida edi. Burmalar an’analar asosida shakllangan bo‘lib, qonun bilan mustahkamlangan edi. Burmalar matoga maxsus tarkibli moddani shimdirish orqali mustahkamlangan.

Tokau – tojik libosidagi ishton, paypoq.

Uniseks (fransuzcha) yoki **oneseks** (nemischa) – bu so‘zlarning tarjimai bir jinsli yoki jinsdan tashqari ma’nosini bildiradi. Oddiy qilib aytilsa, bu shunday uslubdagi kiyimki, uni erkaklar ham, ayollar ham kiyaveradi. Jinsi kiyimlari buning uchun yorqin misoldir. Ham erkak, ham ayolning libosiga kiruvchi bunday kiyimlar keyingi paytda ancha ko‘paygan: sviter, pulover, kurtka va hokazolar.

Upavasa-paridxana – hind erkaklari va ayollari yopinchig‘i.

Upelyand – qoplama va tugmalari qadalmaydigan, turli uzunlikdagi ustki kiyim bo‘lib, uni belbog‘ bilan yoki belbog‘siz kiyib yurishgan. Uzun upelyandning etaklari kengligi 7 metr gacha, yengi pastining kengligi 3 metr gacha borishi bilan xarakterlidir. Uni kech o‘rta asrlarda G‘rbiy Yevropada kiyishgan.

Uslub – qandaydir vaqt oralig‘ida umumiy vosita va usullar bilan badiiy ifodalanish.

Utiva – yaponlarda qog‘oz yelpig‘ich.

Va – xitoy etiksiimon paypog‘i.

Vata ire – qishki, astar avra orasiga paxta solinib qavilgan yapon kimonosi.

Vertyugaden – ayollar gavdasining past qismini yubka tortilgan voronka shaklidagi ikkinchi metall konus.

Xanyeri – yapon libosida olib qo‘yiladigan yoqa.

Xaori – yapon ustki kiyimi, faqat kimononing ustidan yoki xakama bilan kiyilgan.

Xasaba yoki **havasa** – turkman libosidagi ayollar bosh kiyimi.

Xeko obi – yapon libosidagi belbog‘, kundalik kiyimlar uchun ishlatilgan.

Xiton – bizning tasavvurimizdagi ich kiyim bo‘lib, u, asosan, zig‘ir yoki junli toladan to‘qilgan matodan tayyorlangan. Xitonning yelka qismi tikilgan, yoxud fibula deb ataluvchi to‘qalar bilan mahkamlangan. Xitonning ikki yonboshi tikilgan, ba‘zan bir yonboshi ochiq qoldirilgan. Xitonning uzunligi turlicha bo‘lsa-da, asosan tizzagacha bo‘lgan shakli keng tarqalgan.

Xitoe – yozlik, astarsiz kimono.

Yoqa – yelkada turuvchi kiyimlarning odam gavdasining bo‘yin asosida joylashgan detali. Yoqaning bo‘yinga yopishib turadigan qismiga yoqa ko‘tarmasi deyiladi. Agar yoqaning barcha qismi bo‘yinga tegib tursa, bunday yoqa tik yoqa deyiladi. Yoqaning bo‘yinga yopishib turadigan qismiga yoqa ko‘tarmasi deyiladi.

Yelkada turuvchi kiyimlar – yelkalarda ushlanib va yelka kamariga tayanib turuvchi kiyimlar.

Yeng – yelkada turuvchi kiyimlarning odam gavdasining qo‘l va ba‘zan yelka qismlarini to‘liq yoki qisman qoplab turuvchi detali.

Shossa – elastik movutdan tanaga yopishib turadigan tor ishton-paypoq. Ust kiyim belbog‘iga ip yordamida qotirilgan.

XV asrga qadar ishtonlar bir-biriga qo‘shib tikilmagan. Keyinchalik ularni old va orqa klinlar yordamida bir-biriga qo‘shib tikila boshlandi. Uni ilk o‘rta asrlarda G‘arbiy Yevropada erkaklar kiygan.

Chakmon – erkaklar ustki kiyimi.

Chan pao – xitoy erkaklari ustki kiyimi, xalat.

Chirpi – turkman ayollari kiyimi, to‘y-hashamlarda astarli xalat-yopinchiq bo‘lib xizmat qilgan.

Choli – hind libosi; ayollar yelka kiyimi – koftasi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. *Karimov I.A.* Istiqlol va ma'naviyat. – T.: «O'zbekiston», 1994.
2. *Karimov I.A.* O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari. – T.: «O'zbekiston», 1997.
3. *Karimov I.A.* Ma'naviy yuksalish yo'lida. – T.: «O'zbekiston», 1998.
4. *Karimov I.A.* Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – T.: «Ma'naviyat», 2008.
5. *Karimov I.A.* O'zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida. – T.: «O'zbekiston». 2011.
6. *Mirziyoyev Sh.M.* Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – T.: «O'zbekiston», 2017.
7. *Xakimov A.A.* O'zbekiston san'ati. – T., 2001.
8. *Abdullayev N.U.* San'at tarixi. 1-tom. – T.: «O'qituvchi», 1986.
9. *Abdullayev N.U.* San'at tarixi. 2-tom. – T.: «O'qituvchi». 2001.
10. *Abdiyev V.I.* Qadimgi Sharq tarixi. – T., 1965.
11. *Вощинина А.И.* Античное искусство. – М., 1962.
12. *Malikova S.S.* Tasviriy san'at tarixi. – T., 2008.
13. *Sadikova N.* O'zbek milliy kiyimlari: XIX–XX asrlar. – T., 2006.
14. *Oydinov N.* O'zbekiston tasviriy san'ati tarixidan lavhalar. – T.: «O'qituvchi», 1997.
15. *Xasanbayeva G. K., Chursina V.A.* Kostum tarixi. – T.: «O'zbekiston», 2002.
16. *Qodirov M.* O'zbek teatri tarixi. – T., 2003.
17. *Rahmatullayeva D., Xodjayeva I, Ataxanova G'.* Libos tarixi. – T.: «Sano-standart», 2015.

MUNDARIJA

Kirish.....	3
I bo‘lim. Ibtidoiy jamoa tuzumi davrida san‘atning paydo bo‘lishi va kiyimlarning asosiy turlari	7
II bo‘lim. Qadimgi dunyo davlatlari san‘ati va kostumi tarixi	9
2.1. Qadimgi Misr kostumi tarixi.....	9
2.2. Qadimgi Hindiston kostumi tarixi.....	16
2.3. Qadimgi Xitoy kostumi tarixi	22
III bolim. Antik davr san‘ati va kostumi tarixi	26
3.1. Yunoniston kostumi tarixi.....	26
3.2. Qadimgi Rim kostumi tarixi.....	33
IV bo‘lim. O‘rta asrlar san‘ati va kostumi tarixi	39
4.1. Vizantiya kostumi tarixi.....	39
4.2. Roman va gotika davri G‘arbiy Yevropa kostumi tarixi.....	42
4.3. O‘rta asrlar Rus kostumi tarixi.....	49
V bo‘lim. Janubiy va Sharqiy Osiyo xalqlari san‘ati tarixi	55
5.1. Yaponiya kostumi tarixi.....	55
5.2. Arab davlatlari kostumi tarixi.....	60
VI bo‘lim. Uyg‘onish davri tasviriy san‘ati va kostumi tarixi	64
6.1. Uyg‘onish davri Italiya kostumi tarixi.....	64
6.2. Uyg‘onish davri Ispaniya va G‘arbiy Yevropaning boshqa davlatlari kostumi tarixi.....	70

VII bo‘lim. XVII–XIX asrlar san’ati va kostumi tarixi..	74
7.1. XVII–XIX asrlar Gollandiya, Fransiya, Angliya kostumi tarixi.....	74
VIII bo‘lim. XX–XXI asrlar san’ati va kostumi tarixi ...	86
8.1. XX–XXI asrlar jahon kostumi tarixi.....	86
8.2. XX asr jahon modasining rivojlanishi	88
IX bo‘lim. Markaziy Osiyo xalqlari libosi	126
Xulosa	187
Atamalar lug‘ati.....	188
Foydalangan adabiyotlar	210

O'quv nashri

D. Rahmatullayeva

KOSTUM VA MODA TARIXI

*O'rta maxsus, kasb-hunar kollejlari o'quvchilari uchun
o'quv qo'llanma*

Muharrir *M. Po'latov*

Rasmlar muharriri *J. Gurova*

Texnik muharrir *D. Salixova*

Kompyuterda tayyorlovchi *T. Abkerimov*

Original-maket «NISO POLIGRAF» nashriyotida tayyorlandi.
Toshkent viloyati, O'rta Chirchiq tumani, «Oq-Ota» QFY,
Mash'al mahallasi Markaziy ko'chasi, 1-uy.

Litsenziya raqami AI №265.24.04.2015.
Bosishga 2017-yil 20-noyabrda ruxsat etildi. Bichimi $60 \times 90 \frac{1}{16}$.
Ofset qog'ozi. «Times New Roman» garniturasida. Kegli 12,5.
Shartli bosma tabog'i 13,5. Nashr tabog'i 12,55.
Adadi 1241 nusxa. 696-sonli buyurtma.

«NISO POLIGRAF» MCHJ bosmaxonasida chop etildi.
Toshkent viloyati, O'rta Chirchiq tumani, «Oq-ota» QFY,
Mash'al mahallasi Markaziy ko'chasi, 1-uy.

Kostum va moda tarixi [Matn]: o‘quv qo‘llanma/.
R 30 D. Rahmatullayeva. – Toshkent: «Niso-Poligraf», 2017. –
216-b.

ISBN 978-9943-5082-2-4

UO‘K 37/24-2g
KBK 7.24-2g(ya721)

QAYDLAR UCHUN
